

**Žurnalistika
v digitální době
s lidskou tváří**

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Kolektiv autorů

**FAKULTA
SOCIÁLNÍCH VĚD**
Univerzita Karlova

Publikace je součástí projektu *Podpora lidských práv v digitální době* (LP-HRMGSA-017), který je realizován od ledna 2022 do ledna 2024 díky podpoře v rámci Programu Lidská práva financovaného z Norských fondů 2014-2021.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Obsah

Úvodem	3
<i>Václav Moravec</i>	
1. Proměna novinářské profese v éře digitalizace a umělé inteligence	5
<i>Václav Moravec</i>	
2. Data z veřejných i neveřejných zdrojů v éře digitální žurnalistiky	13
<i>Jan Vobořil, Jan Cibulka</i>	
3. Zabezpečení komunikace, ochrana informací a komunikace se zdrojem v práci novináře	17
<i>Jan Cibulka, Jan Vobořil</i>	
4. Digitální vyloučení a jeho reflexe v novinářské práci	24
<i>Jan Vobořil</i>	
5. Algoritmizace a personalizace žurnalistiky a médií v normativní perspektivě	31
<i>Alžběta Solarczyk Krausová</i>	
6. Lidská práva v digitální době se zaměřením na žurnalistiku	41
<i>Adriana Dergam</i>	
7. Ochrana soukromí uživatelů v online prostředí	50
<i>Alžběta Solarczyk Krausová</i>	
8. Dopad technologií a digitalizace na osoby se speciálními potřebami	60
<i>Adriana Dergam</i>	
9. Zpravodajská média a lidé se speciálními potřebami	71
<i>Adriana Dergam</i>	
10. Digitálněprávní témata a kauzy a jejich reflexe ve zpravodajských médiích	79
<i>Jan Vobořil</i>	

Když před čtvrtstoletím americký teoretik médií Roger Fidler představil ve stejnojmenné knize *Mediamorphosis: Understanding New Media* koncept

mediamorfózy jako jeden z možných přístupů ke členění sociální komunikace a pochopení dějů, jež jsou s ní spojeny, netušil, jak hluboké změny přinese její aktuální, digitální fáze. Připomeňme, že mediamorfózou Fidler rozumí „transformaci komunikačních prostředků, obvykle způsobenou složitým vzájemným působením potřeb, komunikačních a politických tlaků i sociálních a technologických inovací“. K takto chápané transformaci komunikačních instrumentů, včetně médií (v tomto případě pojímaných jako nosiče informací), nepochybně dochází od počátku dějin lidstva a bývá nazývána různě.

Samotný Fidler konceptualizoval tři velké mediamorfózy. První z nich je spojena se vznikem mluveného mateřského jazyka, druhou podnítil nástup písemné podoby jazyka. Obě zmíněné mediamorfózy přivodily zásadní proměnu komunikačního systému, změnily a rozšířily lidské myšlení, kulturu i technologie. Třetí mediamorfózou je vznik médií zprvu vázaných na elektřinu (rozhlas, televize) a jejich pozdější digitalizace a komputelizace – což umožnilo na straně jedné dát komunikační odpověď na potřeby v epoše rozvíjející se průmyslové společnosti a globalizace a na straně druhé mělo významný vliv na život lidí i společnosti. Třetí, a zatím poslední, mediamorfóza je podle jejího autora spojena se vznikem **digitálního jazyka**.

Uplynulé čtvrtstoletí prokázalo, jak zásadní transformací komunikačního systému člověka digitální mediamorfóza je, když jde ruku v ruce s pojmy jako *technomyopia*, *participativní kultura*, *produživatel*, *viralita*, *virtualita* či *nová média*. Nemluvě o její aktuální podobě spojené s umělou inteligencí, včetně té generativní typu ChatGPT, kdy se setkáváme s termíny jako *prompt*, *datafikace*, *algožurnalistika* či *rekoman-dace*. Inspirativním podnětem Fidlerova konceptu mediamorfózy je jeho komplexita, jež nás nutí přemýšlet o vlivu digitálních technologií na normativní prostředí žurnalistiky a zpravodajských médií. Publikace nazvaná **Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří**, kterou jste právě otevřeli, je jedním z hlavních výsledků projektu¹ konsorcia vedeného nevládní neziskovou organizací na ochranu lidských práv Luridicum Remedium, resp. tvořeného Institutem komunikačních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy (IKSŽ FSV UK), Ústavem státu a práva Akademie věd ČR (ÚSP AV ČR) a Prague Centre for Media Skills (PCMS).

Některé z kapitol představují výsledky ojedinělého kvantitativního sociologického šetření mezi pracovníky tuzemských zpravodajských médií (v drtivé většině mezi novináři/novináři), jež se uskutečnilo v létě 2022 pod odborným vedením IKSŽ FSV UK a s přispěním společnosti Median. Naše publikace o deseti kapitolách se snaží nejen postihnout vliv digitalizace a prvků umělé inteligence na žurnalistické pole, potažmo nabídnout recepci vybraných aspektů digitální mediamorfózy lidmi

¹ Jde o projekt *Podpora lidských práv v digitální době* (LP-HRMGSA-017), který je realizován od ledna 2022 do ledna 2024 díky podpoře v rámci Programu Lidská práva financovaného z Norských fondů 2014-2021.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

pracujícími pro tuzemská zpravodajská média, ale též vyložit normativní prostředí, které výše uvedeným faktorům čelí či se jim přizpůsobuje.

Autorky a autoři jednotlivých kapitol² byli vedeni snahou nabídnout ucelený studijní text, jež může přispět k obohacení curricula budoucích novinářek a novinářů, ale který se může stát i základem jednoho ze zásadních témat celoživotního vzdělávání lidí pracujících ve zpravodajských médiích. Autorky a autoři jednotlivých kapitol měli též na paměti, že formát studijního materiálu nemůže poskytnout přehled vyčerpávající, když vodítkem k dalšímu studiu mohou být použité prameny a literatura na konci každé kapitoly. Výhodou publikací vydávaných v éře digitální mediamorfózy je jejich snadná aktualizace, s čímž se ostatně i v našem případě počítá.

² Podle pořadí jednotlivých částí publikace Václav Moravec (IKSŽ FSV UK), Jan Vobořil (luRe), Jan Cibulka (Český rozhlas), Alžběta Solarczyk Krausová (ÚSP AV ČR), Adriana Dergam (PCMS).

1. Proměna novinářské profese v éře digitalizace a umělé inteligence

Žurnalistika je profese, kterou v historii vždy ovlivňovaly nejnovější technologie (Pavlik, 2000). Navzdory její stále a velmi úzké vazbě k technologickému pokroku došlo v uplynulých dvou dekáдах k zásadním změnám, jež v mnoha ohledech redefinovaly základní prvky novinářské profese (Deuze & Witschge, 2018). Na zmíněné proměně se podílely především komputelizace, digitalizace, internetizace a nejnověji též využití prvků umělé inteligence, v čele s ChatGPT (Pavlik, 2023). Interakce s technologiemi je jednou ze základních rovin chápání redakce zpravodajského média jako **svébytné sociální entity**, a to vedle vztahů s publikem, zdroji informací či vzájemných vazeb jednotlivých profesí v rámci redakce. Jak se některé z těchto vztahů mění v důsledku technologických inovací, vznikají nové hybridní kontexty – technologie, které se prolínají se žurnalistickými hodnotami, rutinami i socio-kulturními vztahy v redakci (Schapals & Porlezza, 2020). Především těmito proměnami a jejich reflexí v tuzemských redakcích zpravodajských médií se zabývají následující řádky.

Žurnalistika a její profesní ideologie

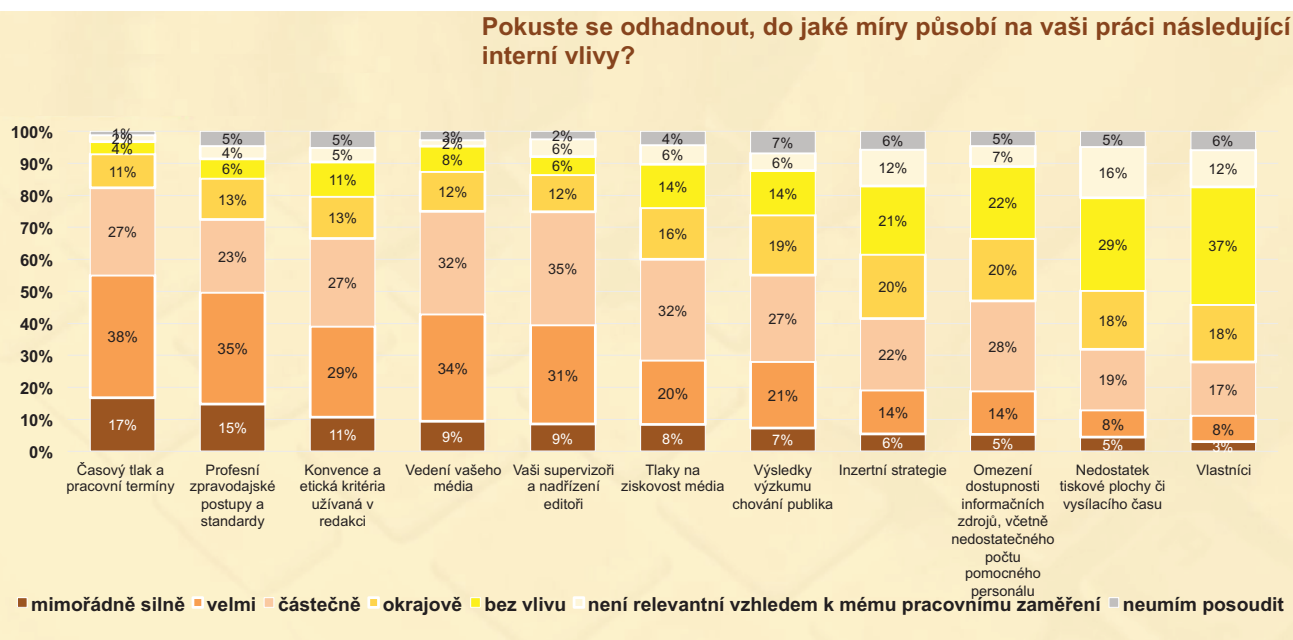
Dějiny žurnalistiky ve 20. století je možné podle Marka Deuzeho (2019, 2005) charakterizovat upevňováním konsenzuální profesní ideologie mezi novináři v různých částech světa. Konceptualizovat žurnalistiku jako ideologii znamená chápat ji především z hlediska toho, jaký smysl dávají sami novináři své zpravodajské práci. Uplynulá desetiletí v oborech mediálních a žurnalistických studií (např. Zelizer, 2004; Soloski, 1990; Schlesinger, 1978) pojmají profesionalizaci novinářek/novinářů jako ideologický vývoj, neboť vznikající ideologie sloužila k neustálému zpřesňování a reprodukci konsenzu o tom, kdo je „skutečný“ novinář a jaké části zpravodajských médií mohou být považovány za příklady „skutečné“ žurnalistiky.

V kontextu žurnalistiky jako profese pojmá Deuze (op. cit.) ideologii jako systém idejí, hodnot a názorů, včetně jejich produkce v rámci novinářského pole, když mezi pět ideálně-typických hodnot ideologie žurnalistiky patří:

- **služba veřejnosti** – jde o ideál, jenž je vryt do metafory novinářů jako „hlídačích psů demokracie“, popř. jako čtvrté moci ve státě vedle mocí výkonné, zákonodárné či soudní. Předmětným ideálem novináři odůvodňují více agresivní a interpretační styl zpravodajských a publicistických obsahů;
- **objektivita** – která se postupem času stala klíčovým prvkem profesního sebepojetí novinářů ve Spojených státech amerických a v západní Evropě. V souvislosti s transformací žurnalistického pole po roce 1989 v někdejší Československu, resp. České republice začala být hodnota objektivit uplatňována i v tuzemsku, když jejími klíčovými parametry jsou faktičnost (tzn. pravda a relevance) a nestrannost (tzn. vyváženost a neutralita);

- **redakční autonomie, svoboda a nezávislost** – jde o ideál, v němž jsou novináři svobodnými a nezávislými aktéry – ať již ve společnosti, která chrání svá zpravodajská média před cenzurou; dále ve společnosti, která odstiňuje novináře od tlaků marketérů a pracovníků public relations; nebo v redakcích, v nichž nejsou novináři pouhými lokaji vlastníků zpravodajských médií či jejich šéfredaktorů. Nejnovější sociologické šetření uskutečněné Univerzitou Karlovou v rámci projektu Digitální doba s lidskou tvář v létě 2022 mezi pracovníky tuzemských zpravodajských médií (n=620) prokázalo, že nejčastěji vnímaným interním vlivem je silný časový tlak a pracovní termíny (viz Graf č. 1), následovaný profesními zpravodajskými postupy a standardy. Faktor vedení média se umístil na čtvrtém místě.

Graf č. 1 – Působení interních vlivů na pracovníky tuzemských zpravodajských médií

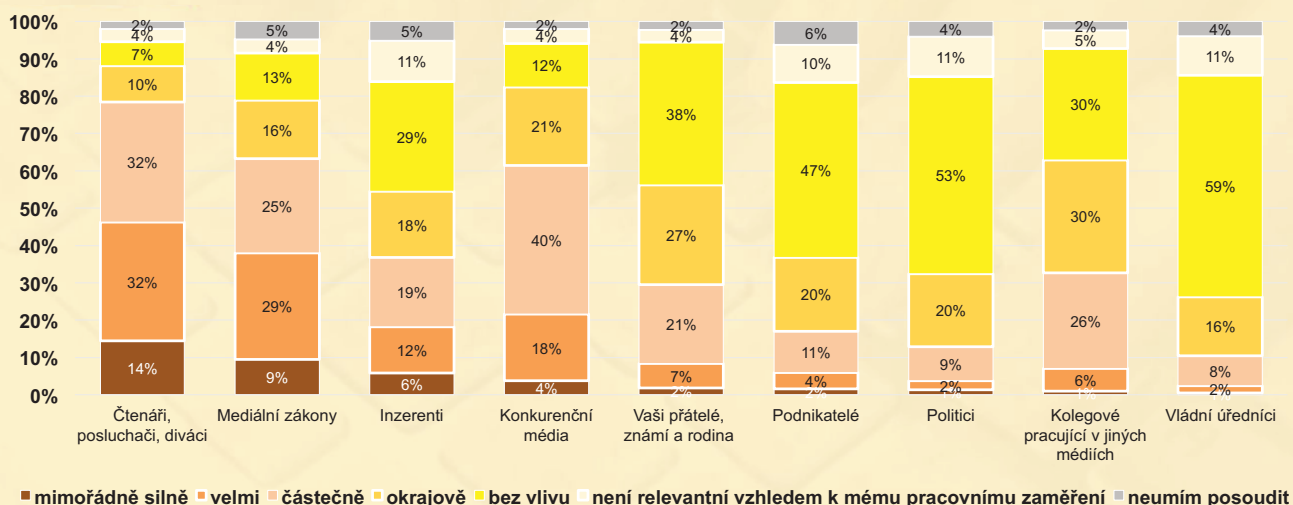

Zdroj: výzkum Digitální doba s lidskou tvář, léto 2022, IKSŽ FSV UK (n=620, z toho 451 novinářek a novinářů)

Externí vlivy v obecné rovině zaměstnanci tuzemských zpravodajských médií nepovažují za tak zásadní (viz Graf č. 2), když nejsilnějším z nich je pro ně vlastní publikum a též normativní prostředí, resp. zákony. Dodejme, že hlas diváků, posluchačů a čtenářů vnímají jako silný vliv především ženy (18 % mimořádně silně, 36 % velmi) a dále lidé v redakcích zaměřující se na lokální či regionální publikum (17 % mimořádně silně, 43 % velmi).

Graf č. 2 – Působení externích vlivů na pracovníky tuzemských zpravodajských médií

Pokuste se odhadnout, do jaké míry působí na vaši práci následující externí vlivy?

Zdroj: výzkum Digitální doba s lidskou tvář, léto 2022, IKSŽ FSV UK (n=620, z toho 451 novinářek a novinářů)

- **bezprostřednost** – staví na tom, že novost je hlavním principem zpravodajství. Práce novinářek a novinářů zahrnuje pojmy jako rychlost, rychlé rozhodování či spěch. Jak jsme ostatně prokázali výše, silný časový tlak je nejčastěji vnímaným interním vlivem na práci tuzemských pracovníků zpravodajských médií (viz opět Graf č. 1). I když nástup digitálních médií, včetně síťových, proměnil rutinní systém redakčních uzávěrek, smysl pro rychlost, jenž je vlastní struktuře online publikování 24 hodin denně, 7 dní v týdnu, hodnotu bezprostřednosti umocnil;
- **etika** – paralelně s procesem profesionalizace žurnalistiky ve 20. století se píše historie jednotlivých forem její samoregulace – od etických kodexů, přes tiskové rady, redakční a tiskové ombudsmany až po systém celoživotního profesního vzdělávání (podrobněji viz Moravec, 2020). Etika, ať již situační založená na konkrétních kazuistikách, nebo principiální, může být a je novináři používána k tomu, aby si při posuzování kvality zpravodajství nárokovali vyšší morální postavení. Nástup a rozvoj digitálních technologií klade na novináře zásadní nároky, jež prostupují dosavadním etickým rámcem (např. práce se zdroji a jejich ochrana v digitální éře),¹ a přináší nové výzvy, mezi něž v souvislosti s nástupem prvků umělé inteligence zařadíme přesun morální autority novinářek a novinářů na odborníky z oblasti počítačových věd.

¹ Podrobněji o této problematice pojednávají kapitoly 2. Data z veřejných i neveřejných zdrojů v éře digitální žurnalistiky a 3. Zabezpečení komunikace, ochrana informací a komunikace se zdrojem v práci novináře.

Dosavadní výzkumy (např. Schapals & Porlezza, 2020) naznačují značnou míru profesní ideologické kontinuity s nástupem digitalizace a prvků umělé inteligence.

Žurnalistika pod tlakem digitalizace

Nástup binárního kódu jedniček a nul a s ním spojený fenomén digitalizace obohatil žurnalistiku o nové pojmy, kdy jedním z nich je proces **konvergence**. Chápeme jej jako multidimenzionální jev, který spočívá například ve schopnosti různých sítí, resp. síťových platform poskytovat stejné obsahy a podobné druhy služeb, nebo ve sloučení takových uživatelských přístrojů jako jsou telefon, televizor a osobní počítač do jednoho zařízení (Moravec, 2016). Od toho se odvíjejí pojmy jako etika konvergentních médií či žurnalistiky. Kombinace zvládnutí technik sběru, třídění a vzniku zpravodajských příběhů ve všech mediálních formátech, což klade na novináře/novinářky nároky **multiskillingu** (tzn. požadavek osvojení si více dovedností v rámci žurnalistické profese, z níž se vytrácí specializace), stejně jako integrace digitálních síťových technologií spojená s přehodnocením vztahu producenta a konzumenta zpráv umožnila vznik nových typů žurnalistik – od **participativní** (do níž jsou zapojeni recipienti zpravodajských médií, viz platforma České televize iReportér),² přes **mobilní** až po **datovou**.³ Někteří autoři (např. Dahlgren, 1996) používají po nástupu digitalizace a síťových médií pojmenování **kyberžurnalistika**, jež nás může aktuálně odkazovat rovněž na hrozby, kterým novinářky a novináři čelí v kyberprostoru.⁴

Nejen výše uvedené faktory spojené s digitalizací vnášejí do tuzemských zpravodajských médií zásadní prvky nejistoty, jež se projevují v pohledu na budoucnost redakcí. Podle více než třetiny pracovníků českých zpravodajských médií dojde k redukci počtu pozic v tištěných médiích (viz Graf č. 3), přičemž žádné velké změny neočekávají novináři/novinářky pracující v rádiích a televizích (25 %). Se změnami v tomto ohledu nepočítají ani zaměstnanci v marketingových (32 %) a technických (31 %) odděleních a též pracovníci zpravodajských médií ve věku 50-59 let (25 %). Úbytek pracovních pozic v tištěných médiích, ale zachování míst v médiích elektronických očekávají v příštích deseti letech zejména ti novináři, kteří pokrývají sportovní zpravodajství (45 %). Celkový úbytek pracovních pozic v médiích nastane podle novinářek a novinářů věnujících se problematice vědy a techniky (24 %), jak rovněž ze sociologického šetření uskutečněného Univerzitou Karlovou v rámci projektu Digitální doba s lidskou tváří v létě 2022 mezi pracovníky tuzemských zpravodajských médií.

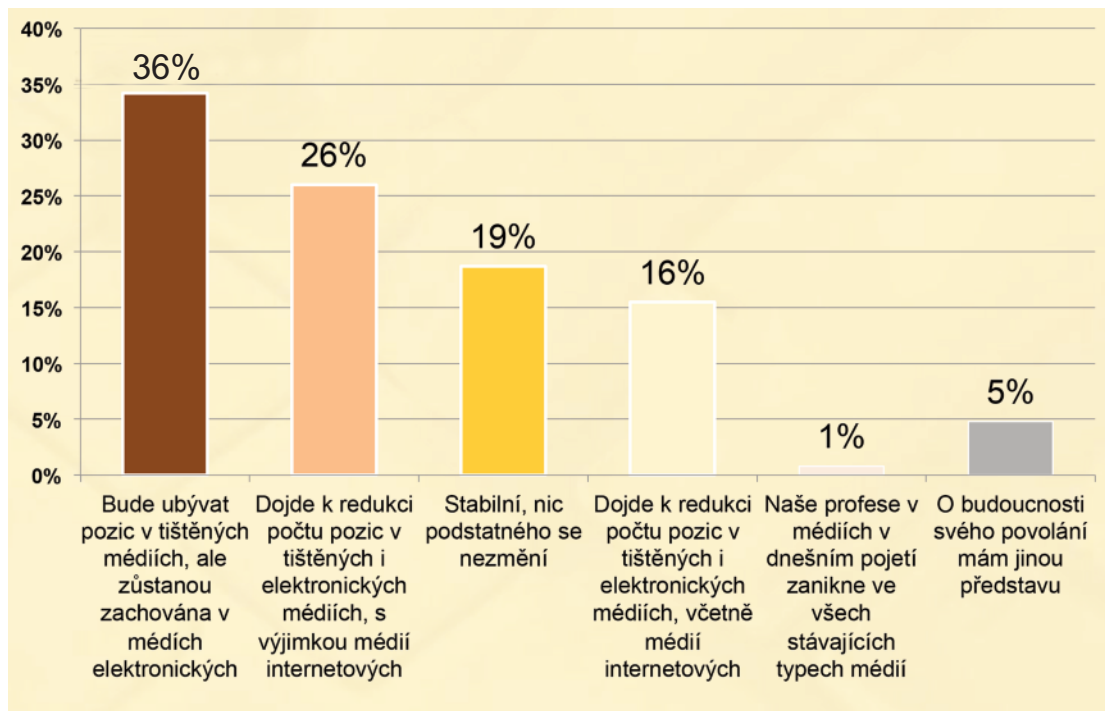
² Viz <https://ireporter.ceskatelevize.cz>

³ Podrobněji viz kapitolu 2. Data z veřejných i neveřejných zdrojů v éře digitální žurnalistiky.

⁴ O nich detailněji pojednává kapitola 3. Zabezpečení komunikace, ochrana informací a komunikace se zdrojem v práci novináře.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Graf č. 3 – Názor na budoucnost povolání ve zpravodajských médiích v příštích deseti letech

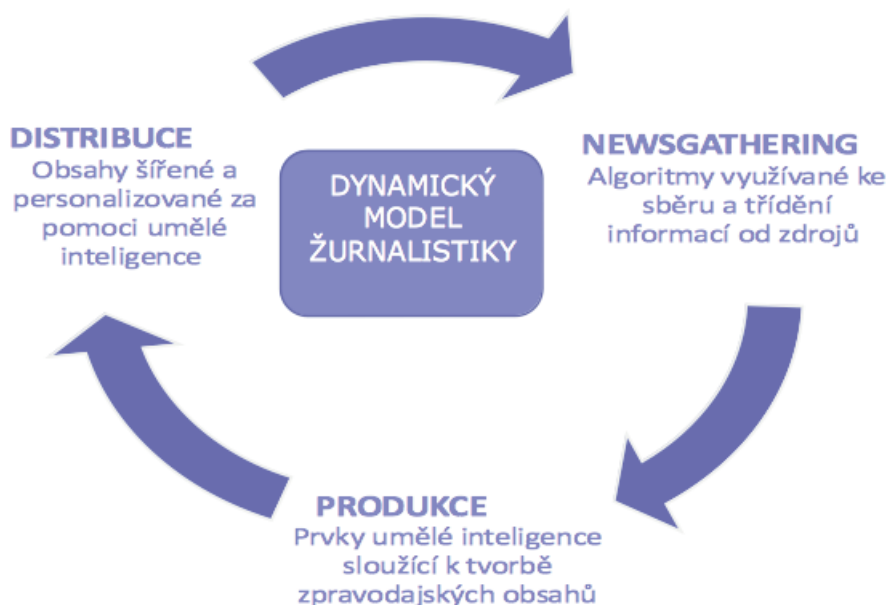

Zdroj: výzkum Digitální doba s lidskou tváří, léto 2022, IKSŽ FSV UK (n=620, z toho 451 novinářek a novinářů)

S nástupem prvků umělé inteligence do mediálního pole, resp. se vznikem nového typu žurnalistiky, která bývá označována jako **automatizovaná** či **robotická**, jsme svědky zásadní transformace redakcí, kterou teoretik Francesco Marconi (2020) označuje jako **přechod od lineárního modelu fungování redakce k modelu dynamickému** (viz Obrázek č. 1). Prvky umělé inteligence postavené na strojovém učení totiž změnilly sběr a třídění informací, tvorbu zpravodajských obsahů (od textových zpráv, přes grafiku až po videa) i jejich distribuci (např. personalizace zpravodajství a reklamy). Stručně řečeno, lineární model fungování redakcí nahradil model dynamický.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tvář

Obrázek č. 1 – Proměna žurnalistiky s nástupem prvků umělé inteligence – dynamický model fungování redakce

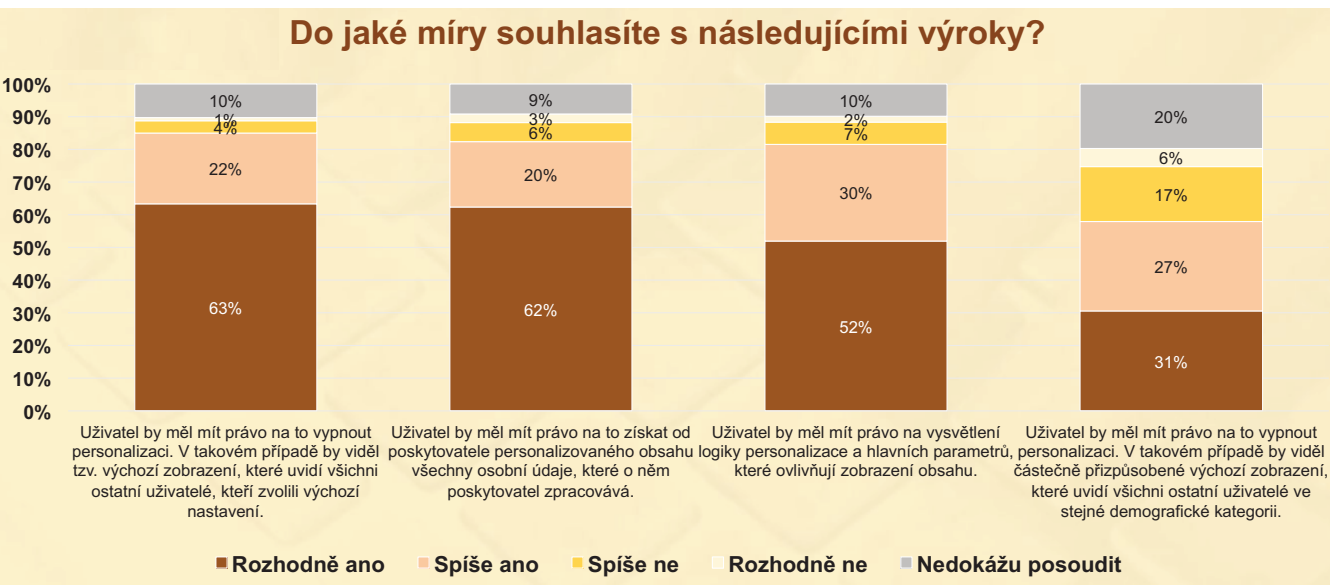

Zdroj: MARCONI, F., 2020.

Zatímco první model byl rigidní, jasně strukturovaný a „lidský novinář“ se v něm věnoval mnoha rutinním činnostem; druhý model, jak ostatně vyplývá z jeho názvu, je dynamický, interaktivní a v každé fázi založený na prvcích umělé inteligence. Souběžně s tím vznikají nové etické výzvy, jež se týkají například personalizace či rekomandace zpravodajství, o čemž detailněji pojednáme v další části této publikace (viz Graf č. 4).⁵ Podle necelé poloviny novinářek a novinářů (45 %) pracujících v tuzemských zpravodajských médiích může individuální přizpůsobení obsahu a inzerce na webu či sociálních sítích poškodit konkrétní uživatele médií. Častěji zastávají tento názor lidé pracující v televizích (47 %) a rovněž novináři/novinářky pokrývající zahraniční (52 %) a vědecko-technická témata (51 %).

⁵ Podrobněji viz podkapitulu 5. Algoritmizace a personalizace žurnalistiky a médií v normativní perspektivě.

Graf č. 4 – Názor lidí pracujících v tuzemských médiích na personalizaci distribuovaných obsahů

Zdroj: výzkum Digitální doba s lidskou tvář, léto 2022, IKSŽ FSV UK (n=620, z toho 451 novinářek a novinářů)

V obecné rovině prostupuje tuzemskými médii skeptický postoj k algoritmům umělé inteligence (45 %) či neschopnost si na věc udělat jasný názor (35 %). S výrokem, že algoritmy umělé inteligence diskriminují určité jedince či komunity souhlasí častěji muži (48 %). Odlišná je situace v otázce, zda technologické společnosti shromažďují více informací, než přiznávají. Tento výrok konvenuje 84 % procentům pracovníků tuzemských médií, opět častěji mužům (88 %).

Závěrem...

Vliv nejnovějších technologií na žurnalistiku kladl v minulosti nové požadavky na vzdělávání novinářek a novinářů. Podobně jako při nástupu digitalizace jsme i v současnosti v souvislosti s dynamickým rozvojem prvků umělé inteligence svědky zásadní proměny dovedností a kompetencí, jež by měli osvojit lidé pracující ve zpravodajských médiích. Jak připomínají teoretici žurnalistiky Mark Deuze a Charlie Beckett (2022), aplikace umělé inteligence není ani tak otázkou nahrazení nedokonalé lidskosti dokonalými stroji, ale spíše přináší řadu naléhavých historicko-etických koncepcí, jako je technologická předpojatost, strojové vykořisťování lidské práce, ztráta lidské důstojnosti při práci řízené automatizovanými systémy a technickými zprostředkovateli, role technologií v klimatické krizi a pokračující eroze soukromí – to vše se týká zejména nejméně privilegovaných jedinců a komunit ve společnosti. Jedině pochopení komplexity digitalizace a automatizace žurnalistiky může eliminovat rizika a diskriminace, jež tyto technické fenomény do mediálního pole vnášejí.

Použité prameny a literatura:

- Dahlgren, P. (1996). Media logic in cyberspace: Repositioning journalism and its publics. *Javnost-the public*, 3(3), 59–72. Dostupné z https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13183222.1996.11008632?casa_token=yfoTo6KJGtAAAAA:7wrznnSpg9KpOupZu5WJFvJNs6lsY4aUWDYcQasinSLItTjmx4sDEET6os6v6ovtFcC0fdG8M3U
- Deuze, M. (2005): What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered. *Journalism*, 6(4), 442–464. Dostupné z https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1464884905056815?casa_token=FVbo3uvMGCgAAAAA:7An7y_sCMrLZ94jVc2BUdCFuEOdfDazPy6GuOgp9JtKAKEpyB9q98kNAES14JgT68z-ntpafjZs
- Deuze, M. (2019): What journalism is (not). *Social media+ society*, 5(3), 2056305119857202. Dostupné z <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2056305119857202>
- Deuze, M., & Beckett, C. (2022): Imagination, Algorithms and News: Developing AI Literacy for Journalism. *Digital Journalism*, 10(10), 1913–1918. Dostupné z <https://doi.org/10.1080/21670811.2022.2119152>
- Deuze, M., & Witschge, T. (2018): Beyond journalism: Theorizing the transformation of journalism. *Journalism*, 19(2), 165–181. Dostupné z <http://doi.org/10.1177/1464884916688550>
- Marconi, F. (2020): *Newsmakers: Artificial intelligence and the future of journalism*. Columbia University Press.
- Moravec, V. (2016): *Média v tekutých časech: konvergence audiovizuálních médií v ČR*. Praha: Academia.
- Moravec, V. (2020): *Proměny novinářské etiky*. Praha: Academia.
- Pavlik, J. V. (2020): Drones, augmented reality and virtual reality journalism: Mapping their role in immersive news content. *Media and Communication*, 8(3), 137–146. Dostupné z <https://doi.org/10.7282/t3-dm2k-6p84>
- Pavlik, J. V. (2023): Collaborating With ChatGPT: Considering the Implications of Generative Artificial Intelligence for Journalism and Media Education. *Journalism & Mass Communication Educator*. Dostupné z <https://doi.org/10.1177/10776958221149577>
- Schapals, A. K., & Porlezza, C. (2020): Assistance or resistance? Evaluating the intersection of automated journalism and journalistic role conceptions. *Media and Communication*, 8(3), 16–26. Dostupné z <https://www.cogitatiopress.com/mediaandcommunication/article/view/3054>
- Schlesinger, P. (1978): *Putting 'Reality' Together*. London: Methuen.
- Soloski, J. (1989): News reporting and professionalism: Some constraints on the reporting of the news. *Media, Culture & Society*, 11(2), 207–228. Dostupné z https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/016344389011002005?casa_token=g99A_FHrMNQAAAAA:zuUSzmvYp_V_1GCA45QdBHObQhGo-MyCbbhpWBVLyDkS3qlYt7GhpOV8vkXUvyiQ_Oln38i0arBY
- Zelizer, B. (2004): When facts, truth, and reality are God's terms: on journalism's uneasy place in cultural studies. *Communication and Critical/Cultural Studies*, 1(1), 100–119. Dostupné z <https://doi.org/10.1080/1479142042000180953>

2. Data z veřejných i neveřejných zdrojů v éře digitální žurnalistiky

Digitalizace a komputelizace žurnalistiky umožnila vznik novým formám a profesním směrům, k nimž přiřadíme mobilní či **datovou žurnalistiku**. Ve druhé jmenované oblasti se střetávají tradiční metody práce s technikami analýzy dat, programování a vizualizace (Nygren et al., 2012). Obsahy datové žurnalistiky jsou obvykle založeny na rozsáhlých souborech dat, které se často skládají z veřejných dat nebo dat shromážděných s pomocí široké veřejnosti, tzv. crowdsourcingu (Appelgren & Nygren, 2014). Praxe datové žurnalistiky se v jednotlivých zemích liší, ale pracovní metody a nástroje jsou podobné. Teoretik médií Philip Meyer (2002) označuje typ žurnalistiky, jejíž výstupy vznikají v rámci práce novinářů s počítači při analýze dat jako „precizní žurnalistiku“. Podle citovaného autora (op. cit.) by při této formě měli novináři používat vědecký přístup k analýze dat, nejlépe s využitím metod společenskovědního výzkumu.

Výuce datové žurnalistiky se na Institutu komunikačních studií a žurnalistiky na Fakultě sociálních věd UK věnuje celý předmět,⁶ proto jsou následující řádky pouze stručným seznámením se vybranými pojmy. S ohledem na častější využívání dat, tedy strukturovaných a zhusta strojově zpracovávaných informací, v tuzemských redakcích můžeme konstatovat, že tento způsob práce pomalu nachází své místo mezi novinářskými metodami. Praktické ukázky je proto možné najít na řadě zpravodajských webů (např. Seznam Zprávy, iRozhlas, Deník.cz, Hokej.cz).

Zdroje dat

Jedním ze zdrojů informací pro práci novinářů a neziskových organizací jsou **otevřená data**. Zákon⁷ se v této souvislosti zmiňuje o strukturovaných a strojově čitelných sadách informací, které by měly být zapsané v Národním katalogu otevřených dat.⁸ Ten umožňuje vyhledávání podle témat i organizací, jež zde informace zveřejňují. Nutno dodat, že jde o katalog určený výhradně veřejné správě, privátně tvořené datové sady zde k nalezení nejsou.

Navíc ne všechny veřejně zpřístupňované datové sady jsou na portálu registrované. Mezi chybějící, avšak přístupné, patří v současnosti informace o kriminalitě⁹ nebo historické záznamy o počasí,¹⁰ přičemž zveřejňování těchto informací se opakovaně zabývala tuzemská justice.^{11 12} Co se týče zejména dat a informací o dota-

⁶ Podrobněji viz <https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=predmet&kod=JJM408>.

⁷ Podrobněji viz Zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, dostupný z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-106/zneni-20230101#p3a>.

⁸ Národní katalog otevřených dat je dostupný z <https://data.gov.cz/>.

⁹ Dostupné z <https://kriminalita.policie.cz/>.

¹⁰ Dostupné z <https://www.chmi.cz/historicka-data/pocasi/denni-data/Denni-data-dle-z.-123-1998-Sb>.

¹¹ Kubištová, D. (2021): Ústavní soud dal datovému novináři za pravdu. Policie nemůže chtít miliony za informace o kriminalitě. iRozhlas, 8. 7. 2021. Dostupné z https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/policie-data-o-kriminalite-ustavni-soud-novinar-nalez_2107080924_dok.

cích a korporátních strukturách, je vhodné zmínit projekt Česká otevřená data Ondřeje Kokeše.¹³

Pro novinářskou práci pak zásadní mají význam nejen strojově čitelná data, ale i veřejně přístupné rejstříky, jako obchodní,¹⁴ živnostenský,¹⁵ dotační,¹⁶

registr půdy¹⁷ nebo katastr nemovitostí.¹⁸ Specifickou oblastí jsou data geoprostorová, která mají vlastní právní úpravu¹⁹ i standardy zveřejňování.²⁰

Replikovatelné metody práce

Podstatné nejsou jen metody datové žurnalistiky aplikované v tuzemské mediální krajině (Jurková, 2022; Halamová, 2020; Indra, 2015; Pilná, 2014; Znamenáček & Boček, 2013), ale též opakovatelnost analýz, u níž se nyní zastavme podrobněji. S ohledem na jistou abstraktnost, kterou zpracování dat přináší, je na místě, aby autorky a autoři takříkajíc nedrželi čtenáře ve tmě a umožnili jim, v případě zájmu, získat jak data užitá k analýze, tak prozkoumat pracovní postup. V takových okamžicích se může novinářská obec opřít o **principy replikovatelného vědeckého výzkumu** (Markowetz, 2015), tedy transparentně odkazovat nejen na zdroje dat, ale i případně na zdrojový kód²¹ použitý k provedení analýzy. Pokud pak autorky či autoři používají nástroje, jež zveřejnění kódu neumožňují, je na místě pracovní postup alespoň detailně popsat v doprovodných informacích.

Je rovněž na místě, aby si novinářky/novináři osvojili technické i doménové znalosti nutné pro práci s daty, jež ve své práci používají.²² V tomto ohledu udělila české novinářské komunitě i veřejné správě lekci pandemie/epidemie onemocnění COVID-19, která přinesla nutnost prezentovat veřejnosti komplikované a dynamicky se vyvíjející informace z oblasti zdravotnictví.²³

¹² Guryčová, K. (2020): Chybovali meteorologové, ministerstvo i městský soud. Informace o počasí zůstávají veřejnosti utajeny. iRozhlas, 21. 1. 2020. Dostupné z https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/chmu-pocasi-soud-data-nss-mzp-zivotni-prostredi_2001210630_kno.

¹³ Projekt je dostupný z <https://github.com/kokes/od>.

¹⁴ Dostupný z <https://or.justice.cz/ias/ui/rejstrik>.

¹⁵ Dostupný z https://www.rzp.cz/cgi-bin/aps_cacheWEB.sh?VSS_SERV=ZVWSBJFND.

¹⁶ Dostupný z <https://cedr.mfcr.cz/>.

¹⁷ Dostupný z <https://eagri.cz/public/app/lpisext/lpis/verejny2/plpis/>.

¹⁸ Dostupný z <https://nahlizenidokn.cuzk.cz/>.

¹⁹ Podrobněji viz Zákon č. 123/1998, o právu na informace o životním prostředí, dostupný z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1998-123/zneni-20230105#p11b-1>.

²⁰ Dostupné z <https://geoportal.gov.cz/web/guest/home>.

²¹ Např. viz <https://github.com/DataRozhlas/>.

²² Novinář, co se nenaučí programovat, bude nepoužitelný. Můj rozhlas, 12. 10. 2018, dostupné z <https://www.mujirozhlas.cz/datari/novinar-co-se-nenauuci-programovat-bude-nepouzitelny>.

²³ COVID-19: Přehled aktuální situace v ČR, dostupné z <https://onemocneni-aktualne.mzcr.cz/covid-19>.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Licence Creative Commons a jejich využití v práci novináře

Autorské právo dnes funguje tak, že autorské dílo je chráněno již od svého vzniku, respektive zveřejnění. Pokud pomineme zákonné výjimky, tak k následné-

mu užití díla je zapotřebí povolení autora či držitele práv, které se promítne do udělené licence. Může jít o poměrně složitý proces, který v řadě případů nevyhovuje ani autorům samotným. Je tomu tak zejména v okamžicích, kdy cílem autora není na autorském díle vydělat, ale má cíl jiný – dělá mu radost, když lidé jeho dílo sdílí. Má radost z toho, když někdo jeho dílo využije a dotvoří, nebo využije ve svém vlastním díle apod. Pro tyto případy vznikl **systém veřejných licencí Creative Commons** (dále jen CC).

Zjednodušeně řečeno, Creative Commons je balíček veřejných licencí, z nichž si autor/autorka vybírá, co veřejnost může nad rámec zákona s jeho dílem dělat. Může umožnit pouhé volné sdílení, ale může také umožnit dílo přetvářet, nebo si zvolit, zda tak může uživatel činit pro komerční nebo nekomerční účel. V neposlední řadě pak také může vyžadovat, aby v případě, že někdo použije jeho dílo ve svém vlastním, musel i toto nové dílo dát k dispozici za stejných podmínek. Tím se myšlenka svobodné kultury šíří dál.

CC licence jsou dobře využitelné i v práci novináře. Potřebujete zdarma ke článku připojit ilustrační obrázek nebo grafiku? Chcete ve svém časopise ocitnout zajímavou studii, ale nemáte peníze, abyste za to někomu platili? Nebo jste naopak napsali zásadní reportáž, na níž si můžete udělat jméno a bude pro vás nejlepší, pokud ji lidé budou volně sdílet? K tomu všemu mohou posloužit licence Creative Commons.

Jak licence fungují?

Ten, kdo použije licenci Creative Commons, tím dává najevo, že souhlasí s tím, aby jeho dílo bylo volně šířeno. Pokud jde o další pravidla, má k dispozici šest variant různých licencí. Ty se vyjadřují buď kombinací písmen nebo v kombinaci s pikto-

● Uveďte původ – CC BY

Tato licence BY opravňuje ostatní k šíření, upravování, vylepšování a vytváření dalších děl na základě tohoto díla, a to i komerčně, pod podmínkou, že **uvedou autora původního díla spolu s označením tohoto díla, jaké mu autor dal**. Tato licence je nejvíce benevolentní a je doporučena pro maximální sdílení a využívání licencovaných materiálů.

● Uveďte původ-Zachovejte licenci – CC BY-SA

Licence BY-SA umožňuje ostatním upravovat, vylepšovat a vytvářet odvozená díla na základě tohoto díla, a to i pro komerční účely, za předpokladu, že uvedou autora původního díla a nově vzniklá díla **budou zveřejněna pod stejnou licencí**. Tato licence je například využívána známou encyklopedií Wikipedie pro veškeré texty. Odvozená díla, která je využívají nad rámec běžné citace, tak musejí být licencována také pod licencí CC BY-SA.

● Uveďte původ-Nezpracovávejte – CC BY-ND

Licence BY-ND opravňuje ke komerčnímu i nekomerčnímu šíření díla, pokud je toto dílo šířeno v **nezměněné, neupravené podobě** a jako celek, a zároveň je uveden jeho autor a původ díla.

● Uveďte původ-Neužívejte komerčně – CC BY-NC

Licence BY-NC umožňuje ostatním šířit, upravovat, vylepšovat a vytvářet odvozená díla s využitím takto licencovaného díla, ale pouze k nekomerčním účelům. Nově vzniklá díla musejí být také nekomerční a musí u nich být uveden původní autor, nemusejí být zveřejněny za stejných podmínek – a dokonce ani pod některou z licencí Creative Commons.

Poslední dvě licence pak obsahují kombinaci výše zmíněných licenčních prvků a znamenají tedy pro uživatele kombinaci omezení, jež jsou s těmito prvky spojena.

● Uveďte původ-Neužívejte dílo komerčně-Zachovejte licenci – CC BY-NC-SA

● Uveďte původ-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte – CC BY-NC-ND

Licence BY-NC-ND je ze všech šesti hlavních CC licencí nejpřísnější – nejvíce omezující. Umožňuje ostatním pouze stahovat vaše díla a sdílet je s ostatními za podmínky, že vás uvedenou jako autora, nesmějí však dílo nijak upravovat, ani ho užívat komerčně.

Na adrese <https://creativecommons.org/choose/?lang=cs> je v českém jazyce dostupný jednoduchý interaktivní průvodce, který autorce/autorovi díla umožní zvolit dle jeho zájmu vhodnou licenci Creative Commons a zároveň vygenerovat odkaz, který je možné společně s některou z ikon symbolizujících příslušnou licenci umístit na webovou stránku nebo do nově vzniklého výukového materiálu. Důležité je, že název této licence nebo i ikonka funguje jako hypertextový odkaz na web Creative Commons s plným zněním licenčních podmínek, tedy v angličtině tzv. **Legal Code**, který podrobně rozvádí práva a povinnosti spojených s užitím licence.

Použité prameny a literatura:

- Appelgren, E. & Nygren, G. (2014): Data Journalism in Sweden, *Digital Journalism*, 2:3, 394-405, DOI: 10.1080/21670811.2014.884344.
- Indra, J. (2015): *Datová žurnalistika a její současné využití*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.
- Jurková, A. (2022): *Datová žurnalistika v českých online médiích*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.
- Markowetz, F. (2015): Five selfish reasons to work reproducibly. *Genome Biol* 16, 274. Dostupné z <https://doi.org/10.1186/s13059-015-0850-7>
- Meyer, P. (2002): *Precision Journalism: A reporter's Introduction to Social Science Methods*. Lanham: Rowman & Littlefield Pub Incorporated.
- Nygren, G. et al. (2012): Datajournalistik-Ett växande område. *Nordicom Information* 34 (3-4): 1-19.
- Pilná, B. (2014): *Věrohodnost zpravodajství v období datové žurnalistiky*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.

3. Zabezpečení komunikace, ochrana informací a komunikace se zdrojem v práci novináře

Současné digitální komunikační technologie jsou všudypřítomné a při práci novinářek a novinářů nepostradatelné. Krom mnoha výhod přinášejí i rizika: elektronickou komunikaci lze sledovat s efektivitou, o níž se v minulosti autoritativním režimům ani nesnilo; kybernetický útok vyřadí redakci na několik týdnů, aniž by pachateli hrozilo prozrazení a potrestání; rychlá rešerše sociálních sítí často přinese tolik materiálu k diskreditaci redaktorů, kolik by dříve drazí soukromí detektivové sbírali měsíce.

V následujících odstavcích se zaměříme na to, jak mohou novinářky a novináři minimalizovat rizika, jež dnešní informační společnost pro jejich práci představuje, aniž by museli obětovat výhody, které digitální technologie nabízejí.

Novinářky, novináři a redakce jako cíl

V časech digitální mediamorfózy již neplatí, že pro příklady sledování a perzekuce novinářů musíme hledat příklady v autoritativních, popř. totalitních režimech. Kauza špionážního nástroje Pegasus ukázala, že izraelský specializovaný nástroj pro digitální sledování používala k odposlechu novinářů nejen mexická či ázerbájdžánská vláda, ale i ta maďarská vedená Viktorom Orbánem (Holcová, 2021a). Následné vyšetřování Evropského parlamentu (2022) odhalilo podobnou praxi i v Polsku a Řecku.

Právě online nástroje něco takového umožnily: pro fyzické sledování bezpečnostními složkami by bylo nutné zapojit řadu lidí a vynaložit značné prostředky; proniknutí do počítačů a mobilních telefonů je v tomto srovnání levné a velice efektivní: rozkryje, s kým a o čem novinář komunikuje, kompromituje tedy jeho zdroje. Zároveň umožní kompromitovat i samotného novináře, například informacemi ze soukromého života.

I v případě odhalení je pak komplikované určit, kdo sledování nařídil a prováděl. Zadavatelé z řad veřejné moci se totiž skryjí za komerčního dodavatele sledovacího nástroje.

Na nástrojích digitální komunikace však není závislá jen novinářská komunita, ale též zpravodajská média, když s jejich pomocí organizují práci redakcí, ale též oslovují jednotlivé typy rozptýlených publik. Krom cílených útoků z řad subjektů, o nichž daná média referují, se tak stávají cílem kybervyděračů a dalších online kriminálníků.

Například ransomware, tedy šifrovací vir, který znepřístupní data v síti organizace a požaduje platbu výkupného, vyřadil na několik týdnů například britský deník The Guardian (Hardcastle, 2023), německou mediální skupinu Heilbronn Stimme (Toulas, 2022) či rozhlasovou stanici KQED ze sítě NPR v americkém San Franciscu (Brooks, 2018).

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Situaci obvykle komplikuje i to, že novinářkám a novinářům obvykle chybí potřebné technologické znalosti. Podle výzkumnic Susan McGregor a Elizabeth Watkins (2016) převažuje v tomto ohledu v žurnalistickém poli model „security by obscurity“, což je

přinejmenším dáno špatným pochopením zranitelnosti technologických komunikačních systémů.

Kontakty novinářek a novinářů jako cíl

S rostoucí rolí whistleblowerů zevnitř vládních struktur roste i zájem na jejich odhalení. Notoricky známé jsou příběhy Edwarda Snowdena (Gellman, 2021) nebo Juliana Assange (Melzer, 2022), existuje ale i řada dalších.²⁴ Novinář musí rizika, jež whistleblowerům hrozí, brát v potaz a pokud možno minimalizovat, přičemž nemůže spoléhat na kontrolní mechanismy,²⁵ jež by měly zneužití státního sledovacího aparátu zabránit.²⁶

Online hrozby se pochopitelně dotýkají všech vrstev společnosti, od kyberšikany dětí²⁷ až po uniklé přístupové údaje politických špiček.²⁸ Je proto žádoucí, aby byli novináři schopni o takových případech kvalifikovaně informovat, což předpokládá potřebné (často technické) pochopení problému.

Modelování rizik – co a proti čemu chráníte

Pro zmapování možných rizik a naplánování konkrétních kroků slouží **proces modelování rizik**. Pro účely této příručky si vystačíme s pětici klíčových otázek:

- Co chráníme? (totožnost informátora, citlivou redakční komunikaci, rozepsané texty, uniklé vládní dokumenty...)
- Proti komu? (vlivná korporace nebo politická strana, kriminální skupina, tajné služby...)
- Jaké prostředky má útočník? (soukromé očko, najatý hacker, státem financovaný sledovací aparát...)

²⁴ Podobně viz https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_whistleblowers.

²⁵ Chaloupská, M. (2019): „Byl nezákonně předmětem odposlechu.“ Stát se omluvil Janku Kroupovi za napíchnutý telefon. iRozhlas, 2. 8. 2019, dostupné z https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/kroupa-reporter-dalik-omluva-odposlechy-telefon-soud-ministerstvo-spravedlnosti_1908020631_cen.

²⁶ Viz např. <https://www.usoud.cz/aktualne/ustavni-soud-zamitl-stiznosti-v-kauze-necasova-zpravodajske-sluzby-jednaly-v-rozporu-se-zakonom-jejich-kontrola-vykazoval-a-systemove-nedostatky>.

²⁷ Podrobněji viz Magdoňová, J. et al. (2022): Jak přežít v kybersvětě. Co by měl znát každý rodič, než vypustí dítě do digitální džungle? Radiožurnál, 23. 9. 2022, dostupné z <https://radiozurnal.rozhlas.cz/jak-prezit-v-kybersvete-co-mel-znat-kazdy-rodic-nez-vypusti-dite-do-digitalni-8829501>.

²⁸ Podobně viz Cibulka, J. et al. (2019): Poslanec Farský, exministr Zaorálek i Soudce Šámal. E-maily a hesla stovek politiků a úředníků lze koupit za 60 korun. iRozhlas, 14. 1. 2019, dostupné z https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/hesla-unik-mailu-farsky-hamacek-samal-hackeri-prihlasovaci-udaje_1901150555_cib.

- Jak pravděpodobný je útok? (Jsou dokumenty opravdu tak citlivé?)
- Co jsem ochoten pro ochranu nasadit? (Investuje zpravodajské médium do bezpečnostního software? Zaplatí právníky? Půjde do soudního sporu s možností prohry a možných následků?)

Odpovědi na výše uvedené otázky pomohou zmapovat a seřadit priority, kterým se novináři, popř. redakce při zajištění informační bezpečnosti mohou věnovat. Díky tomu mohou alokovat finanční prostředky a lidské zdroje, kterých bude vždy nedostatek. Nutno dodat, že modelování rizik je nutné provádět ještě před tím, než nastanou problémy. Mělo by k němu tedy dojít např. hned na začátku instinktivního projektu, ne až ve chvíli, kdy do redakce dorazí policisté k provedení prohlídky.

V tradičních zpravodajských médiích jde o odpovědnost editora, který dohlíží na vznikající text (či pořad), v realitě tuzemských médií je cestou obvykle jen aktivita konkrétní novinářky či novináře, případně podpořená nadřízenými.

Osobní modelování rizik následně znamená, že si redaktorka/redaktor zmapuje, jaká všechna zařízení s účty online používá a jaké informace na jednotlivých místech uchovává. Následně pak vyhodnotí rizika, která z toho plynou a případně změní své chování.

Ztráta online účtů, vyhrožování, stalking

Přítomnost v kyberprostoru zpravidla definují účty, které lidé používají: e-mailové schránky, profily na sociálních sítích, veřejné i soukromé fotogalerie, nákupní historie v e-shopech apod. Informace jsou zde publikované veřejně, či omezenému rozsahu „přátel“, případně pak, jako v případě obsahu e-mailu, vůbec. Pokud útočník získá k takovým účtům přístup, může zde obsažené informace zneužít k diskreditaci, sledování, vyhrožování či ke krádeži identity.

Nejčastějším případem je nějaká forma sledování a vyhrožování. Důvodem je buďto konkrétní téma, o němž novinář píše, případně jeho názory či příslušnost k určité redakci. Cílem výhrůžek, nadávek a znevažujících komentářů jsou častěji ženy, útoky pak mají nezřídka sexuální podtext (Chakradhar, 2022). Další rizika představuje kompromitace účtu, kdy útočník jednak získá přístup k neveřejným informacím, případně se vydává za původního majitele účtu.^{29 30}

V neposlední je také mít na paměti informace, které se zveřejňují ze zákona. Typicky jde o adresu a datum narození živnostníků,³¹ mezi než s ohledem na všudy-

²⁹ Neonacisté zveřejnili e-maily z údajné soukromé schránky premiéra Sobotky. Novinky.cz, 5. 1. 2016, dostupné z <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-neonaciste-zveřejnili-e-maily-z-udajne-soukrome-schranky-premiera-sobotky-337101>.

³⁰ Jadrný, P. (2018): Sushi set se slevou. Okamura popřel, že by psal nabídku, která z jeho adresy přišla poslancům. iRozhlas, 20. 11. 2018, dostupné z https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/tomio-okamura-poslanecka-snemovna-jan-cizinsky_1811200726_pj.

³¹ Viz Portál živnostenského podnikání, dostupný z https://www.rzp.cz/cgi-bin/aps_cacheWEB.sh?VSS_SERV=ZVWSBJFND.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

přítomný tzv. švarcsystém³² v tuzemských médiích, patří i řada novinářek a novinářů.

Je proto vhodné množství soukromých informací omezit, resp. omezit přístup k privátním účtům na sociálních sítích pouze pro přátele, a ideálně účet provozovat pseudonymně, například pod přezdívkou, kterou přátelé znají. Oficiální účet novináře je pak od toho soukromého úplně oddělený, a v případě výhrůžek, šikany či dalších problémů ho může převzít jiný pracovník v redakci, který má od věci odstup.³³

Technická opatření pro ochranu účtů online představují zejména nastavení vícefázového přihlašování všude, kde je to možné. Další slabinou bývá opakované používání jednoho hesla na více online účtech: pokud přístupové údaje uniknou z jedné webové stránky, útočníci je mohou, často automatizovaně, vyzkoušet k získání přístupu na dalších službách. Základní varování před únikem přístupových údajů nabízí stránka Have I Been Pwned,³⁴ komplexní ochranu však poskytují programy nazvané jako správce hesel: jde o nástroje,³⁵ jež za uživatele obstarávají přihlašování k online službám. Některé komerční jsou k dispozici novinářům zdarma,³⁶ či se slevou.³⁷

Škodlivý software

Obrana proti škodlivému software, ať už jde o **ransomware** či **kyberšpionáž**, je obvykle technologicky náročná (Holcová, 2021b), protože musejí novináři obvykle spoléhat na dodavatele svých počítačů či telefonů (a IT správce v redakci), že zneužitelné chyby včas odhalí a zabezpečí. Děje se tak prostřednictvím aktualizací, které jsou pro bezpečné používání technologií nezbytné. Ve chvíli, kdy počítač či mobilní telefon přestane aktualizace dostávat, je na čase ho vyřadit z užívání. Proto je při výběru nového zařízení vhodné zohlednit, po jak dlouhou dobu jeho výrobce garantuje aktualizace.

Často zdůrazňovaná opatrnost při otevírání neznámých odkazů či dokumentů je sice užitečná, málokdo ji ale dokáže udržet dlouhodobě, a útočníkovi stačí jeden úspěšný pokus, zatímco obránce musí být úspěšný vždy.

³² Švarcsystém (nazývaný tak po svém „objeviteli“ – podnikateli Miroslavu Švarcovi, který jej v devadesátých letech minulého století začal jako první systémově používat) je z pohledu pracovního práva nelegální zaměstnávání formou zastřešení faktického pracovněprávního vztahu jinou smlouvou. Viz Stanovisko MPSV k nové definici nelegální práce, dostupné z <https://www.mpsv.cz/svarcsystem>.

³³ Podrobněji viz Online Harassment Field Manual. Pan America, dostupný z <https://onlineharassmentfieldmanual.pen.org>.

³⁴ Viz <https://haveibeenpwned.com>.

³⁵ Viz Privacy Guides, dostupný z <https://www.privacyguides.org/en/passwords/>.

³⁶ Např. 1Password for Journalism, dostupný z <https://1password.com/for-journalism/>.

³⁷ Např. Bitwarden, dostupný z <https://bitwarden.com>.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Komunikace se zdroji

Pravidla informační bezpečnosti se nevztahují jen na novináře samotného či jeho redakci, ale roli hrají i při komunikaci se zdroji a whistleblowery, za jejichž bezpečnost je novinář do jisté míry spoluzodpovědný.

Etické otázky vztažené k práci s uniklými či vyneseny informacemi přesahují rámec této kapitoly, nicméně je nutné mít na paměti, že zdroj novinářských informací obvykle nepoživá stejné právní a společenské ochrany jako novinář samotný. Jinými slovy, může tedy odpovídat za následky vzniklé komunikací s médii. Je proto na novináři, aby o těchto rizicích zdroj realisticky informoval, což někdy může ochladit zájem whistleblowera veřejně promluvit. Nezastupitelná je zde role specializovaného advokáta, jenž může navrhnout vhodný postup, který minimalizuje alespoň právní rizika.

Použité prameny a literatura:

- Brooks, J. (2018): The Crippling Ransomware Attack on a San Francisco NPR Member Station. *KQED*, 8. 1. 2018. Dostupné z <https://www.kqed.org/futureofyou/436414/the-crippling-ransomware-attack-on-kqed-the-inside-story>.
- Cibulka, J. (2019): Sledování mobilů zůstává – pro policii i marketing. Co o vás ví váš telefon nebo e-mail? *iRozhlas*, 4. 7. 2019. Dostupné z https://www.irozhlas.cz/zpravy-dov-mov/ustavni-soud-data-retention-sledovani-soukromi_1907040815_cib.
- Cimpanu, C. (2021): FBI document shows what data can be obtained from encrypted messaging apps. *The Record*, 30. 11. 2021. Dostupné z <https://therecord.media/fbi-document-shows-what-data-can-be-obtained-from-encrypted-messaging-apps>
- Evropský parlament (2022): Press conference on draft findings of EP spyware inquiry. *EP*, 7. 11. 2022. Dostupné z <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20221107IPR49201/press-conference-on-draft-findings-of-ep-spyware-inquiry>.
- Gellman, B. (2021): *Dark mirror: Edward Snowden and the American surveillance state*. New York: Penguin.
- Hardcastle, J. (2023): The Guardian ransomware attack hits week two as staff told to work from home. *The Register*, 4. 1. 2023. Dostupné z https://www.theregister.com/2023/01/04/guardian_ransomware_attack/.
- Holcová, P. (2021a): Vlády špehovaly spywarem novináře, aktivisty i disidenty. *Investigace.cz*, 18. 7. 2021. Dostupné z <https://www.investigace.cz/vlady-spehovaly-spywarem-novinare-aktivisty-i-disidenty/>.
- Holcová, P. (2021b): Etický hacker Lupták: Podobnému útoku se skoro nedá bránit. *Investigace.cz*, 19. 7. 2021. Dostupné z <https://www.investigace.cz/eticky-hacker-luptak-podobnemu-utoku-se-skoro-neda-branit/>.
- Charkradhar, S. (2022): Women journalists see harassment as part of the job, a new study finds. *NiemanLab.org*, 4. 5. 2022. Dostupné z <https://www.niemanlab.org/2022/05/women-journalists-see-harassment-as-part-of-the-job-a-new-study-finds/>
- Katwala, A. (2018): We're calling it: PGP is dead. *Wired*, 17. 5. 2018. Dostupné z <https://www.wired.co.uk/article/efail-gpg-vulnerability-outlook-thunderbird-smime>
- Melzer, N. (2022): *The Trial of Julian Assange: A Story of Persecution*. New York: Verso Books.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

McGregor, S. & Watkins, E. (2016): Security by Obscurity: Journalists' Mental Models of Information Security. #/SOJ, 6(1). Dostupné z https://www.researchgate.net/publication/316609881_%27Security_by_Obscurity%27_Journalists%27_Mental_Models_of_Information_Security.

Toulas, B. (2022): Ransomware attack halts circulation of some German newspapers. *BleepingComputer.com*, 17. 10. 2022. Dostupné z <https://www.bleepingcomputer.com/news/security/ransomware-attack-halts-circulation-of-some-german-newspapers/>.

4. Digitální vyloučení a jeho reflexe v novinářské práci

Nástup digitální mediamorfózy znamenal zásadní proměnu nejen redakcí zpravodajských médií, ale i žurnalistiky jako profese, ale rovněž publik, jež předmětná média oslovují. V souvislosti s příslušníky rozptýlených publik je nezbytné, zabývat se fenoménem **digitálního vyloučení**, čímž máme na mysli různé úrovně dostupnosti technologií, ale i kompetencí a ochoty k jejich využívání. Digitální vyloučení může vést k navazujícím problémům sociálního vyloučení lidí, kteří nepracují z různých důvodů s digitálními technologiemi, případně s nimi pracují způsobem, který jim neumožňuje naplňovat jejich potřeby (např. Helsper & Reisdorf, 2017; Eynon & Helsper, 2011). Tento negativní zásah se může týkat mnoha oblastí života – od ekonomických aktivit, přes trávení volného času, čerpání informací, až po zdravotnictví či kultura. Digitální vyloučení má dopad na možnost přijímat a sdílet informace či obstarávat na nediskriminačním základě každodenní potřeby. Problém se zvyšuje v souvislosti s digitalizací veřejné správy i soukromých služeb.

Digitální vyloučení vede ke vzniku **digitálních propastí**, tedy k „rozevírání nůžek“ mezi lidmi, kteří s technologiemi pracují a lidmi, kteří s nimi nepracují (např. Van Dijk & Hacker, 2003). Pojem digitální propasti tedy reprezentuje prohlubování rozdílů, pokud jde o možnosti uspokojování potřeb na straně obou výše zmíněných skupin (Ragnedda & Muschert, 2013). Digitální propast pak můžeme členit na primární a sekundární. Jestliže **primární digitální propast** můžeme definovat jako rozdíly mezi těmi, pro něž jsou technologie dostupné a těmi, pro něž jsou nedostupné, tak **sekundární digitální propast** jako rozdíl mezi těmi, kteří s nimi dokáží efektivně pracovat a těmi, kteří toto nedokážou (např. Scheerder et al., 2017).

Primární digitální propast se v průběhu času zmenšuje s tím, jak narůstá dostupnost technologií. Kupříkladu v roce 2021 mělo počítač (zahrnut je také tablet) již 79 % tuzemských domácností a podobný podíl má také přístup na internet (83 %). Jde o výrazný posun oproti roku 2010, kdy mělo počítač 59 % domácností a přístup na internet 53 % (ČSÚ, 2022, s. 12).

Otázka sekundární digitální propasti je problematičtější, protože sice na jedné straně rostou kompetence lidí při práci s digitálními technologiemi, na straně druhé však narůstají nároky na tyto kompetence a zhoršují se dopady na jednotlivce, kteří neovládají technologie vůbec nebo pouze částečně. Důležité je též zdůraznit, že zmenšování počtu digitálně vyloučených neznamená nutně dobrou zprávu, protože čím je skupina marginalizovanější, tím více hrozí, že ze strany většinové společnosti nebudou zohledněny potřeby či práva příslušníků této skupiny a dopad na ně tak bude závažnější.

Existence digitálně vyloučených osob je fenomén poměrně nový, a proto obvykle málo reflektovaný – a to jak ze strany politiků, tak i médií. Jeho důsledky nicméně mohou být podobné, jako je tomu u jiných sociálně marginalizovaných skupin. Ostatně digitální vyloučení může být dalším projevem marginalizace předmětných skupin. Příkladem mohou být nemajetní lidé, pro něž je nedostupný nejen nákup po-

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

třebné techniky, placení internetového připojení, ale často jim chybí i zkušenosti či kompetence pro práci s technologiemi, což je výrazně omezuje v možnosti technologie využívat. Ve chvíli, kdy řešení určitých problémů není dostupné jinak než prostřednictvím

konkrétních technologií, jsou tyto osoby digitálně vyloučené.

Digitální vyloučení vzniká v situaci, kdy zavádění digitálních technologií dostatečně nezohledňuje potřeby digitálně vyloučených osob, zejména nepočítá s alternativními přístupy a postupy, kdy by lidé mohli řešit životní situace bez použití konkrétních technologií, případně technologií obecně.

Reflexe tohoto fenoménu v práci novináře je klíčová pro plné pochopení společenských trendů souvisejících s rozvojem moderních technologií a digitalizací, resp. jejich dopadu na společnost a jednotlivé sociální skupiny. Klíčová je však i pro efektivní oslovování různých sociálních skupin ze strany novinářů a zároveň uvědomění si jejich role při prevenci negativních společenských jevů, jež jsou s digitálním vyloučením úzce spjaty.

Kdo jsou digitálně vyloučení?

Digitálně vyloučenými osobami, jak jsme již konstatovali výše, může být pestrá paleta lidí, kteří z mnoha různých důvodů nepracují s technologiemi. Je poměrně složité digitálně vyloučené osoby identifikovat, protože zpravidla nekopírují socioekonomické rozložení společnosti ani rozložení věkové. Zkratkovité hodnocení tak může vést k určité míře stereotypizace. Jistě, najdeme jak seniora, který se nikdy nenaučil pracovat s internetem, jako seniora, který si s technologiemi rozumí celý život lépe než kdokoli jiný. Takové dvojice bychom pak našli i v dalších sociálních skupinách. Jistým nebezpečím tak je zobecňování typu „senioři neovládají technologie“, „všichni mladí lidé si s technologiemi rozumí“, „odborník na technologie je také rád a často využívá“ atd. Přesto lze na základě dat definovat socioekonomické skupiny, jejichž příslušníci jsou digitálním vyloučením průměrně více ohroženi, než skupiny jiné. Nejvýznamnějšími determinanty, které významným způsobem ovlivňují vznik digitální propasti, jsou zejména vzdělání věk a výše příjmů. Segmentaci těchto skupin byla pro Českou republiku provedena například v roce 2019 v rámci Digi-strategie 2020 (Ehrlich, Michalová & Prokop, 2019).

Důvody, proč je konkrétní osoba digitálně vyloučena, jsou rovněž pestré: mohou být fyzické, psychické, sociální nebo materiální a mohou vzniknout z různých příčin. Za digitálně vyloučené tak můžeme označit lidi od těch, kteří jsou do pozice digitálně vyloučených posunuti okolnostmi, které nemohou či mohou jen omezeně ovlivnit, až po ty, kteří se pro tuto pozici rozhodli dobrovolně. Od špatné socioekonomické situace, která neumožňuje pořídit si nutné vybavení, přes nedostatečnou digitální gramotnost až po odmítání některých technologií z důvodu obav o soukromí či obecně odpor k technologiím a způsobu jakým ovlivňují náš život.

Zde je zapotřebí poukázat na skutečnost, že v tradičním pojetí jsou za digitálně vyloučené považováni ti, u nichž nejde o **důsledek volby**. Stejně dopady má digitální vyloučení i na ty, kteří by s technologiemi pracovat uměli a mohli, ale z vlastního

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

rozhodnutí tak nečiní. Může jít o obavy z dopadů technologií na některá práva, jako je právo na soukromí, špatné zkušenosti, ale i o prosté rozhodnutí související s životním stylem, který se straní digitálních technologií. Rozšíření pojmu digitálně vylouče-

ný i na tyto osoby je tak na místě. Zejména pro tyto skupiny platí, že se často jejich odmítání technologií netýká všech technologií či digitálních služeb, ale pouze některých.

Možné příklady digitálně vyloučených:

- **Senior**, který se nenaučil pracovat s internetem a chytrým mobilním telefonem
- **Matka samoživitelka**, která nemá prostředky na pořízení si technického vybavení a placení připojení k internetu
- **Člověk v exekuci**, který nepoužívá bankovní účet ani platební kartu
- **Technologický odborník**, který odmítá konkrétní technologie či zařízení používat, protože odmítá způsob, jakým přistupují k ochraně soukromí
- **Nevidomý**, který nemůže využívat technologie, které nejsou přizpůsobeny jeho omezení
- **Soukromý zemědělec**, žijící v místě bez signálu mobilního telefonu a kvalitního internetového připojení

Zkuste ze své zkušenosti vymyslet další příklady...

V této souvislosti je třeba zodpovědět zásadní otázku: Nakolik mohou být lidé – občané, spotřebitelé nuceni do konkrétních digitálních řešení, ať už ze strany veřejné moci nebo ze strany soukromých společností? Tuto otázku nelze zdaleka považovat za konsensuálně vyřešenou. Byť například v případě veřejné moci naznačují právní předpisy i koncepční materiály, že by občan neměl být nucen do využívání digitálních řešení (např. § 14 odst. 1 zákona o digitálních službách, papírová řešení pro seniory v sekci digitalizace Programového prohlášení vlády či v Informační koncepci ČR), tak praktická realizace jde místy proti těmto zásadám, ať už jde například o povinné zavádění datových schránek, elektronické registrace na očkování v době pandemie, výlučně elektronické žádosti o některé dávky atd.

Otázkou tak zůstává, zda by právo „nebýt digitalizován“, jakési právo na analog nemělo být součástí ústavy, respektive Listiny základních práv a svobod – a to buď jako nově formulované právo nebo alespoň soudním výkladem dovozené právo založené na právech již existujících, jako je právo na lidskou důstojnost, právo na soukromí nebo zákaz diskriminace.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

„Orgány veřejné správy mají poskytovat služby primárně digitálně a samoobslužně (v různých formách, jako digitální dokumenty i strojově čitelné údaje); zároveň musí udržovat otevřené i další kanály pro ty, kteří nemohou buď z vlastního rozhodnutí, nebo z technických důvodů využívat digitální služby...“

Informační koncepce ČR (Dzurilla, 2020, s. 18)

1) Nepodnikající fyzické osoby nemohou být nuceny využívat digitální služby nebo činit digitální úkony podle tohoto zákona.

§14 odst. 1 zákona o digitálních službách

Důležité je nakolik je dostupné alternativní řešení problému, které nevyžaduje použití dané technologie. Nakolik je srovnatelné po stránce časové náročnosti, finančních nákladů, či reálné možnosti využití pro konkrétního jedince.

S jakými problémy se digitálně vyloučení setkávají?

Problémy, jimž musejí digitálně vyloučení lidé čelit, závisejí na tom, zda a případně jaké technologie používají, ale i na způsobu, jakým s nimi pracují. Míra negativního dopadu je pak dána i možnostmi využití alternativních řešení daného problému a jejich přidáním náklady. Obvykle se můžeme setkat s problémem digitálního vyloučení, pokud jde o (ne)využívání internetu, chytrého mobilního telefonu či bankovního účtu a platebních karet. Níže uvedený výčet možných problémů, kterým musí digitálně vyloučení čelit, není rozhodně vyčerpávající.

- Člověk, který **nemá přístup k internetu nebo ho neumí ovládat** – např. problém s plnou dostupností informací (kontakty, otevírací doby, jízdní řády atd.), problém se zadáváním bankovních převodů (zdražení aktivit na pobočce banky), omezení kontaktů (při absenci e-mailového spojení a dalších moderních komunikačních platforem), horší nabídka zboží a služeb (bez možnosti využívat nabídky e-shopů).
- Člověk, který **nemá chytrý mobilní telefon** – problém s bankovními převody při vyžadování potvrzení v aplikaci, nedostupnost informací skrytých v QR kódech, omezení kontaktů a dostupnosti informací kvůli absenci ve skupinách na komunikačních platformách typu WhatsApp, nemožnost využívat služby typu sdílení kola nebo placení parkování v některých místech bez automatů.

- Člověk, který **nemá bankovní účet a platební kartu** – může mít problém s výplatou mzdy (byť zákon upravuje právo na výplatu v hotovosti) a s podnikáním, problém s úhradou služeb, kde je vyžadována bezhotovostní platba (např. dětské kroužky, školní výlety, některé odvody státu, bezhotovostní obchody či restaurace, e-shopy nepřijímající hotovostní platby).

Reflexe digitálního vyloučení zpravodajskými médii a novináři

Způsob referování o událostech, které mají přímý dopad na situaci digitálně vyloučených, jako jsou digitalizační projekty veřejné moci, prosazování nových technologií v obchodě či ve službách, je v současné době do značné míry nepřiměřeně ovlivněno pohledem toho, kdo o daném problému referuje. Poměrně často se lze setkat s tím, že novináři nedostatečně kriticky hodnotí nové technologie právě s ohledem na jejich dopad na digitálně vyloučené.

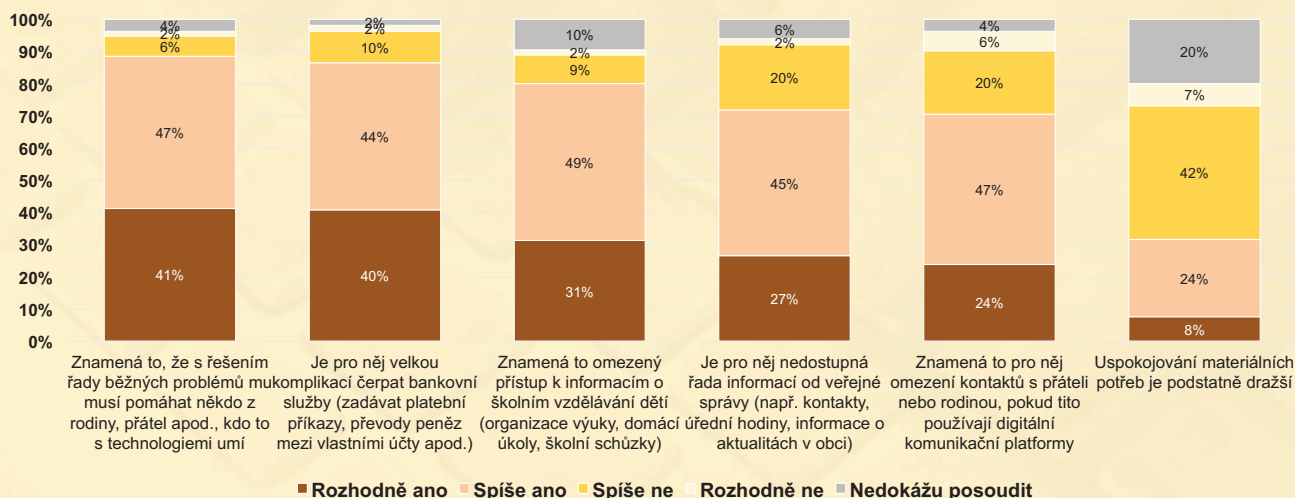
Problémem je i skutečnost, že jde o fenomén do jisté míry skrytý, kdy se lidé často stydí za to, že neumějí s technologiemi pracovat tak jako ostatní. Zároveň řada digitálně vyloučených využívá pomoc někoho, kdo technologie má či je umí ovládat (např. příbuzní, pracovníci neziskového sektoru či obcí). Problém je pak ovšem v budování nové formy závislosti na pomoci druhých.

Na vnímání dané problematiky mezi novináři i možností řešení poukázal sociologický výzkum uskutečněný v létě 2022 mezi zaměstnanci tuzemských zpravodajských médií (n= 620, především novináři) konsorciem organizací, v čele s IKSŽ FSV UK, a představený na kolokviu Média a lidská práva v digitální době dne 24. října 2022. Jedna z baterií otázek se týkala i digitálního vyloučení. Pokud jde o trendy: 11 % respondentů zastává názor, že počet digitálně vyloučených osob roste; 31 % dotázaných se domnívá, že zůstává stejný a podle 34 % se zmenšuje. Skutečnost, že významná část zaměstnanců tuzemských zpravodajských médií nemá na fenomén digitálního vyloučení jasný názor, potvrzuje fakt, že téměř jedna čtvrtina respondentů (24 %) zvolila odpověď „nevím“.

Na druhou stranu, sociologické šetření ukázalo, že zaměstnanci tuzemských zpravodajských médií mají představu o tom, jak obtížné může být řešení některých běžných problémů pro digitálně vyloučené. Jinými slovy, novináři vnímají nevyužívání technologií jako poměrně zásadní problém pro daného jedince (viz Graf č. 5).

Graf č. 5 – Názor lidí pracujících v tuzemských médiích na přístup člověka k vybraným technologickým přístrojům

Pokud člověk neumí vůbec pracovat s počítačem a „chytrým“ mobilním telefonem, v praxi to pro něj znamená:

Zdroj: výzkum Digitální doba s lidskou tváří, léto 2022, IKSŽ FSV UK (n=620, z toho 451 novinářek a novinářů)

Na vysokou míru nebezpečí výše uvedené stereotypizace, kdo může být digitálně vyloučen, upozorňují odpovědi zaměstnanců zpravodajských médií na otázku, zda mladí umějí pracovat s digitálními technologiemi. V tomto případě si 62 % respondentů vybralo možnost „rozhodně ano“ a dalších 32 % „spíše ano“. Na tomto místě se nabízí poukaz na segmentaci osob digitálně vyloučených, provedenou v rámci Digistrategie 2020, kde jako jedna ze skupin osob ohrožených digitálním vyloučením figuruje skupina nazvaná autoři „závislí na sítích“. Jde o typicky mladé lidi, kteří hojně využívají internet, ale pouze k zábavě, obvykle formou sledování sociálních sítí a hraní her na chytrých mobilních telefonech. U této skupiny autoři (Ehrlich, Michalová & Prokop, 2019, s. 87) uvádějí, že spíše než z nedostatku kontaktu s technologiemi, pramení ohrožení digitálním vyloučením ze způsobu jejich používání.

Jedna z otázek sociologického šetření mezi zaměstnanci zpravodajských médií, uskutečněného v létě 2022, se týkala i toho, jak by měla být problematika digitálního vyloučení řešena ze strany státu. Zde 80 % dotázaných zvolilo možnost „zvyšování digitální gramotnosti“, 50 % „zřízení asistenčních bodů pro digitální služby (např. na místě Czech pointů)“. Variantu „zachování možnosti nedigitálních řešení jako plnohodnotné alternativy“ podpořilo 47 %, odstranění sociálních překážek jako jsou náklady na zařízení či připojení k internetu označilo 45 % respondentů. Naopak například uložení povinnosti obchodníkům umožnit nákup i bez použití digitální technologie požadovalo pouze 12 % zaměstnanců médií.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Použité prameny a literatura:

- ČSÚ. *Využívání informačních a komunikačních technologií v domácnostech a mezi osobami za období 2022* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2022 [vid. 2023-01-02]. ISBN 978-80-250-3290-9. Dostupné z <https://www.czso.cz/documents/10180/164606768/06200422.pdf/1c5c22c0-8941-4670-9698-e949482b0c35?version=1.1>
- Dzurilla, V. a kol. (2020): *Informační koncepce České republiky – Koncepce budování eGovernmentu v ČR 2018+ a jeho IT podpory podle zák. 365/2000 Sb., o informačních systémech veřejné správy a o změně některých dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů*. Dostupné z <https://digitalnicesko.gov.cz/informacni-koncepce-cr/>
- Ehrlich, M., Michalová, L. & Prokop, D. (2019): *Segmentace a typologie osob digitálně vyloučených a osob ohrožených digitálním vyloučením – Digistrategie 2020*. Dostupné z <https://portaldigi.cz/segmentace/>.
- Eynon, R. & Helsper, E. (2011): Adults learning online: Digital choice and/or digital exclusion? *New Media & Society*, 13(4), 534–551. Dostupné z <https://doi.org/10.1177/1461444810374789>.
- Helsper, E. J. & Reisdorf, B. C. (2017): The emergence of a “digital underclass” in Great Britain and Sweden: Changing reasons for digital exclusion. *New Media & Society*, 19(8), 1253–1270. Dostupné z <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1461444816634676>.
- Lupač, P. (2016): *Za hranice digitální propasti: Nerovnost v informační společnosti*. Praha: Slon.
- Ragnedda, M. & Muschert, G. W. (2013): *The digital divide*. Florence, KY: Routledge.
- Scheerder, A., Van Deursen, A. & Van Dijk, J. (2017): Determinants of Internet skills, uses and outcomes. A systematic review of the second-and third-level digital divide. *Telematics and informatics*, 34(8), 1607-1624.
- Vobořil, J. (2020): Digitalizace a právo na analogové řešení. *Fórum sociální politiky 2020*, č. 5, s. 40-42, ISSN: 1802-5854. Dostupné z <https://www.rilsa.cz/clanek/digitalizace-a-pravo-na-analogove-reseni/>.
- Van Dijk, J. & Hacker, K. (2003): The Digital Divide as a Complex and Dynamic Phenomenon, *The Information Society*, 19:4, 315-326. Dostupné z <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01972240309487>.

5. Algoritmizace a personalizace žurnalistiky a médií v normativní perspektivě

Digitální doba se vyznačuje tím, že lidem umožňuje žít mnohem propojenější život. Internet, sociální sítě, komunikační platformy či interaktivní webové stránky nabízejí uživatelům možnost hledat a sdílet informace, vzájemně se ovlivňovat a spoluurčovat dynamiku společnosti. Nejde však o zcela bezprostřední kontakt. Do interakcí zprostředkovaných informačními technologiemi vstupuje důležitý prvek, který určuje, jak bude komunikace a sdělování informací vypadat. Zmíněným nástrojem je **algoritmus** – soubor pravidel navržený k vyřešení určitého problému nebo dosažení určitého cíle. V online světě představují algoritmy mantinely našeho chování. Definují možnosti našich voleb a limity našeho chování. V podstatě jde o obdobu právního systému, který nám v reálném světě rovněž definuje pravidla. Na rozdíl od právních pravidel, která můžeme porušit a čelit případným následkům tohoto porušení, je v digitálním světě velmi těžké obejít pravidla nastavená algoritmy. Dalo by se říci, že jsou spíše obdobou přírodních zákonů. Jejich správné nastavení je proto důležité, protože bude mít přímý vliv na výkon našich práv v digitálním světě a na celkové fungování společnosti. Tato kapitola proto představí koncept algoritmizace a její specifické formy personalizace a popíše základní právní otázky spojené s těmito systémy.

Koncepty algoritmizace a personalizace

Algoritmizaci můžeme definovat jako proces vytváření algoritmů. V jeho rámci je rozhodovací proces či přímo postup řešení problému přeložen do souboru pravidel, prostřednictvím nichž systém vyřeší problém nebo provede určité výpočty. Při tvorbě algoritmů je pro dosažení úspěchu zapotřebí především správně porozumět problému, posoudit, jaká jsou dostupná vstupní data a ujasnit si, jaké mají být výstupy, a na základě tohoto posouzení pak navrhnout procesy, která data příslušným způsobem zpracují. Umělá inteligence, jmenovitě **strojové učení** představují v tomto procesu zásadní převrat (např. Broersma & Harbers, 2018). Systémy strojového učení jsou totiž schopny navrhnout procesy zpracování dat samy – algoritmy navrhnou samy na základě analýzy vztahů v datech, jež jsou systému dodány. Strojové učení tak dokáže přijít s komplexním řešením, které bere v potaz obrovské množství proměnných a vytváří algoritmy, jejichž sestavení by člověk sám nebyl schopen kvůli jejich složitosti.

V rámci algoritmizace se setkáváme i s dalšími pojmy. Jedním z nich je **personalizace**. Personalizace odkazuje na konkrétní způsob využívání algoritmů, a to na přizpůsobování obsahu a služeb na míru uživateli a jeho potřebám (např. Shanahan et al., 2019). Personalizační algoritmy jsou navrženy tak, aby braly v potaz individuální charakteristiky uživatele a na jejich základě nabízely přizpůsobené služby nebo obsah. Pomocí různých technik hodnotí jeho chování, preference a zájmy

a pak mu dodává *na základě svého uvážení* individualizovaný obsah a služby. Těmi mohou být například i personalizované reklamy, personalizované zpravodajství, specifické řazení obsahu vyhledávání, individualizované ceny nebo dokonce přizpůsobené

smluvní podmínky.⁴⁴

Od personalizace je ještě nutné odlišit pojem **kastomizace** (z angl. customizati-on). Tento pojem rovněž odkazuje na přizpůsobování služeb a produktům zákazníkovi, ale na rozdíl od personalizace jde o přizpůsobování *na základě přání uživatele* (Holubová, 2000). V digitálním světě si ji lze představit jako vlastní nastavování parametrů služby, kdy například uživatel zvolí tematické okruhy novinek, které by se mu měly zasílat emailem. Prosazuje zde viditelně svoji vůli, volby témat má jasným způsobem pod kontrolou a také je může v budoucnu změnit. U personalizace tyto volby činí za uživatele algoritmus.

Algoritmizace a umělá inteligence v oblasti médií

Využívání prvků umělé inteligence již mnoho let proniká do oblasti online médií. Intelligentní algoritmy se zde používají pro více účelů, jak jsme uvedli již výše. Jde zejména o **personalizované zobrazení webových stránek** jejich uživatelům a **doporučování obsahu** jednotlivcům na základě různých kritérií. Algoritmy obvykle analyzují online chování uživatele, včetně historie toho, jaké stránky navštívil a jaký obsah četl. Dále často berou v potaz to, kde se uživatel nachází či kdo jsou jeho kontakty na sociálních sítích. Cílem těchto algoritmů je nabídnout uživateli co nejrelevantnější a nejzajímavější obsah a udržet tak jeho zájem o daný web. Návštěvnost webu lze totiž zpeněžit prodejem předplatného k obsahu nebo prostřednictvím prodeje online reklamy třetím stranám, které pak budou uživatelům nabízet svoje služby či produkty.

Algoritmy se dále používají pro **monitorování trendů ve společnosti** a pro předpovídání toho, které zprávy a příběhy budou mezi uživateli populární a jaký budou mít případně dosah. Tyto algoritmy využívají velké datové soubory obsahující například informace ze sociálních sítí nebo informace o dotazech prostřednictvím internetových vyhledávačů. Tzv. „predictive media intelligence“ se používá pro detekci nově publikovaných zpráv a pro analýzu jejich dopadu v následujících hodinách a dnech (Quigley, 2021). Na základě těchto analýz se pak redakce rozhodují, jaké články publikovat a na jaká témata se zaměřit. K dispozici jsou i nástroje pro analýzu sociálních sítí (angl. media analytics tools), které například pomáhají i s určováním toho, kdy by měla být jaká zpráva publikována tak, aby měla co největší společenský dosah.

Dalším využitím algoritmů je **analýza sentimentu**. Konkrétně může jít o analýzu komentářů k publikovaným článkům a identifikaci nálady ve společnosti vůči určitým událostem. Tyto informace pak mohou novinářům a redakcím posloužit k rozhodování, jakým způsobem budou dál o dané události informovat.

⁴⁴ Reflexi personalizace pracovníky tuzemských zpravodajských médií je věnována kapitola 1. Proměna novinářské profese v éře digitalizace a umělé inteligence.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Moderování obsahu je další oblastí, v níž jsou algoritmy používány ve velké míře. Online média umožnila aktivní zapojení konzumentů obsahu do diskuze o aktuálních otázkách, zejména prostřednictvím komentářů a diskuzí k článkům. To na jednu

stranu umožnilo širší společenskou debatu a výkon vlastních práv občanů, na druhou stranu to poskytlo prostor pro zneužívání práva na svobodu projevu a zveřejňování protiprávních komentářů (např. pomluvy, projevy hraničící s podněcováním k trestným činům apod.). Finančně a časově náročné moderování online diskuzí lidskými editory je proto nahrazováno algoritmy, které jsou naučeny rozpoznávat škodlivý a protiprávní obsah. Uživatelé nicméně přicházejí s kreativními způsoby, jak algoritmické moderování obsahu obcházet – například pomocí „kódované řeči“ (ČTK, 2022). U této kódované řeči si uživatelé volí náhradní výrazy pro slova a témata, která algoritmy blokují na základě předem definovaných klíčových slov. Například používají výraz „stát se neživým“ místo výrazu „spáchat sebevraždu“. Obcházejí tak nastavené filtry pro moderování nevhodného obsahu.

Kromě zabezpečování organizačních procesů a poskytování cenných informací se algoritmy v médiích používají i pro hlavní náplň novinářské práce – při samotné tvorbě obsahu. Způsob využití algoritmů je zde dvojí: a) shromažďování, třídění a ověřování informací z různých zdrojů (angl. news gathering) a b) automatizovaná tvorba obsahu. U **shromažďování, třídění a ověřování informací z různých zdrojů** se používají zejména technologie tzv. web scrapingu pro získávání informací z webových stránek a sociálních sítí, jejich exportování do vhodného formátu pro další zpracování a technologie automatizovaného „fact-checkingu“, jež pomáhá s identifikací zdrojů zpráv a ověřováním jejich hodnověrnosti.

Automatizovaná tvorba obsahu spočívá v generování zpráv, které jsou následně publikovány ať již online nebo v tištěném periodiku (v ČR kupříkladu v deníku E15). Typicky jsou generovány zprávy, které jsou založeny na kvantifikovatelných datech, které lze získat jednoduše prostřednictvím technického rozhraní, a které mají zavedenou standardní strukturu. Jde zejména o zprávy o pohybech na burze (viz Obrázek č. 2), sportovní zprávy nebo zprávy o počasí. Systémy pro automatizované generování takovýchto zpráv novinářům výrazně šetří čas (Krausová, Moravec, 2022).

Pražská burza významně rostla

Index PX včera stoupl o 0,72 procenta na 945,58 bodu. Nejvýznamněji přispěly akcie počítačové firmy Avast, které se podílejí na PX indexu aktuálně 20,14 procenty.

Z dvanácti hlavních titulů pražské burzy včera pět zakončilo obchodování v plusu, další jedna emise stagnovala. Největší nárůst zaznamenaly akcie technologické společ-

nosti Avast, které si připsaly 3,67 procenta na 167,95 koruny. Už dva dny překonávají své tříleté maximum z května 2018, když přes den jejich hodnota vystoupala až na hodnotu 167,95. Dále pak rostly cenné papíry pojišťovny VIG o 1,42 procenta na 537,50 koruny.

Oproti tomu největší pokles hodnoty postihl akcie výrobce likérů Stock, a to

o 2,32 procenta na 67,40 koruny. Nedařilo se ani akciím bankovní společnosti Mone-
ta, které poklesly o 0,91 procenta.

Tato zpráva byla vytvořena umělou inteligencí v rámci projektu TLO2000288, který zastřešuje Technologická agentura ČR

Zdroj: E15, 9. 7. 2020, str. 10.

Kromě těchto specializovaných systémů na generování zpráv se však v posledním roce objevila celá řada služeb založených na velkých jazykových modelech. Tyto velké jazykové modely jsou schopny automatizovaně tvořit komplexní obsah, a to na základě otázky či zadání uživatele (tzv. prompt). Tyto systémy jsou založeny na principu předpovídání nevhodnějšího následujícího slova. Kvalita odpovědi, tj. generovaného textu, závisí na správně položené otázce. V současné době jde zejména o technologii ChatGPT vyvinutou americkou neziskovou společností OpenAI. Ta zdarma zpřístupnila svůj jazykový model GPT-3.5. V roce 2023 pak partnerská komerční společnost OpenAI Limited Partnership zpřístupnila placený model GPT-4. Zejména tento poslední model vyvolal ve společnosti velký ohlas, a to s ohledem na výrazně vylepšenou kvalitu odpovědí a generovaného textu, který je často nerozpoznatelný od textu psaného profesionálem. Kromě automatizované tvorby textu se však umělá inteligence užívá i ke tvorbě dalších typů obsahu, a to např. obrázků, videí, hudby, hlasu atd. Obecně se v této souvislosti používá termín generativní umělá inteligence, tj. algoritmy schopné vytvářet obsah. Tyto systémy přirozeně vyvolávají celou řadu právních otázek.

Právní aspekty automatizované tvorby mediálních obsahů

Automatizovaná tvorba obsahu vyvolává celou řadu právních otázek. Ty jsou spojeny především s ochranou základních lidských práv a svobod a také

s ochranou autorského práva. Podstat fungování se dotýká i samotných zásad zakotvených v právu na nejvyšší úrovni. Jde především o **zásadu autonomie vůle**. Tato zásada je zakotvena v čl. 2 odst. 3 Listiny základních práv a svobod (dále LZPS). Toto ustanovení říká, že „každý může činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá.“ V podstatě jde o právo na svobodnou volbu. Toto právo není absolutní, tj. může být omezeno například jinými základními lidskými právy nebo zákonem. Algoritmizace má na výkon tohoto práva značný vliv. Algoritmy totiž tvoří prostředí a volby pro uživatele a ti se musí pohybovat v rámci stanovených pravidel. Jejich volby mohou být omezeny, nebo pomocí algoritmů dokonce manipulovány. Rada Evropy na tyto vlastnosti upozornila ve své deklaraci (Declaration on the manipulative capabilities of algorithmic processes, 2019), ve které dokonce zmínila, že systémy strojového učení mohou nejenom předvídat volby uživatelů, ale také ovlivnit jejich emoce a myšlenky, a tudíž ovlivnit jejich následné chování. Na tento problém následně reagovala Evropská Unie, která navrhla poměrně striktní regulaci systémů umělé inteligence v návrhu nařízení Aktu o umělé inteligenci (2021). V článku 5 odst. 1 písm. a) je navržen zákaz „uvádění na trh, uvádění do provozu nebo používání systémů UI, které využívají podprahových technik mimo vědomí osob s cílem podstatně ovlivnit chování těchto osob tak, že to dotčené osobě nebo jiné osobě způsobuje nebo by mohlo způsobit fyzickou nebo psychickou újmu“. Dále návrh Aktu o umělé inteligenci v čl. 52 zakotvuje informační povinnost. Podle odst. 2 musí „uživatelé systému rozpoznávání emocí nebo systému biometrické kategorizace musí o fungování tohoto systému informovat fyzické osoby, které jsou mu vystaveny.“ Výjimkou jsou systémy používané na základě zákona pro odhalování, prevenci a vyšetřování trestných činů.

V souvislosti se systémy umělé inteligence je často zmiňován **problém diskriminace** a skrytých předsudků zakotvených buď v datech, ze kterých se systém učí nebo přímo v samotném modelu, do jehož designu se mohly promítnout určité předsudky vývojáře. Diskriminaci zakazuje čl. 3 LZPS a podrobněji se k zákazu diskriminace vyjadřuje i tzv. Antidiskriminační zákon. V souvislosti s generativní umělou inteligencí a velkými jazykovými modely se už objevilo několik případů, kde dochází k diskriminaci. Výzkum v USA například ukázal, že v jazykovém modelu GPT-3 se objevují negativní předsudky, které například muslimy spojují s terorismem (Abid et al., 2021). Další výzkum ukázal, že jazykové modely diskriminují i lidi s postižením, protože slova týkající se postižení automaticky spojují s negativní konotací (Hallman, 2022). Ukázalo se také, že jazykové modely diskriminovaly například u posuzování žadatelů o práci, kdy znevýhodňovaly ženy (Caliskan, 2021).

Dalším dotčeným lidským právem je **právo na svobodu projevu** a s ním spojené **právo na informace**. Obě práva jsou zakotvena v čl. 17 LZPS. Generativní umělá inteligence do těchto práv zasahuje na více úrovních. Její vliv na tato dvě práva mů-

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

že být jak pozitivní, tak i negativní. Na jednu stranu mohou tyto systémy přispět ke snadnější tvorbě obsahu, k rozšíření možností vyjadřovat se pomocí těchto systémů lidem, kteří mohou být znevýhodněni například dyslexií, k rozšíření možností vyhledávání

informací a vzdělávání se a k rozšíření možností efektivněji komunikovat se světem (např. i pomocí inteligentních překladačů). Na druhou stranu lze tyto systémy lehce zneužít, a to k tvorbě dezinformací nebo k zahlcování veřejného prostoru balastními informacemi. V souvislosti s velkými jazykovými modely je zajímavé zmínit případ Číny, která se rozhodla pro velmi striktní regulaci těchto systémů, a to z důvodu toho, že mohou poskytovat čínským uživatelům informace, které pro ně podle oficiálních autorit nejsou vhodné. I to ilustruje, jaký potenciál ve vztahu ke svobodě projevu a právu na informaci mohou tyto modely hrát. Problémem však je stále ještě jejich chybovost a identifikované „halucinace“, kdy si systémy „vymýšlejí“ nepravdivé informace.

Generativní umělá inteligence zasahuje i do oblasti **ochrany soukromí a ochrany osobnosti** (čl. 10 LZPS). Systémy, jako je např. ChatGPT totiž zpracovávají osobní údaje z textových dat, na kterých jsou natrénovány. Chybí přitom celá řada záruk při takovémto zpracování osobních údajů a nejsou často respektovány zásady zakotvené v Obecném nařízení na ochranu osobních údajů (GDPR). Více informací k tomuto tématu naleznete v kapitole věnované ochraně soukromí na internetu.

Kromě právních aspektů spojených se základními lidskými právy je u využívání generativní umělé inteligence nutno věnovat pozornost rovněž problematice **ochrany autorského práva**. Autorské právo totiž v současné době není na nástup umělé inteligence zcela připravené a existuje celá řada nevyjasněných otázek. V současné době totiž není možné bez dalšího považovat dílo vytvořené umělou inteligencí za autorskoprávně chráněné dílo. Nesplňuje totiž požadavky autorského zákona, podle kterého musí být autorem člověk a musí splnit určité předpoklady pro udělení ochrany dílu, tj. originální duševní činnost. Sporné nicméně bude, jak posuzovat dílo vzniklé na základě dotazu na generativní umělou inteligenci a následně dotvořené člověkem. U služeb generativní umělé inteligence, jako je třeba ChatGPT nebo Jasper, se ve smluvních podmínkách typicky uvádí, že uživatel má práva k výsledkům generovaným na základě jeho vstupů. Z hlediska českého autorského zákona bychom se pak na tuto situaci mohli teoreticky dívat jako na tvůrčí zpracování jiného díla. Bude pak ale záležet na tom, kolik vlastní tvůrčí činnosti autor věnuje dotvoření celého díla. Pokud by totiž text jen okopíroval a nepatrně změnil, pak by toto dílo mohl soud považovat za text, který nesplňuje požadavky autorského zákona k tomu, aby byl považován za dílo hodné ochrany. K takovému případu by mohlo dojít v situaci, kdy někdo dílo zkopíruje a bude využívat bez udělení licence „autora“ a autor jej zažaluje. Autor se pak možná u soudu nedomůže osobnostních a majetkových práv. Musel by využít jiné nástroje, než jaké mu dává autorský zákon. Například by se mohl domáhat bezdůvodného obohacení.

Dalším problémem spojeným s generativní umělou inteligencí je vytváření datasetů a využívání dostupných dat pro trénink vlastních systémů. Otázkou pak je, zda

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

mohou autoři svá díla na internetu chránit tak, aby se na nich neučily systémy umělé inteligence. Český autorský zákon v § 39c umožňuje, aby si kdokoliv zhotovil dočasnou rozmnoženinu díla pro účely automatizované analýzy textů nebo dat v digitální podobě.

Zároveň ale ve druhém odstavci dává autorům možnost vyhradit si, aby jejich dílo pro takovou analýzu (tj. typicky trénink umělé inteligence) využito nebylo. Je otázkou, co je vhodným způsobem zveřejnění takové výhrady. U děl zveřejněných na internetu musí být výhrada provedena strojově čitelnými prostředky, ideálně formou metadat. Důvodová zpráva uvádí, že „obecná vyjádření na webových stránkách nebo v podmínkách pro užití obsahu by neměla být považována za vhodný prostředek k provedení výhrady práv.“ I přes tuto výhradu je ale možné, aby byla díla využita pro učení systémů – ze zákona půjde o případy, kdy na těchto dílech budou systémy umělé inteligence trénovat orgány veřejné správy na základě své povinnosti a o případy, kdy půjde o vědecký výzkum určitými subjekty. Kromě toho lze tuto výhradu ignorovat v případech, kdy si možnost následného učení se na dotvořených dílech vymíní společnost, která poskytla službu umělé inteligence k vytvoření podkladu pro dílo. V této souvislosti je třeba zmínit ještě to, že určité služby si mohou vymínit práva učit se na jimi generovaných dílech. Pokud autor například využil AI systém a na jeho základě dílo dotvořil, může být zavázán smluvními podmínkami, že jím dotvořené dílo může být použito pro další učení systému. Otázkou také bude, jak se o tom autor dozví, aby vůbec svá práva mohl uplatnit. Dalším problémem v této souvislosti pak bude faktická možnost domoci se svých práv. Vzhledem k tomu, že se služby generativní AI poskytují celosvětově, tak je třeba se řídit se příslušným právem, kterým bude s velkou pravděpodobností zahraniční právo. Pro autory z České republiky tak bude mnohem složitější domoci se svých práv například v Kalifornii.

Personalizace obsahu pro uživatele

Jak již bylo zmíněno, personalizace je zvláštním druhem využití algoritmů a strojového učení, která má za cíl přizpůsobit prostředí a služby preferencím dotčeného uživatele. Personalizace má mnoho podob a mnoho způsobů, jimiž lze dosáhnout konkrétního účelu.

V současné době není personalizace regulována pomocí zvláštního právního předpisu. Pravidla pro určité druhy personalizace jsou zakotvena ve více předpisech. Hlavním nástrojem regulace je čl. 22 GDPR, který je zaměřen na automatizované individuální rozhodování a profilování. V této činnosti právě spočívá personalizace – systém si sestavuje profil uživatele, hodnotí ho a automatizovaně o uživateli rozhoduje. Uživatelé mají podle tohoto článku právo nebýt předmětem takového rozhodování, avšak jen v případech, kdy má pro ně takovéto profilování nebo automatizované rozhodování právní účinky, nebo se jich jinak významně dotýká. Zde je právě problém v interpretaci, v jakých případech tedy má uživatel právo odmítnout automatizované zpracování. Takto nastavená personalizace navíc může být prováděna v případech, kdy je nezbytná k uzavření nebo plnění smlouvy mezi

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

uživatelé a poskytovatelem služby, případně jde o zákonem dovolené užití, nebo k této personalizaci dal uživatel výslovný souhlas. I v těchto případech má ale uživatel právo na lidský zásah, právo vyjádřit svůj názor a právo napadnout dané rozhodnutí.

Dalším důležitým nástrojem regulace personalizace je regulace doporučujících systémů zakotvená v Aktu o digitálních službách. Podle čl. 3 písm. s) je doporučujícím systémem „plně či částečně automatizovaný systém, který online platforma používá k navrhování určitých informací příjemcům služby na svém online rozhraní nebo k upřednostňování těchto informací, mimo jiné jako výsledek vyhledávání iniciovaného příjemcem služby nebo na základě jiného způsobu stanovení relativního pořadí či významu zobrazovaných informací.“

Pro provozování doporučujících systémů je stanovena celá řada pravidel, a to i v závislosti na tom, jak velký subjekt takový systém provozuje. Základním požadavkem na doporučující systémy je požadavek transparentnosti zakotvený v čl. 27. Podle něj je nutné zveřejnit jasné a srozumitelné parametry, na jejichž základě systém funguje, a dále i možnosti kontroly a ovlivnění těchto systémů. Informace musí zahrnovat minimálně kritéria, která jsou nejvýznamnější pro určování informací navrhovaných příjemci služby a rovněž i důvody relativního významu těchto parametrů.

Doporučující systémy také podle Aktu o digitálních službách představují riziko, které musí být posouzeno velmi velkými online platformami. Algoritmické systémy včetně doporučujících systémů musí být testovány a u identifikovaných rizik musí být zavedena rozumná, přiměřená a účinná opatření ke zmírnění těchto rizik. Poskytovatelé velmi velkých online platforem a velmi velkých internetových vyhledávačů musí také poskytnout uživatelům možnost vyhledávání nebo poskytování služby, která nebude založena na profilování, tj. nebude využívat personalizaci (čl. 38).

Další specifickou regulací je regulace politické reklamy, která je v současné době ve fázi návrhu nařízení o transparentnosti a cílení politické reklamy. Zde se mluví o metodách cílení nebo zvyšování dosahu reklamy (techniky, které se používají buď k tomu, aby byla přizpůsobená politická reklama zobrazena pouze konkrétní osobě nebo skupině osob, nebo ke zvýšení oběhu, dosahu nebo viditelnosti politické reklamy). Tyto metody musí být rovněž transparentní.

Závěrem...

Algoritmy a personalizované služby tvoří významnou část naší reality, v níž postupně dochází ke stírání rozdílů mezi online a offline světem. Ve většině případů si ani neuvědomujeme, do jaké míry jsou naše rozhodnutí předem ovlivněna architekturou prostředí a procesy, jež se odehrávají někde na pozadí. Ty přitom definují, jak můžeme vykonávat zásadní práva. Rozhodnutí o designu takovýchto systémů je třeba správně odůvodnit a vždy brát v potaz jak etický, tak právní rámec. Úlohou novinářů je pak zejména odhalovat případné negativní vlivy těchto systémů na život člověka a podnítit diskuzi o možné nápravě.

- Abid, A. et al. (2021): Persistent Anti-Muslim Bias in Large Language Models. *arXiv* [online]. Dostupné z: <https://ar5iv.labs.arxiv.org/html/2101.05783>
- Broersma, M., & Harbers, F. (2018): Exploring machine learning to study the long-term transformation of news: Digital newspaper archives, journalism history, and algorithmic transparency. *Digital Journalism*, 6(9), 1150-1164.
- Caliskan, A. (2021): Detecting and mitigating bias in natural language processing. *Brookings* [online]. 10. 5. 2021. Dostupné z: <https://www.brookings.edu/research/detecting-and-mitigating-bias-in-natural-language-processing/>
- ČTK. Moderování obsahu na sociálních sítích nutí uživatele psát kódovanou řečí. In: *Eurozprávy* [online]. 16. 4. 2022, 8:54. Dostupné z: <https://eurozpravy.cz/veda-a-technika/internet/moderovani-obsahu-na-socialnich-sitich-nuti-uzivatele-psat-kodovanou-rci.586bbc69>
- Declaration by the Committee of Ministers on the manipulative capabilities of algorithmic processes (Adopted by the Committee of Ministers on 13 February 2019 at the 1337th meeting of the Ministers' Deputies). *Council of Europe* [online]. Rada Evropy, 2019. Dostupné z: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=090000168092dd4b
- Hallman, J. (2022): AI language models show bias against people with disabilities, study finds. *PennState* [online]. 13. 10. 2022. Dostupné z: <https://www.psu.edu/news/information-sciences-and-technology/story/ai-language-models-show-bias-against-people-disabilities/>
- Holubová, V. (2000): Kustomizace. *Naše řeč* [online]. 2000, roč. 83, č. 2, s. 108-110. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7571>
- Krausová, A. & Moravec, V. (2022): Disappearing Authorship: Ethical Protection of AI-Generated News from the Perspective of Copyright and Other Laws. *JIPITEC* [online]. 2022, 13(2). Dostupné z: <https://www.jipitec.eu/issues/jipitec-13-2-2022/5540/>
- Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/679 ze dne 27. dubna 2016 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů a o zrušení směrnice 95/46/ES (obecné nařízení o ochraně osobních údajů). In: *Úřední věstník*, L 119, 4. 5. 2016, s. 1-88. Dostupné také z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679&qid=1673187795961>
- Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2022/2065 ze dne 19. října 2022 o jednotném trhu digitálních služeb a o změně směrnice 2000/31/ES (nařízení o digitálních službách). In: *Úřední věstník*, L 277/1, 27. 10. 2022. Dostupné také z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/HTML/?uri=CELEX:32022R2065>
- Návrh Nařízení Evropského parlamentu a Rady, kterým se stanoví harmonizovaná pravidla pro umělou inteligenci (Akt o umělé inteligenci) a mění určité legislativní akty unie. *EUR-Lex* [online]. Evropská komise, 2021. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/ALL/?uri=CELEX%3A52021PC0206>
- Quigley, P. (2021): What is Predictive Media Intelligence? In: *Newswhip* [online]. 2. 6. 2021. Dostupné z: <https://www.newswhip.com/2021/06/what-is-predictive-media-intelligence/>

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Recommendation CM/Rec(2020)1 of the Committee of Ministers to member States on the human rights impacts of algorithmic systems (Adopted by the Committee of Ministers on 8 April 2020 at the 1373rd meeting of the Ministers' Deputies). *Council of Europe* [online]. Rada Evropy, 2020. Dostupné z: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=09000016809e1154

Shanahan, T. et al. (2019): Getting to know you: Social media personalization as a means of enhancing brand loyalty and perceived quality. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 47, 57-65.

Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky

Zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon)

Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (antidiskriminační zákon)

6. Lidská práva v digitální době se zaměřením na žurnalistiku

Problematika lidských práv se v uplynulých desetiletích stala předmětem pozornosti jednotlivců i organizací – ať již v kontextu geopolitických krizí, dynamického vývoje technologií a jejich dopadu na společnost, šíření propagandy a dezinformací nebo proměn byznysu a investic. Historie myšlenky lidských práv však sahá hluboko do minulosti. Jestliže se omezíme na novověké pojetí lidských práv, pak je nejčastěji spojováno s osvícenstvím. Nicméně hlavní rozvoj, kterým byl zásadně ovlivněn vývoj euroatlantické civilizace, včetně České republiky, zaznamenala od konce 18. století.

V reakci na druhou světovou válku přijalo Valné shromáždění OSN [Všeobecnou deklaraci lidských práv](#) (1948), jež označila **všechny lidské bytosti za svobodné a rovnoprávné** – a to bez ohledu na pohlaví, rasu, národnost a náboženství. Středem konceptu lidských práv je přesvědčení, že jsou si lidé rovni a že jsou od narození nadáni stejnými základními právy, jejichž existence není závislá na státní moci a že tudíž náleží každé lidské bytosti. Idea lidských práv jako **nezcizitelných, konkrétních a univerzálních**, se stala rovněž jedním z klíčových konceptů v mezinárodním právu a politice.

Dodržování lidských práv ve státech, které se k němu hlásí, je právní cestou zajišťováno jak integrací do národní legislativy (např. v Listině základních práv a svobod, 1992), tak na nadnárodní úrovni přes [Evropskou úmluvu o ochraně lidských práv a základních svobod](#) (1953) vyhlášenou v pod záštitou Rady Evropy. Pokud právní mechanismy jednotlivého státu selžou v zajišťování lidských práv, v rámci této evropské úmluvy je možné žalovat státy, které dohodu ratifikovaly, u Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku. Pro subjekty Evropské unie a členské státy uplatňující její právo se používá také [Listina základních práv Evropské unie](#) (2012). Tento dokument, někdy též zvaný Charta základních práv, má dle čl. 6 Smlouvy o Evropské unii stejnou právní sílu jako zakládající smlouvy a tvoří součást primárního práva Evropské unie.

Role zpravodajských médií a novinářů v ochraně lidských práv

Žurnalistika jako svébytná součást sociální komunikace a lidská práva hrají významnou roli v kvalitě pluralitních demokracií. Mezi lidskými právy a zpravodajskými médii vždy existuje pozitivní a dynamický vztah, a to i ve smyslu, že k dlouhodobému fungování kvalitní žurnalistiky je nezbytné zajistit dodržování lidských práv (což ale není dostatečnou podmínkou), jako jsou svoboda projevu a názoru nebo právo vyšetřovat a přijímat informace ([Všeobecná deklarace lidských práv](#), 1948, čl. 19). Sociální funkce, kterou média plní, je staví přímo před potřeby a požadavky občanů. Novináři tak hrají roli zprostředkovatelů mezi občany a naplňováním jejich práv: prvním z nich je právo na informace, ale není jediné.

Média hrají také zásadní roli ve fungování právního státu a demokracie: ovlivňují

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

veřejné mínění, šíří zajímavá fakta, odhalují porušování lidských práv, jako jsou diskriminace nebo případy korupce. Snaží se otevřít lidem oči, aby usnadnili výkon jejich práv. Právní stát je jedním ze základních pilířů demokratického světa. Zakládá se

na něm i Evropská unie, která ho zmiňuje už v druhém článku Smlouvy o EU. Všechna lidská práva končí tam, kde končí dodržování právního státu. Slouží především jako pojistka, že stát bude jednat v zájmu občanů, a ne pouze ve vlastní prospěch. K principům demokratického právního státu a ústavnosti se hlásí i Ústava ČR. K jeho základním atributům se většinou řadí: vázanost státu právem, soudní ochrana, dělba moci, ochrana lidských práv, omezená moc a suverenita lidu (demokratický charakter státu).

Ochrana lidských práv se ale stává ještě větší výzvou v dynamicky se měnícím světě, který se rychle digitalizuje. Technologie prosakují prakticky všemi obory a sektory (zdravotnictví, vzdělávání, média, průmysl, umění atd.), změnily způsob jak komunikujeme, cestujeme, vzděláváme se a staráme se o svoje zdraví, finance nebo majetky mimo jiné. Neexistuje žádná část globální technologicko-společenské změny, na níž lze nehledět prizmatem lidských práv. Zaměření na lidská práva je v digitální éře klíčové. Je třeba zajistit, že digitální revoluce slouží lidem, a nikoli naopak. To vyžaduje neustálé hledání a hodnocení mezer v jejich ochraně a zvyšování podpory a kompetencí k zamezení jejich porušování ([Panel Lidská práva a technologie, 2022](#)).

Odpovědnost vypořádat se s těmito mnohonásobnými komplexními riziky, které ohrožují demokracii a lidská práva, není jen u mezinárodních entit, které hledají přeshraniční řešení, ale spočívá v partnerství států, firem, akademiků, politických představitelů, nevládních organizací, občanské společnosti a novinářů. Právě novináři a zpravodajská média, jimž je přisuzována v pluralitních demokraciích kontrolní role (tzv. hlídací pes demokracie), ale vnímají předmětná rizika digitalizace a technologií většinou okrajově a jen výjimečně jsou těmi, kteří na ně primárně upozorňují.

K naplňování a zamezení porušování lidských práv ze strany médií je tedy důležité, aby novináři měli dostatečné znalosti a dovednosti nejen k využití technologií jako pracovního nástroje a v redakcích, ale i k chápání dopadu technologií a digitalizace na společnost. Pokud totiž novináři nebudou rozumět problematice lidských práv a fungování moderních technologií, pak budou zpravodajským médiím chybět důležité vysvětlující prvky reality a schopnost zacílit veřejnou debatu na palčivé výzvy společnosti. Média tak začnou ztrácet svou funkci relevantního informačního participanta.

Lidská práva ve vývoji

Po přijetí Všeobecné deklarace lidských práv (1948) Valným shromážděním OSN byly uzavřeny nejrůznější úmluvy a dohody, které zavazují státy i jednotlivce dbát o práva a důstojnost života všech lidí – a to bez ohledu na rasu, barvu pleti, pohlaví, jazyk, náboženství, politické nebo jiné smýšlení, národnostní nebo sociální původ, majetek, rod či jiné postavení.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Lidská práva ale nejsou uzavřenou kategorií a reagují i na společenský vývoj. A zatímco **lidská práva** v duchu Všeobecné deklarace jsou spíš pojmem filozofickým a hodnotovým (např. právo na život), jehož terminologie převažuje v mezinárodních smluv-

ních dokumentech přijatých v rámci OSN, Rady Evropy, OBSE a jiných mezinárodních organizací, pojem **základní práva** se tradičně spíš vztahuje k vnitrostátní úpravě lidských práv. Z „lidských práv“ se tak stává po jejich zakotvení ze strany státu (nebo i EU, např. v Listině základních práv EU, 2012) stává v termínu „základních práv“ kategorie právní.

Podle obsahu lze lidská práva dělit na různé skupiny (Lidská práva, 2021). Jednoduché členění rozlišuje osobní či občanská práva a svobody (právo na život, zákaz mučení a klasické liberální svobody jako svoboda svědomí, myšlení, pobytu, pohybu), politická práva a svobody (např. právo volební, shromažďovací, svoboda projevu) a dále hospodářská, sociální a kulturní práva. Vedle toho se uvádí také procesní právo na soudní ochranu, který by měl jednotlivci zaručit spravedlivý soudní proces (presumpce neviny, právo být slyšen, rovnost zbraní apod.).

Časté je rozlišování tzv. generací lidských práv. Pochází od česko-francouzského právníka Karla Vašáka, který působil při Mezinárodním ústavu pro lidská práva ve Štrasburku ve Francii. Generace lidských práv tvoří skupiny práv, která jsou si typově blízká a byla uzákoněna ve stejné historické etapě. Dnes se hovoří o 3 až 4 generacích úprav lidských práv. První generace lidských práv se týká především svobod a účasti na politickém životě. Spadají sem mimo jiné svoboda projevu, právo na spravedlivý soud, svoboda vyznání nebo volební právo volební. Druhá generace lidských práv už zahrnuje práva, která byla v centru pozornosti po druhé světové válce. Týkají se hlavně sféry sociální, ekonomické a kulturní.

Pro zjednodušení a přehlednost využijeme dělení lidských práv podle principů, které je tvoří, jak navrhuje Leslie, Burr et al. (2021, s. 13).

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Občanská a politická práva	Sociální, ekonomické a kulturní práva
Klíčová práva:	Klíčová práva:
Právo na život a lidskou důstojnost	Právo na vhodné, bezpečné a zdravé pracovní podmínky
Právo na fyzickou a duševní integritu	Právo na spravedlivou odměnu
Právo na svobodu a bezpečnost osob	Právo na odborné vzdělávání
Svoboda od mučení a krutého zacházení	Právo na rovné příležitosti na pracovišti
Právo na spravedlivý proces a řádný soudní proces	Právo organizovat se a kolektivně vyjednávat (svobodné odbory)
Právo na účinnou nápravu	Právo na sociální zabezpečení
Svoboda myšlení, svědomí a náboženství	Právo na vzdělání
Svoboda projevu a názoru	Právo na vhodnou životní úroveň
Právo na ochranu soukromí, ordiny a domova	Právo na zdravotní péči a sociální služby
Právo na ochranu osobních údajů	Právo na ochranu zdraví
Právo na nediskriminaci	Právo na ochranu migrujících pracovníků
Právo na rovnost před zákonem	Právo starších osob na sociální jistoty
Svoboda shromažďování a sdružování	Právo na ochranu před sexuálním obtěžováním
Právo podílet se na správě věcí veřejných (politická participace)	Právo na ochranu před chudobou a sociálním vyloučením

Rozdíl mezi lidskými právy a běžnými zákony spočívá v tom, že lidská práva jsou v demokratickém světě běžným zákonům nadřazena (Pattynová, 2022). Vychází se z toho, že s lidskými právy se člověk rodí, jsou nezadatelná, nezcizitelná a společnost nemůže o tato práva nikoho připravit. A základní rolí státu je tato práva chránit a garantovat. Podřazené základním lidským právům je pak zákon, za kterými následují případně podzákonné předpisy a samoregulace.

Zdroj: Pattynová, 2022.

Dle evropského pojetí práva, lidská práva lze omezit pouze dvěma způsoby. Buď dochází ke konfliktu mezi dvěma lidskými právy, jako například ke konfliktu mezi právem na svobodu projevu a právem na ochranu dobrého jména a dobré pověsti. Pak je na soudech, aby našli nějakou hranici nebo omezení obou těchto práv tak, aby bylo dosaženo spravedlivého výsledku a nějakého proporcionálního omezení jednoho nebo obou těchto práv. Existují ale i některá lidská práva, která přímo ve svém textu připouštějí omezení zákonem, což je například případ práva na soukromí připouštět. Ale například právo na život nebo právo na lidskou důstojnost takové omezení nepřipouští (Panel Lidská práva a technologie, 2022).

Lidská práva v digitální době

Digitální a jiné moderní technologie ovlivňují ve stále větší míře každodenní život v současné společnosti, ať již v průmyslu, službách, státní správě, vědě, vzdělávání či mezilidské spolupráci, médiích a komunikaci. Na jednu stranu usnadňují procesy v těchto oblastech včetně jejich koordinace, a tím je ekonomicky zefektivňují, propojují a zpřístupňují širšímu okruhu osob. Na druhou stranu tyto technologie představují i významná rizika pro mnohá lidská práva, jako jsou právo na soukromí, svobodu projevu nebo zákaz diskriminace, mimo jiné. Po požadavcích na etické požadavky technologií (jako důvěryhodnost) roste v posledních letech tlak Evropské komise na větší regulaci technologií, které by měly zabránit tomu, aby se technologie dostaly do konfliktu s lidskými právy (například v Ochrana základních práv v digitálním věku, 2022). V souvislosti s porušováním lidských práv se nejčastěji diskutuje o následujících právech:

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

● Právo na soukromí

Sběr dat se uskutečňuje v masovém měřítku. Státy, politické strany, různé organizace a zejména firmy uchovávají o lidech podrobné a zásadní informace. Čím dál více citlivých dat se díky technologiím sle-

duje, ukládá, používá a bohužel i zneužívá. Návrh a používání systémů, které se spoléhají na zpracování osobních údajů, by měly zajistit právo osob na respektování soukromého a rodinného života, včetně práva jednotlivce na kontrolu vlastních dat. Centrální roli by v tom měl hrát informovaný, svobodně daný a jednoznačný souhlas. Právo na soukromí je totiž v Evropské unii, ve srovnání s jinými právními systémy, základním lidským právem, které ale může být omezeno zákonem. Z posledních let existuje mnoho mediálních kauz, například z dob covidové pandemie, které ukazují, jak mohou moderní technologie kolidovat s ochranou soukromí.

● Právo na svobodu projevu

Svoboda projevu vytváří velmi složité otázky v souvislosti s technologiemi, obzvlášť skloňovanými v kontextu sociálních médií a dezinformací. Vniká možná trochu paradoxní otázka, nakolik mají lidé právo, aby jejich projev byl šířen. Svoboda projevu je totiž většinou chápána tak, že nikdo nesmí omezovat vyjadřování vlastních myšlenek, názorů ani postojů. Růst sociálních sítí na velkých online platformách ale tento pohled změnil. Zpočátku se připouštělo, že soukromá společnost, která nějakým způsobem šíří názory jiných, se může rozhodovat, které názory chce šířit a které ne. Jelikož se ale některé sociální sítě staly jakýmsi obrovským fórem, až veřejným prostorem, který slouží jako nástroj šíření základních politických rozhodnutí, komunikace mezi jednotlivci, komunitami, veřejnými a soukromými subjekty, začala celospolečensky vznikat obava, že společnost, která provozuje tu sociální síť, by neměla už rozhodovat o tom, co bude a co nebude šířit (Panel Lidská práva a technologie, 2022). Debatu o regulaci ještě vyostřil problém šíření dezinformací. A mnohé evropské státy začaly mít nároky nebo požadavky na sociální sítě, aby naopak některý obsah nešířily. Ty vyústily v evropský Akt o digitálních službách (Digital Services Act, DSA), který stanoví nový standard pro odpovědnost online platform za nezákonný a škodlivý obsah a záměrem je poskytovat lepší ochranu uživatelům internetu a jejich základním právům. DSA chce na jednu stranu zaručit povinnost sociálních sítí minimálně nediskriminačně šířit příspěvky všech svých uživatelů a na druhou vyžadovat blokování škodlivého a nelegálního obsahu, tak, aby rozhodnutí, které příspěvky budou blokovány a proč, bylo co nejvíce transparentní.

● Právo na lidskou důstojnost

Rizika digitalizace a moderních technologií taky postihují právo na lidskou důstojnost. Nejvíce diskutovanou oblastí je umělé inteligence (AI), ale týká se to i jiných technologií. Evropská regulace se snaží prosadit člověko-centrický přístup: s lidmi by se mělo zacházet jako s morálními subjekty, a ne jako s předměty, kterými mají být algoritmicky skórovány nebo manipulovány ([Ochrana základních práv v digitálním věku](#), 2022).

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Typickým příkladem s tímto zaměřením jsou třeba některé služby, které jsou nabízeny zadarmo. Může se jednat například o obchodování s pozorností, která se dále prodává zadavatelům reklamy. Nový evropský Akt o umělé inteligenci (AI Act) se zaměřuje na

ochranu uživatelů před potenciálními riziky při užívání AI technologií. Výrobci musí respektovat lidská práva a evropské hodnoty, jako jsou transparentnost, důvěryhodnost, ochrana zdraví a právo na soukromí. Pokud například komunikujete na webu s chatbotem, budete muset být o této skutečnosti informováni. Toto nařízení také cílí na to, aby v EU byly zcela zakázány systémy social skóringu, které vyhodnocují chování občanů na veřejnosti, či podprahové techniky a další diskriminační technologie.

● Právo na rovné zacházení a nediskriminaci

Všichni lidé mají právo na nediskriminaci a právo na rovnost a rovnost zacházení dle zákona. Moderní technologie by měly být navrženy tak, aby byly spravedlivé, inkluzivní a měly na člověka příznivý dopad.

V médiích a retailovém byznysu se jako běžné techniky používají personalizace a segmentace. Podnikatelé nebo poskytovatelé online médií a služeb si uživatele a zákazníky dělí do určitých segmentů a přistupují k nim odlišně. V současnosti se diskutují hranice, ve kterém okamžiku nebo v jaké míře by tato segmentace měla začít narážet na právo na rovné zacházení. Pokud třeba pojišťovna začne odmítat určitým skupinám občanů poskytovat pojištění, nebo jim ho bude poskytovat za vyšší cenu, tak tam to může narážet na lidské právo na rovné zacházení.

● Právo na analog

Potenciálním novým právem je právo na analog, které už proniká jak do evropské, tak i do vnitrostátní legislativy. Jelikož digitální komunikaci se svými občany čím dál častěji upřednostňuje i stát a evidují se případy, kdy navrhoval jen digitální způsob, právo na analog požaduje minimální služby státu, které by mohl využívat každý občan, včetně lidí, kteří využívat technologie nechtějí nebo nemohou. To znamená, stát by měl být schopen garantovat rovné zacházení všem svým občanům. A i když v ČR existuje zákon 12/2020, Zákon o právu na digitální služby, kde v § 14, odstavec první, je zcela jasně zakotveno právo pro fyzické osoby nebýt digitální, v praxi tento odstavec bývá nezdůvodněně porušován.

Absence alternativní cesty k digitální, jak dlouhodobě upozorňuje nezisková organizace Iuridicum Remedium, pak s sebou přináší rizika digitálního vyloučení, eroze soukromí a zvyšující se zranitelnost celého společenského systému ([Iuridicum Remedium](#), 2022).

● Další dotčená práva

V souvislosti s negativním dopadem technologií se diskutuje i o dalších lidských právech. Mimo předchozí zmíněné, některé využití technologií a digitalizace může představovat také rizika pro:

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

- Právo na život a právo na zdraví: například ve zdravotnictví.
- Právo na svobodu a bezpečí: v soudnictví při využití technologií bezpečnostními orgány nebo kriminálními zájmy (kyberútoky a podobně).
- Právo na vzdělání: v době Covidu hlavně v podobě omezeného přístupu k technologiím nebo konektivitě.
- Právo na účasti na věcích veřejných: omezení přístupu k informaci v nedigitální formě, dezinformace, nedostatečné digitální dovednosti nebo možnosti připojení.

Tento seznam není kompletní, ale soustředí se na hlavní dotčená lidská práva při jejich narušení.

Přístup České republiky k lidským právům

V České republice jsou základní lidská práva zaručena především ústavní [Listinou základních práv a svobod](#) (1992), která je součástí ústavního pořádku ČR. Tam jsou lidská práva charakterizována jako nezadatelná, nezczizitelná, nepromlčitelná a nezrušitelná. Takto je Listina definuje v čl. 1 větě druhé. Kromě Listiny jsou základní lidská práva v Česku garantována také Ústavou České republiky a řadou mezinárodních smluv, například Úmluvou proti mučení, Úmluvou o právech dítěte a zejména evropskou Úmluvou o ochraně lidských práv a základních.

Poradním orgánem vlády ČR, sleduje plnění mezinárodních lidskoprávních závazků a dodržování lidskoprávních standardů v ČR je Rada vlády pro lidská práva. Na porušování lidských práv se ale zaměřují i jiné Rady v rámci Úřadu vlády, jako jsou Rada pro národnostní menšiny, pro nestátní neziskové organizace, pro záležitosti romské menšiny, pro zdravotně postižené občany. V případě, že porušení přichází od úřadů státní správy, řešení stížností, vydávání doporučení a ochranu zadržovaných osob, diskriminaci a sledování vyhoštěných cizinců má na starosti Veřejný ochránce práv (ombudsman).

Seznam institucí a organizací, která chrání v ČR lidská práva a zamezují jejich porušování, má na svých stránkách akademické sdružení zaměřující se na nestranný odborný výzkum témat spojených s ochranou lidských práv, [Centrum pro lidská práva a demokracii](#) (2022).

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Použité prameny a literatura:

- Centrum pro lidská práva a demokracii, 2022. Poslední změna 29. 12. 2022. Dostupné z <https://www.centrumlidskaprava.cz/lidskopravni-organizace-v-ceske-republice>.
- Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, 1953 [online]. Praha: Sdělení č. 209/1992 Sb. Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod a Protokolů na tuto Úmluvu navazujících. Poslední změna 15. 5. 1995. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-209>.
- Iuridicum Remedium, 2022. Záznam, fotky a prezentace z kolokvia Média a lidská práva v digitální době. Poslední změna 24. 10. 2022. Dostupné z <https://ddlt.iure.org/zaznam-a-prezentace-z-kolokvia-media-a-lidska-prava-v-digitalni-dobe/>
- Leslie, D., Burr, C., Aitken, M., Cows, J., Katell, M. & Briggs, M. (2021): *Artificial intelligence, human rights, democracy, and the rule of law: a primer*. London: The Alan Turing Institute.
- Lidská práva. Studijní text k přípravě na složení zvláštní části úřednické zkoušky, 2021, Praha: Úřad vlády ČR, Ministerstvo spravedlnosti. Dostupné z <https://www.mvcr.cz/sluzba/soubor/skripta-26-system-verejne-spravy-a-vseobecna-vnitri-sprava-20210630-pdf.aspx>
- Listina základních práv Evropské unie, 2012. *Úřední věstník Evropské unie* (2012/C 326/02). Poslední změna 26. 10. 2012. Dostupné z <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=CS>
- Listina základních práv a svobod, 1992. Praha: Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. Poslední změna 16. 12. 1992. Dostupné z <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>
- Ochrana základních práv v digitálním věku – výroční zpráva o uplatňování Listiny základních práv EU za rok 2022. Zpráva Komise Evropskému parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a Výboru regionů. Dostupné z <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0819&from=EN>
- Panel Lidská práva a technologie, 2022. Kolokvium Média a lidská práva v digitální době. Poslední změna 18. 12. 2022. Dostupné z <https://youtu.be/3T0f835E2yY>
- Pattynová, J. (2022): Média a lidská práva v digitální době. Kolokvium Média a lidská práva v digitální době. Poslední změna 18. 12. 2022. Dostupné z <https://youtu.be/3T0f835E2yY>
- Všeobecná deklarace lidských práv, 1948. Organizace spojených národů, © OHCHR 1996-2022. Poslední změna 1. 12. 2022. Dostupné z www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/czech-cesky

7. Ochrana soukromí uživatelů v online prostředí

Nejnovější technologie jsou nedílnou součástí našich každodenních životů, jak jsme uvedli v předchozích kapitolách již na několika místech. Ochrana soukromí uživatelů v online prostředí je proto stále důležitějším tématem, protože s rostoucím používáním online služeb a naší přítomností v digitálním prostředí přichází i zvýšené riziko ohrožení našeho soukromí. Soukromí je přitom důležitým konceptem, protože slouží mimo jiné k zajištění důstojnosti a bezpečnosti jednotlivců. V online prostředí mohou být tato práva ohrožena různými způsoby. Novináři proto musejí být obeznámeni s právním rámcem, aby dokázali zodpovědně nakládat s informacemi, jež se týkají soukromí jednotlivců, a přitom si zachovat svou nezávislost a svobodu projevu. Cílem následujících řádek je nejen analýza právního rámce, ale rovněž představení aktuálních problémů ochrany soukromí uživatelů v digitálním světě.

Definice soukromí a jeho praktický význam

Pojem soukromí nemá žádnou univerzálně uznávanou definici. Jde totiž o koncept, který je závislý na kulturním a společenském prostředí a vyvíjí se v čase. Má rovněž více vrstev – vztahuje se k obecné svobodě jednotlivce a k ochraně jeho fyzické a psychické integrity jak před zásahy veřejné moci, tak i ze strany ostatních subjektů. Postupně se ochrana soukromí rozšířila i na ochranu prostoru člověka tak, aby se daná osoba mohla svobodně realizovat v rámci různých sfér svého života (Husseini, Bartoň, Kokeš, Kopa a kol., 2021, s. 327).

Jednou z prvních definic soukromí, která se objevila v americkém právu, byla definice zmíněná v článku nazvaném „*The Right to Privacy*“ (Warren, Brandeis, 1890). Jeho autoři poukázali na to, že „právo být ponechán o samotě“ formulované soudcem Cooley, je dalším krokem v ochraně jednotlivce, a to zejména ve vztahu k tehdejšími novinám. Ty totiž v dané době, tedy na konci 19. století, bez svolení zveřejňovaly portréty jednotlivců, psaly o soukromém životě osob a uchylovaly se k šíření klevet. Ve zmíněném článku autoři uvedli, že tehdejší právo neumožňovalo bránit se proti jednání, které takto urážkami na cti způsobovalo vnitřní psychické utrpení. Pomocí analogie k dalším právům (např. k právu na ochranu duševního vlastnictví) dovodili nutnost chránit soukromí myšlenek, emocí a pocitů a argumentovali, že by se tato ochrana měla logicky vztahovat i na vzhled a projevy osoby a na její osobní, domácí a další vztahy (Warren, Brandeis, 1890). Zároveň uvedli i několik omezení tohoto práva. Kupříkladu to, že právo na soukromí nezakazuje publikaci záležitostí, které jsou ve veřejném zájmu, nebo že právo na soukromí zaniká ve chvíli, kdy byla určitá fakta publikována přímo jednotlivcem nebo s jeho souhlasem.

Koncept soukromí v roce 1967 významně rozvinul další americký autor, Adam Westin, v knize „*Privacy and Freedom*“ (2018). Ten soukromí definoval jako „nárok jednotlivců, skupin nebo institucí samostatně si určit, kdy, jak a do jaké míry se bude

sdělovat informace o nich jiným osobám“ (Westin, 2018). Podle Westina existují **čtyři stavy soukromí** (samota, intimita, anonymita a rezervovanost) a také **čtyři základní psychologické funkce** soukromí. Tyto funkce se vzájemně prolínají. Jde o osobní

autonomii, emoční uvolnění, osobní hodnocení a omezenou a chráněnou komunikaci.

Osobní autonomii se rozumí hluboké vnitřní pocity člověka, jeho tajemství a jeho podstata osobnosti, kterou na veřejnosti skrývá pod určitou maskou, způsobem chování. Tato maska mu poskytuje štít umožňující vnitřní realizaci sebe sama a také svobodu činit vnitřně rozhodnutí bez zásahů ostatních před tím, než se daný jednatel rozhodne určitý svůj postoj sdílet s ostatními.

Emoční uvolnění odkazuje na chvíle a prostor, kdy jednatel může beze strachu ventilovat své vnitřní pocity, být sám sebou. Jde o poskytnutí určitého bezpečného prostředí pro snížení vnitřního napětí, a to nejenom v těžkých životních obdobích. Westin (2018) zmiňuje, že soukromí v tomto smyslu umožňuje i mírné porušení určitých společenských norem a posiluje tak vnímání svobodného života.

Osobní hodnocení představuje mechanismus, v jehož rámci člověk hodnotí neustálý přísun informací a vytváří si z něj pro sebe smysluplné poznatky. Jde v podstatě o moment klidu, kdy si vše v klidu srovná v hlavě, z různých hledisek zhodnotí to, co se děje a následně se rozhodne, jak bude dál pokračovat. Chápe se tím i morální hodnocení vlastních skutků a reakcí a vytváření vlastní individuality – člověk se rozhoduje, jaký chce být.

Omezenou a chráněnou komunikaci se pak rozumí vybírání si toho, s kým bude člověk sdílet jakou informaci. Jde v podstatě o to, že je na něm, jakým osobám důvěřuje. Zároveň je v určitých případech komunikace chráněna určitými normami (např. zpovědní tajemství, komunikace s právním zástupcem, nebo informace poskytnuté lékaři). Způsob komunikace také osobě pomáhá určit si a udržovat hranice vůči ostatním osobám.

Tyto identifikované funkce jen potvrzují důležitost konceptu soukromí. Jeho podstatou je chránit člověka a snižovat jeho zranitelnost tím, že se mu poskytnou mimo jiné i právní nástroje k tomu, aby sám rozhodoval o míře vystavení sebe sama ve společnosti.

Právní zakotvení ochrany soukromí

V předchozí části jsme ilustrovali, že právo na soukromí je poměrně rozsáhlé a v čase se měnící koncept. Přispívá k tomu i fakt, že ochrana soukromí je v právu definována na více úrovních. Pro Českou republiku je v tomto směru relevantní mezinárodní právo, právo Evropské unie a národní české právo. Zároveň je třeba si uvědomit, že zakotvená obecná právní pravidla jsou v konkrétních sporných případech dále vykládána soudy, které tak ve velké míře ovlivňují právní pojetí ochrany soukromí. Kromě soudů ale existují i veřejné orgány, které právo vykládají pomocí svých stanovisek (zejm. Evropský sbor pro ochranu osobních údajů a Úřad na ochranu osobních údajů). Těmito stanovisky se soudy zpravidla řídí.

Mezinárodní právo

Právo na soukromí je jedním ze základních lidských práv, které je uznáno na mezinárodní úrovni ve více dokumentech. Mezi nejdůležitější dokumenty patří Všeobecná deklarace lidských práv (1948), Meziná-

rodní pakt o občanských a politických právech (1966), Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (1950) nebo Úmluva o ochraně osob se zřetelem na automatizované zpracování osobních dat, známá také jako Úmluva 108 (1981). Konkrétní podoba práva na soukromí je ale v České republice ovlivněna ještě právem EU a také českým právním řádem.

Právo Evropské unie

Právo na ochranu soukromí je v Evropské unii na nejvyšší úrovni zakotveno v Listině základních práv Evropské unie, a to v čl. 7. Podle něj má každý právo „na respektování svého soukromého a rodinného života, obydlí a komunikace“. V čl. 8 je následně zakotveno právo na ochranu osobních údajů. V odst. 2 jsou pak stanoveny hlavní podmínky pro zpracování osobních údajů: „Údaje musí být zpracovány korektně, k přesně stanoveným účelům a na základě souhlasu dotčené osoby nebo na základě jiného oprávněného důvodu stanoveného zákonem. Každý má právo na přístup k údajům, které o něm byly shromážděny, a má právo na jejich opravu.“

Tyto obecné podmínky jsou specifikovány v přímo použitelném **Obecném nařízení o ochraně osobních údajů**, notoricky známém jako **GDPR** (z angl. General Data Protection Regulation). GDPR je silným nástrojem pro ochranu soukromí prostřednictvím ochrany osobních údajů, zakotvením specifických povinností pro správců osobních údajů a práv pro subjekty údajů. Jde o nařízení, které přímo dopadá na vztahy mezi jednotlivci a není jej potřeba implementovat do národního práva tak, jak je tomu třeba u směrnic. Vztahuje se „na zcela nebo částečně automatizované zpracování osobních údajů a na neautomatizované zpracování těch osobních údajů, které jsou obsaženy v evidenci nebo do ní mají být zařazeny“ (čl. 2 odst. 1 GDPR). Naopak se nepoužije na zpracování osobních údajů, které se provádí při výkonu činností nespádajících do oblasti působnosti práva EU, při činnostech členských států EU v oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky, při činnostech, které provádí fyzická osoba v průběhu výlučně osobních či domácích činností, a na činnosti veřejných orgánů v oblasti „prevence, vyšetřování, odhalování či stíhání trestných činů nebo výkonu trestů, včetně ochrany před hrozbami pro veřejnou bezpečnost a jejich předcházení“ (čl. 2 odst. 2 GDPR). Na poslední ze zmiňovaných případů pak dopadá tzv. Policejní směrnice (Směrnice 680/2016).

Klíčovým pojmem jsou v GDPR osobní údaje. Ty jsou definovány jako veškeré informace o identifikované nebo identifikovatelné fyzické osobě (dále jen „subjekt údajů“). GDPR dále uvádí, že identifikovatelnou fyzickou osobou je fyzická osoba, kterou lze přímo či nepřímo identifikovat, zejména odkazem na určitý identifikátor, například jméno, identifikační číslo, lokační údaje, síťový identifikátor nebo na jeden či více zvláštních prvků fyzické, fyziologické, genetické, psychické, ekonomické, kulturní nebo společenské identity této fyzické osoby. Právě toto rozšíření definice

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

osobních údajů může v konkrétních případech způsobovat určité problémy. Znamená totiž, že určitý údaj v jednom případě může být považován za osobní údaj a ve druhém ne – záleží na tom, zda osoba, která údaj zpracovává, dokáže identifikovat osobu,

ke které se daný údaj vztahuje. Příkladem mohou být záznamy o přístupu uživatelů k určité webové stránce. Pro provozovatele webové stránky, který má přístup k údajům o registraci uživatelů a dokáže si tyto údaje spojit s jednotlivými záznamy o přístupu k webové stránce, půjde o osobní údaje, jež musí zpracovávat v souladu s GDPR. Jiná osoba, která by dostala údaje o přístupech k webu ve formě, kdy z údajů nebude schopna identifikovat, ke kterému uživateli dané údaje patří, nebude při dalším zpracování (např. statistika) vázána GDPR.

GDPR tedy primárně chrání **subjekty údajů**, tj. osoby, k nimž se osobní údaje vztahují. Povinnosti jsou stanoveny zejména **správcům a zpracovatelům**.

Správcem je podle čl. 4 odst. 7 GDPR „fyzická nebo právnická osoba, orgán veřejné moci, agentura nebo jiný subjekt, který sám nebo společně s jinými určuje účely a prostředky zpracování osobních údajů“. Jde o klíčovou osobu, která rozhoduje o tom, že potřebuje pro určité účely zpracovávat osobní údaje subjektů údajů, tyto účely specifikuje a také rozhoduje o tom, jak osobní údaje bude zpracovávat. Na správce se vztahuje největší míra povinností. Správce nicméně nemusí osobní údaje zpracovávat sám, ale může je delegovat na jiný subjekt, tj. na **zpracovatele**. Jde typicky o jiný subjekt (nikoliv o zaměstnance správce), se kterým správce uzavírá písemnou smlouvu o zpracování údajů, ve které je specifikováno, jak bude zpracovatel osobní údaje zpracovávat a chránit.

Důležitým konceptem v ochraně osobních údajů jsou zásady zpracování, které musí být dodrženy při každém zpracovávání osobních údajů. Tyto zásady jsou definovány v čl. 5 GDPR.

Jde o následující zásady:

- **Zásada zákonnosti, korektnosti a transparentnosti** – tato zásada v podstatě říká, že osobní údaje musí být vždy zpracovávány v souladu s existujícími právními požadavky, a to férovým způsobem (tj. právo by nemělo být kreativně obcházeno) a transparentním způsobem (subjekt údajů je patřičně informován a vše je mu srozumitelně vysvětleno);
- **Zásada účelového omezení** – podle této zásady mohou být osobní údaje shromažďovány a zpracovávány „pro určité, výslovně vyjádřené a legitimní účely a nesmějí být dále zpracovávány způsobem, který je s těmito účely neslučitelný“. V podstatě jde o to, aby správce nevytěžoval osobní údaje pro jiné, subjektům údajů nesdělené účely;
- **Zásada minimalizace údajů** – tato zásada stanoví, osobní údaje musí být „přiměřené, relevantní a omezené na nezbytný rozsah ve vztahu k účelu, pro který jsou zpracovávány“;
- **Zásada přesnosti** – tato zásada zakotvuje povinnost udržovat v systému přesné a aktualizované osobní údaje, a to včetně povinnosti opravy nebo vymazání nepřesných osobních údajů;

Žurnalistika v digitální době s lidskou tvář

- **Zásada omezení uložení** – tato zásada v podstatě zakotvuje povinnost nezpracovávat a neukládat osobní údaje déle, než je nutné pro naplnění stanoveného účelu. Výjimkou je uložení osobních údajů zpracovávaných „pro účely archivace ve veřejném zájmu, pro účely vědeckého či historického výzkumu nebo pro statistické účely“;
- **Zásada integrity a důvěrnosti** – tato zásada zakotvuje povinnost chránit osobní údaje „pomocí vhodných technických nebo organizačních opatření před neoprávněným či protiprávním zpracováním a před náhodnou ztrátou, zničením nebo poškozením“;
- **Zásada odpovědnosti** – tato zásada je výslovně adresována správci a říká, že správce musí dodržovat všechny předchozí zásady a musí být schopen to doložit.

Zpracování osobních údajů se vždy musí zakládat na právním titulu, tj. zákonném důvodu pro zpracování. Tyto tituly jsou vyjmenovány v čl. 6 odst. 1 GDPR. Na prvním místě jde o **souhlas se zpracováním údajů**. Jde o základní nástroj subjektu údajů pro kontrolu nad vlastními osobními údaji. Na platné udělení souhlasu se přitom vztahuje několik podmínek – souhlas musí být udělen svobodně. Je také kdykoliv odvolatelný. Pokud o souhlas správce požádal písemně, pak musí tato žádost být předložena subjektu údajů tak, aby se neztratila v množství jiných dokumentů, tj. musí být jasně odlišitelná. Zároveň musí být napsána srozumitelně a za použití jasných a jednoduchých jazykových prostředků.

Další důvody pro zpracování osobních údajů, kde se souhlas nevyžaduje, jsou: **zpracování nezbytné pro splnění smlouvy** (např. zpracování adresy pro účely odeslání objednávky), **zpracování nezbytné pro splnění právní povinnosti správce** (např. daňové a účetní povinnosti), **zpracování nezbytné pro ochranu životně důležitých zájmů subjektu údajů nebo jiné fyzické osoby** (např. zpracování osobních údajů pacienta v bezvědomí), **zpracování nezbytné pro splnění úkolu prováděného ve veřejném zájmu nebo při výkonu veřejné moci** (např. zpracování osobních údajů očkovaných osob při pandemii), **zpracování nezbytné pro účely oprávněných zájmů příslušného správce či třetí strany** (např. analýza nákupního chování na webu). Poslední z uvedených titulů je používán nejčastěji a je také široce vykládán. Tento titul také bývá nejčastěji zneužíván.

Ve vztahu ke zpracování osobních údajů GDPR stanoví poměrně rozsáhlý katalog práv subjektů údajů. Těmto právům pak zrcadlově odpovídají i povinnosti správců. Jde o následující práva:

1. Právo na poskytnutí informací o zpracovávaných osobních údajích stručným, transparentním, srozumitelným a snadno přístupným způsobem za použití jasných a jednoduchých jazykových prostředků (čl. 12-14 GDPR);
2. Právo na přístup k vlastním osobním údajům (čl. 15 GDPR);
3. Právo na opravu vlastních osobních údajů (čl. 16 GDPR);
4. Právo na výmaz vlastních osobních údajů, nebo také právo na to být zapomenut (čl. 17 GDPR);

5. Právo na omezení zpracování vlastních údajů (čl. 18 GDPR);
6. Právo na přenositelnost vlastních údajů (čl. 20 GDPR);
7. Právo kdykoli vznést námitku proti zpracování vlastních osobních údajů (čl. 21 GDPR);
8. Právo nebýt předmětem žádného rozhodnutí založeného výhradně na automatizovaném zpracování, včetně profilování, které má pro subjekt údajů právní účinky nebo se ho obdobným způsobem významně dotýká (čl. 22 GDPR).

GDPR zakotvuje celou řadu dalších povinností a pravidel, nicméně jejich další specifikace by šla výrazně nad rámec této publikace.

České právo

V českém právu je ochrana soukromí zakotvena na úrovni ústavního práva v **Listině základních práv a svobod** v článku 10. Tento článek má tři odstavce a obecně chrání několik provázaných konceptů vztahujících se k osobnosti člověka, ochraně jeho soukromého a rodinného života a k právu na informační sebeurčení:

1. Každý má právo, aby byla zachována jeho lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst a chráněno jeho jméno.
2. Každý má právo na ochranu před neoprávněným zasahováním do soukromého a rodinného života.
3. Každý má právo na ochranu před neoprávněným shromažďováním, zveřejňováním nebo jiným zneužíváním údajů o své osobě.

Na základě tohoto ustanovení byl v judikatuře Ústavního soudu (nález Pl. ÚS 24/10) a následně i v odborné literatuře (Polčák, 2018) postupně definován a upřesněn koncept tzv. **práva na informační sebeurčení**. V podstatě jde o zvláštní právo, které jednotlivci garantuje svobodu rozhodovat o sobě samém v oblasti poskytování a přijímání informací. V oblasti poskytování informací tedy jednotlivec zejména *rozhoduje o tom, jakým způsobem a za jakých okolností mohou a mají být jiným osobám zpřístupněny informace z jeho soukromí* (pasivní složka práva na informační sebeurčení – právo na ochranu soukromí a osobních údajů). V oblasti přijímání informací má pak jednotlivec zejména *právo na soukromou komunikaci a tzv. soukromou informační interakci – soukromý přístup k informačním kanálům a informačním zdrojům* (aktivní složka práva na informační sebeurčení – právo na internet, právo na vzdělání a právo na svobodu informací).

Jak již bylo zmíněno výše, na právní vztahy v České republice dopadá přímo použitelné Nařízení o ochraně osobních údajů (GDPR). Kromě Listiny základních práv a svobod a tohoto nařízení je soukromí a také zpracování osobních údajů regulováno ještě několika dalšími předpisy. Jde především o občanský zákoník, který upra-

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

vuje ochranu osobnosti člověka (§§ 81–117) a konkrétně i ochranu podoby a soukromí jednotlivce (§§ 84–90). Občanský zákoník v těchto ustanoveních stanoví zejména podmínky, za nichž je možno člověka fotit či nahrávat a tyto záznamy použít. Pro novinářskou praxi je relevantní zejména § 89:

„Podobizna nebo zvukový či obrazový záznam se mohou bez svolení člověka také pořídít nebo použít přiměřeným způsobem též k vědeckému nebo uměleckému účelu a pro tiskové, rozhlasové, televizní nebo obdobné zpravodajství.“

V tomto ustanovení je důležitá formulace „*přiměřeným způsobem*“. Přiměřenost je nutno posuzovat individuálně v každém případě, a to ve všech aspektech vlivu na ochranu osobnosti. Je nutno brát v úvahu celkový kontext zveřejnění informací a záznamů člověka a zvážit zásah do jeho cti, důstojnosti, právu ke jménu apod. Například skandalizace již do zpravodajské licence nespadá.

Kromě občanského zákoníku je ochrana osobních údajů regulována ještě pomocí zákona o zpracování osobních údajů. Tento zákon stanoví některé národní odchylky, jejichž specifikaci v právu členského státu EU umožňuje GDPR. Dále také mimo jiné stanoví podmínky zpracování osobních údajů příslušnými orgány za účelem předcházení, vyhledávání nebo odhalování trestné činnosti, stíhání trestných činů, výkonu trestů a ochranných opatření, zajišťování bezpečnosti České republiky nebo zajišťování veřejného pořádku a vnitřní bezpečnosti, včetně pátrání po osobách a věcech a podmínky zpracování osobních údajů při zajišťování obranných a bezpečnostních zájmů České republiky. Rovněž vymezuje postavení a pravomoci Úřadu pro ochranu osobních údajů. V §§17-23 stanoví tento zákon zvláštní pravidla pro zpracování osobních údajů prováděné pro novinářské účely. I zde je stejně jako v občanském zákoníku zakotvena **podmínka přiměřenosti**, která je navázaná rovněž na zpracování tzv. zvláštních kategorií osobních údajů dle čl. 9 a 10 GDPR. Zvláštními kategoriemi osobních údajů dle čl. 9 GDPR jsou údaje, „*kteřé vypovídají o rasovém či etnickém původu, politických názorech, náboženském vyznání či filozofickém přesvědčení nebo členství v odborech, a zpracování genetických údajů, biometrických údajů za účelem jedinečné identifikace fyzické osoby a údajů o zdravotním stavu či o sexuálním životě nebo sexuální orientaci fyzické osoby*“. Zvláštními kategoriemi osobních údajů dle čl. 10 GDPR jsou údaje týkající se „*rozsudků v trestních věcech a trestných činů či souvisejících bezpečnostních opatření*“.

Zákon dále stanoví určité výjimky týkající se informační povinnosti správce a výjimky z práv na ochranu, výmaz a omezení zpracování osobních údajů.

Vliv online prostředí a nových technologií na právo na soukromí

To, jak online prostředí ovlivňuje naše právo na soukromí, asi nejlépe shrnuje citát Jamese Veitche: „*The Internet gave us access to everything; but it also gave everything access to us.*“ Digitální prostředí nám usnadnilo s kýmkoliv se spojit, ale zároveň umožnilo celému světu, aby lehce zasáhl do naší soukromé a často až intimní sféry. Tohoto přístupu začaly přirozeně využívat zejména obchodní společnosti, které nám prostřednictvím online prostředí nabízejí celou řadu služeb a produktů. On-

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

line prostředí je také ideálním místem pro marketingové kampaně, protože uživatelé o sobě a svém chování zanechávají celou řadu stop a údajů, jež jsou měřitelné, strojově snadno zpracovatelné, a tudíž i využitelné pro zefektivnění kampaní a boje

o pozornost uživatele.

K monitorování online aktivit uživatelů se používá celá řada nástrojů, přičemž nejpoužívanější jsou tzv. **cookies**, tedy *malé soubory, které webové stránky ukládají do prohlížečů, pomocí nichž se uživatel k webové stránce připojí*. Existuje celá řada cookies s různými funkcemi. Základními cookies jsou technické cookies, jež slouží primárně k tomu, aby webová stránka správně fungovala. Následuje pak celá řada dalších typů cookies, pro které je u uživatele vyžadován souhlas s umístěním. Typicky jde o marketingové cookies, cookies pro personalizaci obsahu, cookies pro měření výkonu apod. Podle průzkumu v české populaci jde o nejčastější nástroj pro získávání údajů o chování uživatelů na webových stránkách českých médií. Dalšími způsoby získávání údajů je umístění monitorovacích pixelů na web nebo sledování uživatelů po jejich přihlášení se k webu uživatelským jménem a heslem. U tohoto získávání a zpracování osobních údajů se v praxi stává to, že jednotliví poskytovatelé služeb jsou propojeni celou řadou smluv o spolupráci a na základě smluvních podmínek a souhlasů udělených (často bez rozmyslu) uživateli, sdílí údaje o chování uživatelů napříč svými službami. Zřetelné je to zejména u velkých platform, na které jsou napojeny další firmy. Pro uživatele je pak fakticky nemožné kontrolovat zpracování svých osobních údajů nebo dokonce odhadnout vliv udělení souhlasu na svá práva a na konečný uživatelský zážitek při procházení webů, sociálních sítí nebo při používání internetových vyhledávačů.

Důležitým aspektem online prostředí je fakt, že poskytovatelé online služeb v podstatě definují, jakým způsobem nám jsou služby nabízeny: určují jak smluvní podmínky, tak i organizační a technickou infrastrukturu. Vliv této praxe na práva a chování uživatelů online je patrný zejména u velkých platform a u sociálních médií. Tito provozovatelé totiž využívají svůj velký vliv na to, aby formovali uživatelské chování. Některé platformy dokonce začaly tuto svoji moc zneužívat, a to formou tzv. **dark patterns**. V podstatě jde o *taková technická řešení, která uživatele svým způsobem donutí k tomu, aby učinil nechtěné a potenciálně i škodlivé rozhodnutí ohledně zpracování svých osobních údajů. Brání mu v tom, aby se vědomě rozhodl a účinně chránil své osobní údaje* (Guidelines 3/2022). Příkladem takových technických řešení je přehlcování uživatelů nejrůznějšími žádostmi, přesměrování pozornosti uživatele k jiným tématům, než jsou osobní údaje, schovávání informací o zpracování osobních údajů, nastavení kontrol pro ochranu osobních údajů tak, že jsou pro uživatele nesrozumitelné apod.

Fenoménem poslední doby je rovněž využívání umělé inteligence pro přizpůsobování online prostředí uživatelů. To je realizováno právě na základě souhlasů se zpracováním údajů, udělením oprávnění na různých propojených zařízeních a umístěním cookies. Umělá inteligence je ale využívána v rámci celé řady nových online služeb a má velký vliv právě na ochranu soukromí. Prominentním příkladem takové

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

služby je technologie ChatGPT provozovaná společností OpenAI. Jde o velký jazykový model, jehož úkolem je odpovídat na otázky uživatelů. Tento jazykový model je natrénován na obrovském množství údajů, které získat procházením a scrapováním we-

bových stránek. V souvislosti s používáním tohoto modelu se ale objevila celá řada problémů týkajících se ochrany osobních údajů. V první řadě jde o to, že tento model získával při svém učení se osobní údaje bez souhlasu a vědomí subjektů údajů. V podstatě zpracovával informace obsažené na webu, ale o tomto zpracování dané subjekty údajů neinformoval, ani od nich nezískával souhlas. Toto shromažďování údajů přitom bylo extenzivní a zcela jistě nerespektovalo zásadu minimalizace údajů. Ani další zásady specifikované v GDPR nebyly dodrženy – například se při používání této technologie ukazuje, že není schopna zacházet s osobními údaji přesně a zobrazovat správné osobní údaje. Rovněž je zde nemožné, aby subjekt údajů vykonával své právo na to být zapomenut (tj. vymazán e systému). Při samotném používání pak problémům čelí i sami uživatelé – absentují totiž nástroje ochrany soukromí a uživatelská aktivita a dotazy jsou monitorovány (byť by měl být do budoucna k dispozici anonymní režim) a dále se objevily i problémy s tím, že údaje o vyhledávání byly sdíleny s jinými uživateli.

Všechny tyto příklady ukazují, že online prostředí má skutečně vliv na to, jakou míru soukromí v reálném životě zažíváme. I s naším přispěním však dochází k tomu, že se rozsah soukromí snižuje a že online prostředí nemůže být odtrženo od reálného světa. Je už jeho integrální součástí.

Závěrem...

Jak jsme uvedli na počátku této kapitoly, právě novinářská práce stála u zrodu moderní formulace práva na ochranu soukromí. S vyvíjejícími se problémy ochrany soukromí v digitálním světě jsou to ale právě sami novináři, kteří mohou a měli by svojí prací k ochraně soukromí přispívat, a to mimo jiné poukazováním na problematické technologie a jejich případné zneužití.

Použité prameny a literatura:

Guidelines 3/2022 on Dark patterns in social media platform interfaces: How to recognise and avoid them. *European Data Protection Board* [online]. European Data Protection Board, 2022. Dostupné z: https://edpb.europa.eu/system/files/2022-03/edpb_03-2022_guidelines_on_dark_patterns_in_social_media_platform_interfaces_en.pdf.

Guide to the Case-Law of the of the European Court of Human Rights: Data Protection. *European Court of Human Rights* [online]. European Court of Human Rights, 2022. Dostupné z: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Data_protection_ENG.pdf.

Husseini, F., Bartoň, M., Kokeš, M., Kopa M. a kol. (2021): *Listina základních práv a svobod: Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck. ISBN 978-80-7400-812-2.

Nález Ústavního soudu Pl. ÚS 24/10

Nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/679 ze dne 27. dubna 2016 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

těchto údajů a o zrušení směrnice 95/46/ES (obecné nařízení o ochraně osobních údajů). In: *Úřední věstník*, L 119, 4. 5. 2016, s. 1-88. Dostupné také z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679&qid=1673187795961>.

Ochrana údajů a soukromí na internetu. *Your Europe*

[online]. Evropská Unie, 2022. Dostupné z: https://europa.eu/youreurope/citizens/consumers/internet-telecoms/data-protection-online-privacy/index_cs.htm.

Polčák, R. (2018): Pojem a metoda práva informačních technologií. In POLČÁK, R. a kol. *Právo informačních technologií*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2018.

Směrnice Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/680 ze dne 27. dubna 2016 o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů příslušnými orgány za účelem prevence, vyšetřování, odhalování či stíhání trestných činů nebo výkonu trestů, o volném pohybu těchto údajů a o zrušení rámcového rozhodnutí Rady 2008/977/SVV. In: *Úřední věstník*, L 119, 4. 5. 2016, s. 89-131. Dostupné také z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0680&qid=1673188171635>

Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení LISTINY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD jako součástí ústavního pořádku České republiky, ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb. a ústavního zákona č. 295/2021 Sb.

Warren, S. & Brandeis, L. (1980): The Right to Privacy. *Harvard Law Review*. 1980, roč. IV, č. 5. Dostupné také z: https://groups.csail.mit.edu/mac/classes/6.805/articles/privacy/Privacy_brand_warr2.html

Westin, A. (2018): *Privacy and Freedom*. New York: Ig Publishing. ISBN 978-1-63246-073-8.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění k 6. 1. 2023

Zákon č. 110/2019 Sb., o zpracování osobních údajů, ve znění k 24. 4. 2019

8. Dopad technologií a digitalizace na osoby se speciálními potřebami

Rozsah a tempo digitálního vývoje je ohromující. Technologie, včetně prvků umělé inteligence, přinášejí mnoho výhod a jejich význam pro lidská práva je zásadní, umožňují široký rozvoj a využití v mnoha oblastech a často tak podporují mnohá základní práva jako svobodu projevu, myšlení, právo na informace, právo na vzdělání, svobodu podnikání či právo na ochranu zdraví, mimo jiné. Nelze ale zároveň ignorovat jejich negativní dopad a rizika.

I když většina klíčových mezinárodních úmluv na ochranu lidských práv vznikly v době před nástupem digitalizace a síťových digitálních médií, Valné shromáždění a Rada OSN pro lidská práva potvrdily, že stejná práva platí pro online i offline svět. Kromě závazných mezinárodních dokumentů, udávají organizace jako UNESCO, OECD, WTO, Rada Evropy a EU regulační směr také prostřednictvím nezávazných modelových zákonů a doporučení.

Cílem je, aby digitalizace a moderní technologie přispívaly fyzické a duševní integritě lidí a udržitelnost biosféry, včetně zavedení ochranných opatření na ochranu zranitelných osob ([Ochrana základních práv v digitálním věku](#), 2022). Nicméně v praxi se toto často nedodrжуje, například osoby se zdravotním postižením se často potýkají s potížemi při uplatňování těchto práv z důvodu překážek v přístupu k internetu, omezené přístupnosti technologií a digitálních služeb nebo nedostatečných dovedností k jejich využívání ([Unie rovnosti](#), 2020).

V dlouhodobém zvyšování informovanosti a povědomí o dopadu technologií na lidská práva hrají velkou roli vzdělávací instituce a novináři, kteří mohou přispět k eliminaci diskriminace a porušování lidských práv v rámci své tvorby a distribuce mediálních obsahů nejen ve sféře moderních technologií.

To ale znamená, že jestli mají novináři, média a celkově i vzdělávací instituce a šířitelé informací pomoci například skupině lidí se speciálními potřebami (omezíme se na skupinu lidí s postižením a seniory), musí mít hlubší znalost jak o této skupině, tak i dopadu technologií a digitalizace na jejich životy. Pro média je tato výzva nejen podmínkou ke kvalitnímu plnění své profese a společenské funkce, ale i dlouhodobým rozšířením své cílové skupiny (čtenářů, posluchačů, diváků atd.) o tyto lidi a komunity.

Nejde o zanedbatelná čísla. V České republice žije podle odhadů [Českého statistického úřadu](#) (2019) více než jeden milion osob se zdravotním postižením. Podíl těchto osob tedy představuje přibližně 10 % z tuzemské populace. Co se týče seniorů, kteří se s předchozí skupinou částečně prolínají, tak počet osob ve věku 65 či více let se v Česku nepřetržitě zvyšuje od poloviny 80. let 20. století. Podle posledních údajů o věkovém složení populace ([Český statistický úřad](#), 2022) bylo na konci roku 2021 ve věku 65 či více let 2,17 milionu obyvatel České republiky, což je pětina obyvatel.

Technologie mají velký vliv na kvalitu života znevýhodněných skupin, včetně jejich okolí. Mohou totiž snížit dopad mnoha překážek, se kterými se potýkají. Technologie se často právě snaží odstranit, minimalizovat nebo kompenzovat většinu těchto překážek, se kterými se lidé s postižením a senioři potýkají:

- 1. Obecné bariéry v přístupu** – Lidé se zdravotním postižením uvádějí běžně zkušenosti s předsudky, stigmatizací a diskriminací ze strany poskytovatelů služeb a médií ([Iuridicum Remedium](#), 2022b). Podobná je i situace u seniorů, na kterou opakovaně upozorňuje Výbor pro práva starších lidí při Radě vlády pro lidská práva (například ve svém [Seniorském desateru](#), 2020). Mnoho poskytovatelů služeb má omezené znalosti a porozumění k jejich právům a potřebám, stejně jako nedostačující školení a profesní rozvoj v této oblasti;
- 2. Fyzické překážky** – Služby a aktivity (zdravotní, sociální, vzdělávací a jiné) se mohou nacházet daleko od místa, kde většina lidí žije, nebo v oblasti, kam není dostupná doprava. Kromě vzdálenosti mohou být překážkami architektonická řešení (například schody při pohybu vozíčkářů nebo seniorů, nepřístupnost toalet atd.), vybavení (jako umístění nábytku nebo jeho ovládání, např. výtahu), osvětlení, značení nebo nepřehledné uspořádání, což lidem ztěžuje orientaci;
- 3. Komunikační bariéry** – Omezení sluchu mohou představovat závažnou překážku komunikaci, například v audio médiích nebo službách, jako mohou být zdravotnická zařízení. Starší osoby se často potýkají s nedoslýchavostí, v případě osob se sluchovým postižením je klíčovou překážkou omezená dostupnost písemných materiálů nebo tlumočnicků do znakového jazyka. Média a služby jsou výzvou i pro osoby se zrakovým postižením. Zásadní informace nebo recepty nemusí být poskytovány v přístupných formátech, včetně Braillova písma nebo velkého tisku. Další častou bariérou je to, že informace mohou být podávány složitým způsobem nebo mohou používat mnoho žargonu (zdravotního, právního a podobně). Zpřístupnění informací ve srozumitelných formátech, včetně jednoduchého jazyka, piktogramů, obrázků nebo jiných vizuálních vodítek, může také lidem se speciálními potřebami v oblasti mentálního nebo duševního zdraví usnadnit jejich sledování;
- 4. Finanční překážky** – Pro starší osoby, osoby se zdravotním postižením nebo některé chronické pacienty jsou problémem náklady spojené se zajištěním potřebných služeb, vybavení, pomůcek nebo léků, s cestováním do zdravotnických zařízení nebo veřejných institucí a s náklady na návštěvu poskytovatelů zdravotních nebo jiných služeb. Zároveň i další služby pro osoby se speciálními potřebami (např. vzdělávací) mohou být vzhledem k nižší frekvenci a specifitě poptávky dražší než v případě „běžné“, a tudíž častější, služby. Využití technologií v širším smyslu se tedy jeví jako jednou z perspektivních cest, jak pomoci lidem s různými speciálními potřebami, hendikepy, diagnózami a chro-

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

nickými problémy. Vedle rozvíjející se oblasti telemedicíny, která plně spadá do zdravotnictví, a tedy i podléhá zdravotnické legislativě, se technologie promítají do každodenního života, kde mohou fungovat jako podpůrné prostředky v mnoha činnos-

tech. Tyto technologie se ale zejména v posledních dvou dekádách rozvíjejí tak rychle, že ve mnoha případech chybí odpovídající legislativní a právní rámec (MPSV, 2023).

Osoby se speciálními potřebami a technologie

Moderní technologie dávají lidem se speciálními potřebami, zde myšleno hlavně seniorům a lidem s postižením, možnost plnohodnotnější integrace do společnosti. Umožňují nebo usnadňují jejich uživateli žít každodenní a nezávislý život. Takový život předpokládá schopnost člověka celkově zvládat svůj životní styl a autonomii. Člověk je pak charakterizován potřebou vyrovnat těmito technologiemi své omezení s využitím některých prvků, ať již v oblasti napomáhající mobilitě, smyslového vnímání, kognitivních funkcí, lidských potřeb, nebo v oblasti bydlení, práce, volného času a obecného zapojení do společenského života.

Zároveň tyto technologie mohou řešit celou řadu problémů (souvisejících především se znevýhodněními různých cílových skupin) uživatelů v oblasti komunikace, sociálních nebo zdravotních služeb, mimo jiné, a to jak z pohledu konečných příjemců (např. senioři, osoby se zdravotním postižením, chronicky nemocní pacienti aj.) tak z pohledu poskytovatelů (např. mediální pracovníci, pracovníci v sociálních a zdravotních službách, rodinní příslušníci aj.). U poskytovatelů tak mohou technologie pomoci zlepšit pracovní podmínky zaměstnanců služeb (například automatizací některých procesů nebo vzdálenou péčí) a zvýšit efektivnost péče, nejen na individuální úrovni (např. pečovatelky), ale také na úrovni institucí díky integraci a sdílení informací, monitoringu a následnými intervencemi do různých organizačních rozhraní a zlepšováním procesů a aktivit.

Technologie by měly být v rámci v domácnostech i vnějšího prostředí uživatelsky přátelskými a chytrými pomůckami, které berou v úvahu zhoršený zrak, sluch, pohyblivost, zručnost apod. a zlepšují fyzickou mobilitu a vyspělost prostřednictvím speciálních mobilních pomůcek. Často kompenzují postižený orgán a stávají se například jakýmsi náhradním „okem“ či „uchem“ (OSN, 2022). Překotný vývoj internetu a mobilních technologií také ve mnoha případech zlepšily komunikaci ostatními lidmi i institucemi, každodenní nákupy, cesty, společenský život, veřejné služby, vhodně trávený volný čas a jiné činnosti. Překonáváním znevýhodnění a naplňováním potřeb (nejen speciálních) tak dochází ke zvyšování samostatnosti a soběstačnosti ve všech oblastech (jako je především osobní a pracovní život), a tím i ke zlepšení fyzických či duševních funkcí, což usnadňuje začleňování do společnosti.

Senioři

Senioři jsou běžně definováni pomocí kritéria věku, kdy za seniora je považována každá osoba ve věku 65 či více let. Evropská unie čelí nebývalým a mimořádným

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

výzvám spojeným s postupným stárnutím její populace ([Eurostat](#), 2021). Trvale nízká porodnost a vyšší délka života mění podobu věkové pyramidy EU-27, což staví Evropu do obtížné demografické, socioekonomické a politické pozice. Podobně jako

v EU, i v České republice je už pětina populace v seniorském věku ([ČSÚ](#), 2022). Na konci roku 2021 bylo ve věku 65 či více let 2,17 milionu obyvatel České republiky.

Senioři i znevýhodněné osoby mají stejná práva a životní potřeby jako kdokoli jiný. Chtějí žít ve svých domovech, rozvíjet se, případně i vzdělávat se nebo pracovat a být soběstační, a právě mnohé moderní technologie umožňují jejich samostatnost (například vzdálený dozor či telemedicína). Podpora stárnutí lidí nad 65 let je ústředním tématem politiky stárnutí. Stárnutí se zaměřuje na poskytování nezbytných zdrojů a pomoci, které umožní starším lidem žít s určitou úrovní samostatnosti doma nebo v komunitě co nejdéle, aby nedocházelo k přechodu do nákladnějších zařízení pro dlouhodobou péči nebo pobyt (MPSV, 2023).

A právě zde hrají technologie důležitou roli. Bez jejich použití by mnozí byli nuceni trávit život v pobytových službách, případně by bez jejich pomoci musely zvýšeným způsobem využívat sociální služby osobní asistence nebo prezenční zdravotnickou péči. Technologie zde nacházejí velké uplatnění ([Hewitt, R.](#), 2021), a to jak ve využití v domácnosti (inteligentní spotřebiče, architektonické úpravy), sledování a vyhodnocování zdravotního stavu (chytré hodinky a náramky), v bezpečnosti (detekce pádů, ochrana před vstupem neoprávněných osob), cvičení a rehabilitaci, komunikaci a přístupu k informacím a další.

Technologie u této skupiny obyvatel se zaměřují nejen na zmírnění konkrétního omezení, ale i na prevenci. Cílí tak také na odhalení případných zdravotních potíží hned v prvopočátcích.

Lidé se zdravotním postižením

Zdravotní postižení se vztahuje k interakci mezi jedinci se zdravotním stavem (např. nedoslýchavost, Parkinson nebo demence) a osobními a environmentálními faktory (např. negativní postoje, nedostupná informace, doprava, budovy a omezená sociální podpora). I když se používají různé definice, ta nejrozšířenější asi vychází z definice OSN v Úmluvě o právech osob se zdravotním postižením z roku 2006:

„Osoby se zdravotním postižením zahrnují osoby mající dlouhodobé fyzické, duševní, mentální nebo smyslové postižení, které v interakci s různými překážkami může bránit jejich plnému a účinnému zapojení do společnosti na rovnoprávném základě s ostatními.“

Na celém světě se odhaduje, že se zdravotním postižením se potýká více než 1 miliarda lidí. To odpovídá přibližně 15 % světové populace, přičemž až 190 milionů (3,8 %) lidí ve věku 15 let a starších má výrazné potíže s fungováním, které často vyžadují zdravotnické služby (MPSV, 2023). Počet osob se zdravotním postižením

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

se zvyšuje i v důsledku nárůstu chronických zdravotních obtíží a stárnutí populace.

Zdravotní postižení je otázkou lidských práv, přičemž lidé se zdravotním postižením jsou vystaveni

četným porušením svých práv, včetně izolace od informací, násilí, zneužívání, předpokládá kvůli svému zdravotnímu postižení, což se prolíná s dalšími formami diskriminace mimo jiné i na základě věku a pohlaví nebo etnického původu. Lidé se zdravotním postižením se také setkávají s překážkami, stigmatizací a diskriminací při přístupu ke zdravotním, sociálním a jiným službám a souvisejícím strategiím.

Jak uvádějí četné studie ([OSN](#), 2022) a nedávná strategie MPSV (2023), technologie hrají velmi důležitou roli v procesu začleňování do společnosti u osob s konkrétním postižením, jako je zrakové, sluchové, mentální či tělesné postižení a u osob s chronickou chorobou či poruchou. U každé z těchto skupin mají technologie specifickou roli:

- 1. Osoby se zrakovým postižením** – U těchto osob mohou být technologie využity jako určitá náhrada zrakového omezení a mohou tak pomoci v oblastech, jako jsou orientace v prostoru (například hlasová navigace Naviteriér), pohyb v budovách (např. Indoor navigace SONS) a v dalších navigačních službách, nebo zpřístupnit internet a umožnit využití techniky typu mobilního telefonu, počítače, tabletu (digitální čtecí přístroj pro nevidomé s hlasovým výstupem, „mluvící kamery“ nebo „mluvící brýle“, speciální software, hlasové popisovače, pomůcky na zachytávání vysokých překážek apod.);
- 2. Osoby se sluchovým postižením** – Technologie mohou těmto lidem pomoci například ve formě sluchadel a kochleárních implantátů či ve formě převodu komunikace skrze psané slovo nebo zprostředkováním tlumočnicka znakového jazyka. Jak upřesňuje příručka [Co je znakový jazyk, znakovaná čeština](#) (2017), znakový jazyk, který není mezinárodní a má své národní a lokální varianty, je přirozený jazyk, který je tvořen vizuálně – motorickými prostředky. Je vnímán zrakem a produkován pomocí postavení prstů a rukou při artikulaci jednotlivých znaků. Ustáleny jsou určité tvary rukou, jejich postavení a pohyby, mimika, pozice hlavy a horní části trupu. Pro neslyšící uživatele českého znakového jazyka (ČZJ) je čeština cizím jazykem. Ne všechny osoby se sluchovým postižením ovládají ČZJ. Někteří odezírají ze rtů. Mezi komunikačními systémy lidí s postižením sluchu existuje také tzv. znakovaná čeština, kdy je mluvená čeština doplňována izolovanými znaky, vypůjčenými z ČZJ;
- 3. Osoby s tělesným postižením** – Nejčastější typy technologií, které mohou využít osoby s tělesným postižením, jsou různé pohybové technologie a přídatné prvky. Od navigací pro vozíčky (např. aplikace Vozejkmap), z nichž některé už dnes integrují prvky internetu věcí (jako jsou vozíky Freee), po inteligentní funkce sloužící k ovládání technologií prostřednictvím hlasu ([Panel Technologie a lidé s postižením](#), 2022) či pohybu očí;
- 4. Osoby s mentálním postižením** – Osoby s nevratným snížením intelektu mají často i jiná další znevýhodnění. U těchto osob mohou být technologie využity

při monitorování zdravotního stavu, jeho diagnostiky nebo základní orientaci v prostoru a čase či v oblasti bezpečnosti a sociálního začleňování. Zároveň mohou být technologie využity ke cvičení, terapii nebo rehabilitaci;

- 5. Osoby s chronickou chorobou či poruchou** – Jelikož se většinou jedná o osoby, které jsou v zásadě zcela autonomní, technologie se zde primárně zaměřují na sběr dat, komunikaci mezi lékařem a pacientem (např. telemedicina), na vyhodnocení rizikových situací a různé rehabilitační cviky (předcvičování pomocí videí, například aplikace CF Hero pro pacienty s cystickou fibrózou) a kognitivní tréninky (úkoly a hry na cvičení paměti a pozornosti).

Další aktéři

Technologie by měly být vyvíjené, používané a regulované tak, aby neohrožovaly lidská práva, a naopak pomohly jejich naplňování, rozvoji a ochraně. Do průběhu celého životního cyklu technologií, tj. od designu, vývoje, implementace technologií a jimi využívaných dat, včetně jejich zpracování, ukládání, přenos a likvidaci, zasahuje několik klíčových aktérů (nejen uživatelé a poskytovatelé). Ti mají rozdílné zájmy, míru zapojení do procesu a plní různé role, čímž také nesou určitou odpovědnost v nasazení a fungování technologií a jejich rizik, včetně případného porušování lidských práv. Těmito hlavními aktéry jsou:

Vývojáři a tvůrci – vývoj řešení a technologie, většinou ze soukromého sektoru nebo akademického, případně ve spolupráci;

Operátoři a provozovatelé – nasazují, provozují a spravují technologie, většinou z veřejného nebo soukromého sektoru;

Garanti systému – nezávislé monitorující organizace, jako odborné komise, sektoroví regulátoři, auditori ze soukromého sektoru. Nadřízený regulátor může kritické systémy a technologie z pohledu lidských práv stanovit nejpřísnější požadavky, kombinující prvky monitoringu, transparentnosti (vývojové a operační) a vysvětlitelnosti;

Koncoví uživatelé – jednotliví uživatelé/klienti nebo skupiny, jejich rodiny a pečovatelé, pomáhající organizace.

Všechny tyto skupiny by měly být pravidelně vzdělávané v rozvoji technologií a služeb, novinkách a inovacích a jejich právních, finančních a společenských dopadů, mimo jiné, aby své role plnily ku prospěchu jedince a společnosti. Klíčová je taky mezisektorová a mezioborová spolupráce a součinnost adekvátně vzdělaných novinářů a médií.

Sociologické šetření v ČR

Technologie se již staly neoddělitelnou součástí našich životů. Jejich elementárním smyslem je zvýšit kvalitu života osob s určitým znevýhodněním, resp. omezením a zajistit naplňování jejich lidských práv, stejně jako minimalizovat jejich porušování. Jsou jimi senioři, osoby se zdravotním postižením a další osoby s určitým handicapem.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Právě na to, jak technologie napomáhají osobám s postižením zdolávat jejich znevýhodnění, jak zvyšují jejich soběstačnost, bezpečí, nezávislost, umožňují rozvíjet sociální kontakty a zároveň, jaká jsou nejčastější vnímaná rizika, na to odpovídali lidé s po-

stižením v kvalitativním šetření provedeném v České republice v březnu 2022 ([Luridicum Remedium](#), 2022b). Výzkum *Technologie a digitalizace: Jak mi pomáhají a jak mě omezují?* se uskutečnil v rámci projektu s názvem „Digitální doba s lidskou tváří“.⁴⁵

Pro účely tohoto výzkumu byla skupina lidí se speciálními potřebami zúžena na kategorii osob se zdravotním postižením v souladu se Směrnicí Evropského parlamentu a rady (EU) 2019/882 ze dne 17. dubna 2019 o požadavcích na přístupnost u výrobků a služeb, která je definuje jako osoby mající dlouhodobé fyzické, duševní, mentální nebo smyslové postižení, které v interakci s různými překážkami může bránit jejich plnému a účinnému zapojení do společnosti na rovnoprávném základě s ostatními.

Dotazované osoby s postiženími různého typu (smyslovými, pohybovými i jinými) vnímají technologie už jako běžnou součást života, mobilní telefon a internet vnímají jako nezbytnost. Respondenti se zrakovým postižením vysvětlili, že se v některých případech se bez mobilního telefonu a internetu dokážou obejít. Pro účastníky se sluchovým omezením jsou také nezbytnou pomůckou provázející je každodenním životem, ale přiznali, že případná nemožnost jejich využití může citelně ovlivnit jejich komfort. Nicméně obě skupiny lidí s postižením si jsou vědomi nejen pozitivních stránek, ale i rizik a nechtěných dopadů technologií.

Vnímané výhody a rizika technologií

Na přínosy technologií vnímané účastníky kvalitativního šetření lze nahlížet jak z kvalitativního, tak i z kvantitativního hlediska. Mezi kvalitativní přínosy patří především podpora samostatnosti, soběstačnosti, sociálního začlenění, komunikace, bezpečnosti, prevence zdravotních stavů a kvality života, možnost využití péče bez zvýšení počtu osob pečujících. Mezi kvantitativní přínosy se řadí především zvýšení efektivity poskytování služeb (například ve veřejné správě, ve zdravotnictví), snížení nákladů a zvýšení počtu obslužených klientů (například cestou digitalizace a automatizace některých procesů). Nelze zároveň opomenout přínos pro rodinné příslušníky v oblasti neformální péče, jelikož technologie často kompenzují pomoc druhé osoby (například čtečky a další programy pro nevidomé).

Dle MPSV (2023) existuje myriáda technologií (včetně těch tzv. asistivních), které napomáhají jedincům k nezávislosti a soběstačnosti, a tedy k vyšší míře kvality života. Nicméně i zde je třeba zvažovat určitá rizika, která mohou při využívání těchto technologií nastat (jako je například nesprávné využití dat či nevhodná aplikace). Toto pak může mít negativní vliv na soukromí uživatelů.

⁴⁵ Projekt LP-HRMGSA-017 v rámci Programu Lidská práva financovaného z Norských fondů 2014-2021.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Výsledky zmiňovaného kvalitativního šetření prostřednictvím *focus group* ukázaly nejen vnímané přínosy, ale také poukázaly na to, nakolik technologie mohou bránit výkonu některých základních práv a svobod ([Iuridicum Remedium](#), 2022a). Dle konkrétních odpovědí jdou rozdělit do následujících kategorií:

Přínosy

- sociální a ekonomické začlenění
- rozvoj péče o zdraví lidí a řešení konkrétních situací
- individuální zabezpečení
- lepší přístup ke vzdělání a integraci na trh práce
- dostupnost informací, včetně informací o zdraví a bezpečnosti
- efektivní krizové řízení
- kulturní rozvoj o občanská participace

Rizika

- sociální a ekonomické vyloučení, (pokud nejsou k dispozici digitální nástroje nebo potřebné dovednosti)
- narušení soukromí a porušení důvěrnosti
- nedostupnost části informační sféry
- kybernetické útoky
- dezinformace a manipulace
- automatizované rozhodování nevhodnými algoritmy

Nejužitečnějším multifunkčním nástrojem je pro většinu participantů bez ohledu na věk a pohlaví chytrý telefon, který jim umožňuje využívat řadu pro ně potřebných aplikací a služeb (Facebook, Messenger, Skype, internetové bankovníctví).

„Mám smartphone, Android, vlastně je to úžasná věc. Ještě před pěti lety jsem si vůbec nedovedla představit, že to budu používat a stále jsem tvrdila, že to nepůjde. Jde to i ve vyšším věku, ba naopak, znám i lidi v mnohem vyšším věku, než jsem já a používají, takže je to fajn.“

Ohledně konkrétního využití, účastníci výzkumu ([Iuridicum Remedium](#), 2022b) se sluchovým postižením poukazovali na mobilní telefon s internetem a aplikacemi jako na zásadní prostředek k jejich každodennímu fungování.

„Vypíchnu mobilní aplikaci Facetime, která nám vlastně slouží primárně ke komunikaci v českém znakovém jazyce, abychom se mohli spojit, ne všichni neslyšící totiž umějí česky číst a psát.“

Osoby se zrakovým omezením zmiňovali nejčastěji jako nejpoužívanější technologii hlasový výstup, softwarovou lupu a programy umožňující zvětšení textu.

„Já jsem prakticky nevidomá, využívám vlastně už jenom většinou hlasový výstup jak na počítači, tak na telefonu, hůř vidím do blízka než do dálky.“

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Ze specifických aplikací, které jim pomáhají v běžném životě, uváděli nevidomí např. Google Lookout (čtení tištěných dokumentů), Be My Eyes (anonymní hovor s vidícím dobrovolníkem), Voice Dream Reader (čtení knih) nebo Transcript online (přepis mluvené řeči do textu).

V krizových situacích, ohrožujících zdraví, byla zmíněna i bezplatná aplikace Záchranka, která funguje pro osoby s postižením zraku i sluchu. Účastníci se speciálními potřebami souvisejícími se zrakovým omezením ji vesměs chválili.

„Aplikaci znám a mám a taky jsem využít nemusela. Přístupná je výborně.“

Účastníci výzkumného vzorku si však uvědomují i **rizika digitálních technologií**, počínaje porušováním soukromí a obavy o bezpečnost. Jedna z respondentek s postižením zraku uvedla příklad dotykových platebních terminálů ([Juridicum Remedium](#), 2022b).

„Když mám chytré hodinky, mohu zaplatit bezkontaktně a nežadávat PIN kód. Ale ne každý je má a zažila jsem nejednou, že přijel kurýr a tento dotykový terminál neměl. Musela jsem pak potupně diktovat svůj PIN cizí osobě, což se mně tedy z pochopitelných důvodů moc nelíbilo.“

Další významnou hrozbou pro tuto skupinu je krádež identity či zneužití osobních údajů.

„Já bych chtěla říct ještě takovou věc, že spousta stránek vyzývá k tomu, aby člověk zadával různé údaje, od osobních až po méně osobní, ale některé jsou velmi osobní, a prostě jsou lidi, kteří jsou zranitelní nebo naletí a prostě to vyplní a potom můžou mít problém.“

Participantů také často zmiňovali možnost odcizení finančních prostředků online, a to jak hypoteticky, tak z vlastní zkušenosti (například zkušenosti s phishingem). Účastníci se speciálními potřebami souvisejícími se sluchovým omezením upozorňovali mj. na hrozbu cíleného marketingu spojeného s využíváním jejich omezení, které je mohou představit jako jednodušší cíle pro kyberkriminalitu nebo dezinformace.

„Další věc, co je problém, tady jsou ty různé e-shopy, neslyšící mají problém s tou gramatikou, nerozeznají, že ten eshop třeba prodává pračky, a to se opravdu stalo, kamarád si chtěl koupit pračku, viděl, že je to e-shop dobře napsaný, i když já bych to poznal, že tam jsou gramatické chyby, on si to neuvědomil, objednal si a potom zjistil, že to byl podvod a musel to hlásit na Policii. Normální člověk by to hned poznal, protože tam taky byla gramatika, nějaký překlady, on to nepoznal a měl právě problém. A to stejný je například teďka všude se dělají různé koláže, vtipy... Ta ko-

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

munita neslyšících se lepí na člověka, který je slavný, a on si hned myslí, ano, on to řekl, tak to bude, a tak to je a přitom to je prostě jen falešná zpráva, koláž a oni nerozeznají tu pravdu.“

Velkou zkouškou pro dodržování lidských práv lidí s postižením byla pandemie COVID-19. Účastníci *focus group* se sluchovým omezením potvrdili, že pandemie odhalila mnoho problémů, kterým musí komunita čelit.

„Ta pandemie jasně ukázala pro komunitu neslyšících tolik bariér, že si člověk ani nedokáže představit – od počátku té prvotní komunikace, jak jsem řekl, ty roušky, další třeba potíže byly, když někdo z rodiny byl pozitivní a volá vám hygiena - samozřejmě neslyšící nezvedne telefon, ale hygiena vám klidně zavolá desetkrát denně a bude volat tak dlouho, dokud to někdo nezvedne...“

Lidé se zrakovým omezením si také stěžovali na společenské vyloučení a problémy s registrací na testy.

„Já jsem teda měla taky problém s tou registrací na testy asi největší... a potom jsme měli nějaký povinný testování v práci a tam taky, registrace prostě neprůchodná. Ono to nabídlo nějaký termíny, já jsem ani nevěděla jakej, a v tom případě to šlo. Ale když bych si chtěla nějaký vybrat ... tak to byl asi největší problém.“

Dostup informací k osobám s postižením, ať už sluchovým nebo zrakovým, je částečný, omezený a kontrastuje s možnostmi většinové populace, jak potvrdili účastníci výzkumu *Technologie a digitalizace: Jak mi pomáhají a jak mě omezují?* ([Iuridicum Remedium](#), 2022b). Nejkritičtější momenty se ukázali během pandemie COVID-19.

Participantů zdůrazňovali potřebu využívání služeb, které jim ulehčují komunikaci a přísun informací. Důležitý je pro ně např. e-mail či specifické aplikace, často využívané na smartphonu se systémem iOS. Jako mobilního operátora volí osoby se sluchovým omezením zejména společnost O2 kvůli možnosti bezplatného přepisu.

Ohledně informačních zdrojů a médií, každá skupina vzhledem ke svému postižení preferovala jiné. Participantů se zrakovým omezením zdůrazňovali význam rádia, ať již jako zdroje informací nebo jako podkres či zpříjemnění běžných denních činností. A většina z nich upřednostňovala poslech rádia před sledováním televize.

„Rádio používám daleko víc než televizi, samozřejmě jsou i komentované různé filmy v televizi a tak. Ale já v tom úplně nespátřuji, že by mě to nějak zaujalo nebo bavilo, já opravdu používám, poslouchám více rádio. Když bych to měl srovnat, tak třeba 80 % rádio a 20 % televizi.“

Naopak ti, co mají postižení sluchu, preferují ve volném čase sledování audiovizuálních pořadů, ale téměř výlučně pouze s titulky nebo s tlumočením do českého znakového jazyka.

- Co je znakový jazyk, znakovaná čeština, 2017 [online]. Praha: In: Ruce.cz. Dostupné z: <http://ruce.cz/clanky/188-co-je-znakovy-jazyk-znakovana-cestina>
- Český statistický úřad, 2019. *Zaostřeno na ženy a muže. Vybrané výsledky z Výběrové šetření osob se zdravotním postižením 2018* [online]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/setreni-sociologickho-ustavu>
- Český statistický úřad, 2022. *Senioři v ČR v datech – 2022* [online]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/seniori-v-cr-v-datech-rtm2xuji2o>
- Eurostat, 2021. *Proportion of population aged 65 and over* [online]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00028/default/table?lang=en>
- Hewitt, R. (2021): Assistive Care Robots and Older Adults: Employing a Care Ethics Lens. *Canadian Journal of Bioethics / Revue canadienne de bioéthique* [online]. 4(1), 101–106. DOI: 10.7202/1077637ar
- Iuridicum Remedium, 2022a. TZ: „Najděte si to na internetu.“ Jak dopadá digitalizace na ty, jejichž hlas není příliš slyšet. [online]. Dostupné z: <https://ddlt.iure.org/tz-najdete-si-to-na-internetu-jak-dopada-digitalizace-na-ty-jejichz-hlas-neni-prilis-slyset/>
- Iuridicum Remedium, 2022b. *Technologie a digitalizace: Jak mi pomáhají a jak mě omezují?* [online]. Dostupné z: https://ddlt.iure.org/wp-content/uploads/2022/06/Vyzk_zprava_FG_SPEC_V1_PDF.pdf
- Ochrana základních práv v digitálním věku – výroční zpráva o uplatňování Listiny základních práv EU za rok 2022, 2022 [online]. Zpráva Komise Evropskému parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a Výboru regionů. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0819&from=EN>
- OSN, 2022. *Assistive technology: a 'life changer' for those most in need* [online]. United Nations. Dostupné z: <https://news.un.org/en/story/2022/05/1118212>
- Panel Technologie a lidé s postižením, 2022 [online]. Kolokvium Média a lidská práva v digitální době. Dostupné z: <https://youtu.be/YXSh3JhvdnI>
- Unie rovnosti: Strategie práv osob se zdravotním postižením na období 2021-2030, 2020 [online]. Zpráva Komise Evropskému parlamentu, Radě, Evropskému hospodářskému a sociálnímu výboru a Výboru regionů. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0101&from=CS>
- Úřad vlády, 2020. *Výbor pro práva starších osob při radě vlády pro lidská práva, Senior-ské desatero* [online]. Dostupné z: https://www.vlada.cz/cz/ppov/rlp/vybory/pro_zakladni_prava_a_predchazeni_diskriminaci/ps_starsi_osoby/uvod-183823/
- MPSV, 2023. *Strategie aplikace asistivních technologií v oblasti deinstitucionalizace a transformace sociálních služeb* [v tisku].

9. Zpravodajská média a lidé se speciálními potřebami

V rychle digitalizujícím se světě, kde média vykazují snahu o objektivní interpretaci reality,⁴⁶ informují o dění ve světě, interpretují je a zprostředkovávají příjemcům, je klíčové, aby novináři měli nejen dostatečné vzdělání ohledně fungování a vlivu technologií, které je obklopují a zasahují také do jejich životů a profesí, ale i ohledně příjemců jejich mediální tvorby a způsobu, jakým informace konzumují. Jestliže média ovlivňují veřejné mínění a utvářejí obrazy o světě a společnosti, pak dopad takového globálního společensko-ekonomického fenoménu jako digitalizace a pronikání technologií na většinu populace ČR (senioři a lidé s postižením) vyžaduje větší pozornost a odpovídající vzdělání, a konkrétněji soustavné zvyšování povědomí a profesních standardů budoucích i současných novinářů v oblasti dopadu moderních technologií, včetně umělé inteligence, na dodržování lidských práv.

V této kapitole chceme na základě realizovaného výzkumu v ČR ([Juridicum Remedium](#), 2022c) přispět k hlubšímu pochopení trendů konzumace informací prostřednictvím technologií, internetu a mobilních aplikací mezi českou populací lidí s postižením a přispět tak k eliminaci diskriminace a porušování lidských práv v rámci tvorby a distribuce mediálních obsahů tvořených novináři ve sféře moderních technologií a jejich využití.

Ve výzkumu spadá skupina lidí s postižením zraku a sluchu do kategorie označené širěji jako „lidé se speciálními potřebami“, která ale nicméně vychází z definice OSN v Úmluvě o právech osob se zdravotním postižením z roku 2006. Ta do této skupiny zahrnuje osoby mající dlouhodobé fyzické, duševní, mentální nebo smyslové postižení.

Lidé se speciálními potřebami

V případě lidí se speciálními potřebami a vzhledem k tomu, že zpravodajská média mají velký vliv na formování představ o světě, se dále setkáváme ze strany médií nejen s předsudky a stereotypy, jak pozitivními i negativními, ale i s neznalostí jejich fungování, včetně způsobu konzumace informací a mediálních obsahů a využití technologií ze strany jejich konzumentů ([Juridicum Remedium](#), 2022a).

Lidé s postižením jsou na prvním místě lidé. Mají tedy stejná lidská práva jako i lidé bez postižení. Právě zaměření na postižení může často odvádět pozornost od faktu, že má stejné právo na lidskou důstojnost, soukromí nebo rovné zacházení a nediskriminaci jako všichni ostatní. K lepšímu pochopení speciálních potřeb jednotlivých skupin obyvatel by napomohlo i větší povědomí veřejnosti, na jehož růstu by se měly podílet vzdělávací systém.

⁴⁶ Podrobněji o objektivitě jako jedné z hodnot žurnalistiky a její profesní ideologie pojednává kapitola 1. Proměna novinářské profese v éře digitalizace a umělé inteligence.

V tomto duchu se vyjádřili i respondenti s postižením v kvalitativním šetření provedeném v České republice v březnu 2022 ([Iuridicum Remedium](#), 2022b).

„Jestli by to už nešlo zařadit někam do prvního druhého stupně, aby se ty děti dozvíдалy o specifikách těch jednotlivých zdravotních postižení, aby vlastně vyrůstali nějak inkluzivně v té společnosti lidí s postižením, a tím pádem by znali jejich potřeby a šlo by to ruku v ruce vlastně s tím přístupem, jak se mají k těm lidem chovat, znali by jejich potřeby a tím pádem by jim potom nepřišlo divné, když by je někdo požádal, aby si sundali roušku, aby ten neslyšící člověk mohl odezírat. Myslím si, že ta inkluze a informovanost už v předškolním věku, v rodině je asi to, co tady chybí.“

Pomoci by v tomto ohledu mohla také média, jak bylo zmíněno samotnými participanty.

„...Možná by stálo za uvažování udělat nějakou takovou diskusní třeba hodinku dejme tomu v ČT, kde by se sešli zástupce nevidomých, vozíčkářů, neslyšících atd. a kde by se diskutovalo, jaká problematika a co je trápí, aby to viděla taky veřejnost, lidi v té televizi. Samozřejmě plno lidí by se na to třeba neřídalo, ale plno lidí by se na to dívalo a rozšířili by si obzory, jaké problémy ty specifické vady mají. Možná by se dalo zauvažovat, že i v televizi ... když můžou diskutovat politici o různých věcech, tak proč by se nemohlo diskutovat o postižených.“

Častým postřehem účastníků výzkumu bylo také nízké zastoupení mediální tvorby pro a o lidech s postižením:

„A aby bylo v televizi každé rok, a ne jednou za život, jakože někteří to viděli, někteří to neviděli.“

Novináři a média

Na naléhavé výzvy globální digitální éry musejí reagovat i zpravodajská média, jež plní v demokratické společnosti zásadní roli. Měla by být zásadním aktérem v předvídání, analýze a reakci na porušování lidských práv v důsledku využití moderních technologií. Zmíněná nutná dovednost ale kvůli absenci odpovídajícího vzdělávání novinářů na univerzitách i v médiích chybí, což má vzhledem k poslání žurnalistiky dopad i na veřejnost a informovanost občanů, včetně těch s postižením ([Panel Lidská práva a technologie](#), 2022).

Jak se staví novináři k lidem s postižením, nakolik se jim věnují ve své tvorbě a v redakcích, nebo co ví o dopadu technologií na tuto skupinu konzumentů informací, mimo jiné, to bylo předmětem kvantitativního výzkumu Média a lidská práva v digitální době ([Iuridicum Remedium](#), 2022d). Sociologické šetření bylo součástí projektu s názvem „Digitální doba s lidskou tváří“ (Projekt LP-HRMGSA-017), v rám-

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

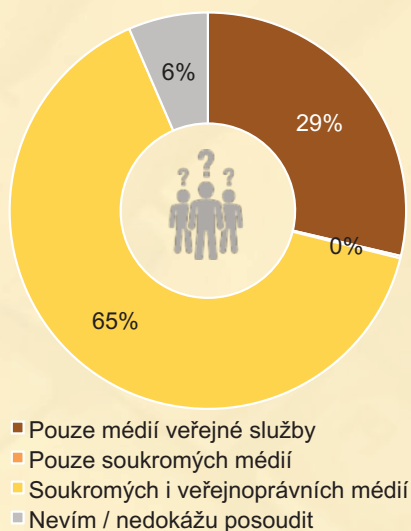
ci Programu Lidská práva financovaného z Norských fondů 2014-2021. Zúčastnilo se ho celkem 620 lidí pracujících v českých médiích. Téměř tři čtvrtiny tvořili novináři, zpovídaní byli ale i lidé z technologických, marketingových, či obchodních oddělení. Přibližně čtvrtina respondentů působila v médiích veřejné služby a přibližně 78 % respondentů v médiích soukromých. V hlavní části odpovídali respondenti na otázky týkající se proměny novinářské profese v „digitální době“, další bloky se pak zaměřily na digitální vyloučení, obsah pro lidi se specifickými potřebami, či přístup k soukromí.

Výsledky prokázaly šetření ukázaly (viz Graf č. 7), že téměř dvě třetiny respondentů (65 %) se domnívají, že vytvářet obsahy pro lidi a o lidech s postižením by mělo být odpovědností soukromých a veřejnoprávních médií. Nezanedbatelná část dotazovaných (29 %) ale přisuzuje tuto roli pouze médiím veřejné služby, což je překvapivé s ohledem na fakt, že skupinu lidí s postižením tvoří v ČR nemalé procento populace (a celou pětinu, kdyby se do skupiny osob se speciálními potřebami započítali i senioři).

Výsledky prokázaly šetření ukázaly (viz Graf č. 7), že téměř dvě třetiny respondentů (65 %) se domnívají, že vytvářet obsahy pro lidi a o lidech s postižením by mělo být odpovědností soukromých a veřejnoprávních médií. Nezanedbatelná část dotazovaných (29 %) ale přisuzuje tuto roli pouze médiím veřejné služby, což je překvapivé s ohledem na fakt, že skupinu lidí s postižením tvoří v ČR nemalé procento populace (a celou pětinu, kdyby se do skupiny osob se speciálními potřebami započítali i senioři).

Graf č. 7 – Pohled pracovníků zpravodajských médií na tvorbu obsahů pro lidi s postižením

Vytvářet obsahy pro lidi s postižením a o lidech s postižením by mělo být odpovědností:

Zdroj: výzkum Digitální doba s lidskou tváří, léto 2022, IKSŽ FSV UK (n=620, z toho 451 novinářek a novinářů)

Jak vzdálení jsou mediální pracovníci od lidí s postižením, reflektují i odpovědi na otázku ohledně **frekvence konzumace mediálních obsahů zaměřených na život a specifické problémy lidí se speciálními potřebami**. Většina respondentů (78 %) deklarovala, že zpravidla nekonzumuje mediální obsahy zaměřené na život

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

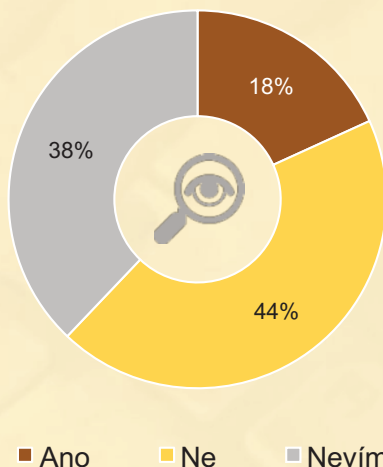
a specifické problémy lidí se speciálními potřebami. Běžně tento typ obsahů čte či sleduje pětina dotazovaných (20 %), velmi často či stále pak jen přes 2 %. Obsahy zaměřené na lidi se speciálními potřebami a jejich život i problémy častěji konzumují ženy

pracující v médiích (31 % běžně, velmi často a stále) než muži (16 % běžně, velmi často a stále). Dle vydané příručky pro novináře ([Veřejný ochránce práv. Ombudsman](#), 2020), nízkou frekvenci kontaktu médií lidmi s různými typy postižení lze zlepšit i lepší komunikací s touto skupinou konzumentů s ohledem na jejich specifické potřeby a překážky.

Na míru zaměření na cílovou skupinu s postižením cílila také **otázka ohledně přístupnosti**. Přizpůsobení mediálních výstupů (včetně webu) lidem se zrakovým a sluchovým postižením (přístupný design, tlumočení do znakového jazyka apod.) je dle výsledků výzkumu také nízké a poukazuje na výzvy v integraci těchto lidí do společnosti. I když necelá pětina z celkového počtu 620 respondentů deklaruje, že jsou výstupy zpravodajského média, v němž působí, přístupná lidem se zrakovým a sluchovým postižením (viz Graf č. 8), vznikají pochybnosti o tom, jak novináři tuto přístupnost definují a jak ji chápou. A konkrétně, žádné z dotazovaných médií nemá například web přizpůsobený uživatelům českého znakového jazyka (ČZJ), tj. s tlumočením do ČZJ. Více než čtyři dotazovaní z deseti přiznávají, že výstupy jejich média nejsou lidem se zrakovým a sluhovým postižením přizpůsobené. Otázkou je, jestli k této kategorii nepřidat i dalších 38 % respondentů, kteří nemají na tuto otázku jasnou odpověď (zvolili možnost „Nevím“).

Graf č. 8 – Pohled pracovníků zpravodajských médií na přístupnost obsahů jejich redakcí lidem se zrakovým a sluchovým postižením (přístupný design, tlumočení do znakového jazyka apod.)

Jsou výstupy Vašeho média (včetně webu) přístupná lidem se zrakovým a sluchovým postižením (přístupný design, tlumočení do znakového jazyka apod.)?

Zdroj: výzkum Digitální doba s lidskou tváří, léto 2022, IKSŽ FSV UK (n=620, z toho 451 novinářek a novinářů)

Výzkum také upřesnil, jaké bariéry vnímají mediální experti v redakcích, aby mediální obsahy byly přístupné i lidem se speciálními potřebami. Dle dotazovaných jsou hlavními překážkami v přizpůsobení nedostatečné finanční zdroje (dle 80 % respondentů) a nedostatek specialistů na speciální spotřeby a přístupnost (dle 75 % vzorku). Tato druhá bariéra

se potvrdila jako velmi palčivá i v expertním panelu v rámci kolokvia, které doprovozovalo prezentaci výsledků z výzkumu ([Panel Technologie a lidé s postižením](#), 2022).

Přístupnost

Pouze uživatelsky použitelná, přístupná a přívětivá řešení, která nekladou svým uživatelům zbytečné překážky při používání, mohou nalézt širší uplatnění a rozšíření v praxi. A u lidí s postižením nebo speciálními potřebami to platí několikanásobně, jelikož často nemívají alternativu, jak si řešení nebo uspokojení potřeby zajistit jinak. Přístupnost, nejen digitálního prostředí, je komplexní transformace, která vyžaduje multioborové expertní poradenství, které se dle specializované poradny Théseus (2022) musí zaměřit i na:

- bariéry u zrakově postižených při on-line nákupech či správě bankovního účtu;
- potřebu porozumět tomu, jak fungují asistivní technologie a jak uživatelé s postižením používají web či aplikace;
- rostoucí potřebu a poptávku po specialistech, kteří umí poradit s konkrétními problémy;
- tvrdá data, o která je možné opřít při rozhodování, jaké techniky či postupy při implementaci přístupnosti zvolit;
- jak zpřístupnit i velmi komplikovaná a dynamická rozhraní, jejichž prostřednictvím je poskytován obsah, pro jehož porozumění se primárně předpokládá vizuální způsob práce.

I díky legislativnímu tlaku, hlavně z EU legislativy, se bezbariérovost a přístupnost webů, dokumentů i aplikací dostává stále více do středu zájmu těch, kdo informace v digitálním prostředí publikují nebo s nimi jinak pracují. Týká se to nejen veřejných správ, ale také vzdělávacích institucí, knihoven ([Přístupné webové stránky](#), 2020) nebo médií, mimo jiné. Nicméně i přes veškeré dosavadní úsilí a aktivity na národní i mezinárodní úrovni v této oblasti je míra přístupnosti digitálního prostoru stále poměrně nízká. V tomto ohledu je mnoho zdrojů, jako například stránka Poslepu.cz, velmi cenným zdrojem v první fázi implementace přístupnosti.

Současný stav přístupnosti v České republice reflektovaly i názory lidí s postižením v kvalitativním šetření provedeném v České republice v březnu 2022 ([Iuridicum Remedium](#), 2022b). Výzkum Technologie a digitalizace: Jak mi pomáhají a jak mě omezují? Ukázal, že se neplní klíčový Zákon č. 99/2019 Sb. o přístupnosti internetových stránek a mobilních aplikací, který by měl přístupnost webu zejména pro osoby se zdravotním postižením zajišťovat. Zákon o přístupnosti internetových strán-

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

nek často nedodržují samotné veřejné instituce, jak upozornil nejeden účastník výzkumu:

„Všechny weby by měly být přístupné pro všechny segmenty: neměla by chybět funkce zvětšování, zmenšování, k informacím by měla být dostupná i vi-

dea v českém znakovém jazyce. Už tři roky tady máme zákon o přístupnosti, ale bohužel státní správa je dost pomalá v nasazování těchto věcí a trvá to strašně dlouho.“

Právě podobu webových stránek státních institucí považovali respondenti shodně za výrazný nedostatek. Palčivým problémem se tento nedostatek stal během pandemie COVID-19, kdy webové stránky státních institucí představovaly klíčový zdroj informací ve zdravotní celospolečenské krizi.

„99 % neslyšících má komunikační bariéru v textu. Nerozumíme...ministerstvo, webovky, pro nás je to cizí jazyk. Český jazyk je pro nás cizí jazyk, neslyšící mu nerozumí, jsou závislí na sociálních službách, na rodičích, na rodině, kdo umí český jazyk jako neslyšící? Jsme závislí na slyšících lidech, webovky jsou opravdu horor, neexistují tam titulky, neexistuje tam překlad do znakového jazyka, opravdu je to horor. Je to velké mínus,“ připomněl jeden z přítomných neslyšících. I další lidé se sluchovým omezením často poukazovali na potíže s porozuměním „běžnému“ českému jazyku. Vnímají, že tím vzniká komunikační bariéra v běžných úkonech.

Další účastník to okomentoval:

„Všechny weby by měly být přístupné pro všechny segmenty. Pro lidi se zrakovým postižením by měl web umožnit zvětšování a zmenšování, pro neslyšící by u informací měla být videa v českém znakovém jazyce. Samozřejmě realita je taková, že to mají jen některé weby, ale mělo by to být všude.“

Ve stejném duchu se často opakovaly názory účastníků se zrakovým omezením. Tvrdí, že jsou systémy leckdy nedotažené, přitom by stačilo leckdy málo k tomu, aby fungovaly i pro osoby se speciálními potřebami. Další z účastníků podotkl, že nemusí jít ani tak o technický problém, jako spíše o to brát přístupnost skutečně vážně a zintegrovat ji již do fáze vývoje webů:

„Když to hodně zjednoduším, tak je to soubor pár vcelku jednoduchých pravidel. Když je budou tvůrci dodržovat, stránky budou mnohem dostupnější.“

V rámci zmiňovaného šetření respondenti komentovali i nutnost budoucích změn. Účastníci focus group se shodli, že je potřeba na osoby speciálními potřebami pamatovat zejména v situacích, které jsou pro lidi bez speciálních potřeb běžné.

„Webové stránky státních institucí, ministerstev, úřadů, ty webové stránky a ty informace, aby byly přeložené alespoň základně do znakového jazyka.“

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Lidé s postižením komentovali i přístupnost multimediálních obsahů, které jsou dnes přítomné na každém kroku – a to jak vzdělávání a práce, tak i v oblasti volného času a osobních zájmů. V případě těchto obsahů, jež cílí na všechny smysly nebo jejich

kombinaci, je lidem s určitým typem postižení či znevýhodnění nutné poskytnout alternativu tak, aby k médiím měli stejný přístup jako ostatní.

Na nutnost zvýšit přístupnost a bezbariérovost digitálního prostoru reagují i odborníci ve veřejných vzdělávacích institucích, soukromých firmách a státní sféře. Prvním krokem je ohodnocení současného stavu. Jednoduchý návod lze najít například na webu Poslepu.cz ve článku Jak na jednoduchý audit přístupnosti (2018). S tímto návodem si i laik může jednoduše otestovat přístupnost webu a odhalit alespoň největší bariéry. Po tomto prvním kroku, který stačí k vytvoření základní představy o tom, jak je na tom konkrétní web s přístupností, je třeba přistoupit k profesionálně provedenému auditu přístupnosti.

Další reakcí na ambici zvyšování přístupnosti je také inkluzivní projekt „Digitální doba s lidskou tváří“ (Projekt LP-HRMGSA-017), uskutečněný v rámci Programu Lidská práva financovaného z Norských fondů 2014-2021. Tento první projekt zaměřený na zvyšování povědomí o ochraně lidských práv v digitální éře mezi současnými a budoucími novináři, chce ovlivnit nejen mediální, sociální a společenskou sféru, ale i přispět ekonomickým ukazatelům a konkurenceschopnosti ČR. Digitální transformace, která nebude skutečně zaměřená na člověka v celé své různorodosti a jeho práva, a nebude takto společností i díky práci novinářů a médií vnímána, nemá dlouhodobě šanci na úspěch.

Použité prameny a literatura:

- luridicum Remedium, 2022a. TZ: „Najděte si to na internetu.“ Jak dopadá digitalizace na ty, jejichž hlas není příliš slyšet. [online]. Dostupné z: <https://ddlt.iure.org/tz-najdete-si-to-na-internetu-jak-dopada-digitalizace-na-ty-jejichz-hlas-neni-prilis-slyset/>
- luridicum Remedium, 2022b. Technologie a digitalizace: Jak mi pomáhají a jak mě omezují? [online]. Dostupné z: https://ddlt.iure.org/wp-content/uploads/2022/06/Vyzk_zprava_FG_SPEC_V1_PDF.pdf
- luridicum Remedium, 2022c: Novináři a moderní technologie. Prezentace na kolokviu Média a lidská práva v digitální době [online]. Dostupné z: https://ddlt.iure.org/wpcontent/uploads/2022/10/ddlt_novinari_vyzkum_prezentace_241022.pdf
- luridicum Remedium, 2022d. Záznam, fotky a prezentace z kolokvia Média a lidská práva v digitální době. Dostupné z: <https://ddlt.iure.org/zaznam-a-prezentace-z-kolokvia-media-a-lidska-prava-v-digitalni-dobe/>
- Jak na jednoduchý audit přístupnosti – otestujte si bezbariérovost svého webu, 2018 [online]. Poslepu.cz. Dostupné z: <https://poslepu.cz/jak-na-jednoduchy-audit-pristupnosti-otestujte-si-bezbarierovost-sveho-webu/>

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Panel Lidská práva a technologie, 2022 [online]. Kolokvium Média a lidská práva v digitální době. Dostupné z: <https://youtu.be/3T0f835E2yY>

Panel Technologie a lidé s postižením, 2022 [online]. Kolokvium Média a lidská práva v digitální době. Dostupné z: <https://youtu.be/YXSh3JhvdnI>

Přístupné webové stránky. Část 1-8, 2020 [online]. Příručka pro knihovny, 2020. Dostupné z: <https://prirucky.ipk.nkp.cz/pristupnost/start>

Théseus: bezplatná online poradna k přístupnosti, 2022 [online]. Poslepu.cz. Dostupné z: <https://poslepu.cz/theseus-bezplatna-online-poradna-k-pristupnosti-3-cervna-2022-od-13-00/>

Veřejný ochránce práv. Ombudsman, 2020. Jak mluvit a psát o lidech a s lidmi s postižením [online]. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/uploads-import/CRPD/Doporuceni/6-2020_doporuceni_media.pdf

10. Digitálněprávní témata a kauzy a jejich reflexe ve zpravodajských médiích

Rozvoj digitálních technologií s sebou přináší nejen zásadní proměnu našich životů, ale i řadu nových situací, jež člověka i společnost jako takovou nutí do rozhodování, jaké zájmy nebo práva v dané chvíli je správné upřednostnit. Vznik a rozvoj internetu, sociálních sítí, proměny v přijímání a šíření informací, rozvoj efektivního zpracování velkého objemu dat (tzv. big data), personalizovaný marketing, digitalizace veřejné správy či rozvoj umělé inteligence. To jsou některé z fenoménů, na něž musí společnost reagovat, protože s sebou nepřináší jen společenské přínosy, ale pravidla i řadu rizik pro práva a svobody. Slepá víra v pokrok a přínos nových technologií je zřejmě již minulostí a dnes se stále více lze setkat se snahou použití digitálních technologií regulovat s obtížným cílem nesvazovat jejich pozitivní přínosy na straně jedné a eliminovat rizika na straně druhé.

Znovu a znovu je tak třeba interpretovat stará práva a svobody a jejich konflikty v nových technologických kulisách. Soudce, který rozhoduje spor, nakonec musí některé z konfliktních práv upřednostnit. Novinář takové rozhodnutí činit nemusí, ale i on by měl být schopen nahlédnout hloubku problému, možné dopady nových technologií na lidská práva a rizika, která jsou pro společnost s technologiemi spojena a která jsou často skrytá či pro přínosy technologií přehlížena.

Zpravodajská média začasť nedokáží jednotlivé pohledy vyvážit. I sami novináři dotazovaní v rámci výzkumu Média a lidská práva v digitální době vnímali, že technooptimisté mají v médiích větší prostor než kritici technologií. Rozhodně ano či spíše ano na tuto otázku odpovědělo 49,5 % novinářů, spíše ne nebo rozhodně ne pak 19,8 % novinářů. Poměrně velká skupina novinářů neměla na věc jasný názor, když 25,9 % odpovědělo, že to nedokáže posoudit. Vyváženost různých pohledů v médiích přitom může v budoucnu přispět k tomu, abychom se jako společnost vyvarovali opakování chyb, které jsme udělali v minulosti, nebo abychom překonali nástrahy nové, jež nám chystá budoucnost technologického vývoje.

Kdo vládne internetu?

Internet se dlouho rozvíjel jako prakticky neregulovaný prostor ze strany států. Regulace se tak fakticky chopily velké technologické společnosti, které tento prostor začaly ovládat a diktovat mu svá pravidla. Společnosti jako Google, Facebook (Meta), Microsoft či Amazon vytvořily takové produkty, bez nichž je obtížné internet využívat. Současně služby nastavily tak, že masově využívají data uživatelů tak, že třeba analytickým nástrojům společnosti Google či Microsoft nebo různým sledovacím prvkům společnosti Meta se lze na internetu jen stěží vyhnout.

Stát dlouho na internet nevstupoval, bral ho jako prostor, v němž si občané vybírají dle svobodné volby produkty, které jim vyhovují za podmínek, jež jsou jim známy. Toto se ale ukázalo jako omyl. Technologické firmy šly při sběru dat daleko za

hranu toho, co sdělovaly svým zákazníkům, zároveň sofistikovaně omezovaly konkurenci a technologickou neutralitu, tedy rovný přístup ke všemu internetovému obsahu. Masově využívané služby v podstatě získaly charakter digitálního veřejného prostoru,

jehož pravidla ale nestanovují státy, ale soukromé společnosti. Zásadní otázka tak zní. Zda a v jakých oblastech má stát vstupovat s regulací do prostoru internetu. A kam až má či může při takové regulaci zajít. (k tomu viz Nogared, 2022)

Ochrana osobních údajů

Právo na soukromí je jedním z práv obsažených ve většině lidskoprávních kodexů a také jedním z práv, které je pod silným tlakem technologického rozvoje. V souvislosti s rozvojem digitálních technologií a zejména jejich schopností efektivně propojovat a jinak zpracovávat velké objemy dat nabývá stále na významu jedna ze složek soukromí a totiž **tzv. informační sebeurčení**, tedy právo jednotlivce rozhodnout podle vlastního uvážení, zda, v jakém rozsahu, jakým způsobem a za jakých okolností mají být skutečnosti a informace z jeho osobního soukromí zpřístupněny jiným subjektům.

Soubor pravidel chránící jedince při zpracování informací o nich se nazývá **ochrana osobních údajů**. Základní regulaci ochrany osobních údajů na úrovni států Evropské unie včetně ČR najdeme v obecném nařízení o ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů a o volném pohybu těchto údajů (tzv. GDPR). Jak už z názvu vyplývá, smyslem není chránit osobní údaje, ale osoby, k nimž se vztahují. Nařízení pak doplňuje zákon o zpracování osobních údajů (č. 110/2019 Sb.), který vedle doplnění některých pravidel třeba upravuje zpracování osobních údajů bezpečnostními složkami.

Důležité pro pochopení celého systému ochrany osobních údajů je pochopení významu pojmu osobní údaj. Často se pojem osobní údaje zaměňuje s identifikačními údaji jako je jméno, datum narození, adresa apod. Osobní údaj je ale pojem mnohem širší. Záleží, zda z informací, které máme k dispozici nebo si je můžeme opatřit, jsme schopni identifikovat osobu, k níž se vztahují.

osobními údaji jsou veškeré informace o identifikované nebo identifikovatelné fyzické osobě (dále jen „subjekt údajů“); identifikovatelnou fyzickou osobou je fyzická osoba, kterou lze přímo či nepřímo identifikovat, zejména odkazem na určitý identifikátor, například jméno, identifikační číslo, lokační údaje, síťový identifikátor nebo na jeden či více zvláštních prvků fyzické, fyziologické, genetické, psychické, ekonomické, kulturní nebo společenské identity této fyzické osoby

čl. 4 odst. 1 GDPR

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Pokud tedy například budu vědět číslo bot 43, pak nejde samo o sobě o osobní údaj, pokud toto číslo bude součástí objednávky bot spolu s adresou a kontaktnímu údaji zákazníka, tak už ale o osobní údaj půjde. Velice důležitý je tedy kontext.

Jakémukoli nakládání s osobními údaji se říká **zpracování**. Ten, o jehož údaje jde, je **subjekt údajů**. Ten, kdo určuje účely a prostředky zpracování (nebo komu je ukládá zákon) je **správce**. Pokud některé své činnosti dále deleguje na další osobu, tak pak je tato osoba **zpracovatel**. Zvlášť citlivé informace jsou pak nazývány **zvláštní kategorie údajů**, pro něž upravuje GDPR speciální pravidla. Jde třeba o informace o zdravotním stavu, údaje o sexuální orientaci, politických názorech, genetické či biometrické údaje určené k identifikaci osob.

Každé zpracování osobních údajů by mělo mít stanovený svůj **účel**, mělo by tedy být dopředu jasné, proč ke zpracování dochází. A vedle účelu by tu měl být i nějaký **právní titul** ke zpracování. Nejčastěji bude právním titulem to, že správci ukládá zpracování zákon, může jít o zpracování nezbytné k plnění smlouvy nebo třeba o zpracování na základě souhlasu subjektu údajů.

Data jako zlatý důl i nástroj manipulace

Význam zdánlivě nevinných osobních údajů je v jejich propojitelnosti, která vede k získání mnohem komplexnějších informací o dotyčném, jež mohou být různým způsobem využity, ale i zneužity. Data (osobní i jiná) lze využít k efektivnějšímu řízení procesů v řadě oblastí naší každodennosti – od zdravotní péče, školství, přes činnost bezpečnostních složek, až po průmyslovou výrobu, organizaci obchodu nebo dopravy včetně např. tzv. chytrých měst. Pozitivním trendem v tomto směru mohou být tzv. **otevřená data** (open data), tedy datové sety v různých strojově čitelných formátech, která jsou dána k dispozici vývojářům a slouží jako data pro různé aplikace a technologické nástroje. Samozřejmě nemělo by v tomto případě jít o data osobní, tedy data by neměla umožnit identifikaci konkrétních osob. Právě data jsou ovšem i platbou, kterou poskytujeme za často jinak bezplatné služby, ale odevzdáváme je i v případech, kdy za služby platíme. Velké technologické společnosti staví své obchodní modely často právě na vytěžování, analyzování a dalším využití uživatelských dat. Pro tento způsob nakládání s informacemi je používán koncept **kapitalismu dohledu** (Zuboff, 2022), který v sobě vedle vytěžování obsahuje i nové způsoby následné monetizace založené na ovlivňování chování a rozhodování. Způsoby monetizace dat jsou různé.

Asi nejstarším způsobem je využití k marketingovým účelům, zejména k lepšímu cílení reklamy na jedince rozřazené do velmi podrobných segmentů, což by mělo zvyšovat její dopad. Podobně lze ale ovlivňovat například i politická rozhodnutí. To je třeba případ ovlivňování voleb v kauze **Cambridge Analytica**, v níž se ukázalo, že stejnojmenná společnost masově využívala podrobné osobní údaje uživatelů Facebooku bez jejich souhlasu – a včetně údajů o síti jejich sociálních kontaktů k cílení politické reklamy ve volebních kampaních Teda Cruze a Donalda Trumpa v roce 2016. Spekulovalo se rovněž o její roli v referendu o vystoupení Velké Británie z Evropské unie (tzv. brexitu).

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Vedle technologických společností obrovské objemy dat využívají i státy, a to zejména pokud jde o bezpečnostní složky. Ty mají k dispozici jak nástroje, jež mohou cílit na konkrétní osoby, které jsou například podezřelé ze spáchání nějakého trestného

činu. Sem patří kupříkladu možnost odposlechů telefonních hovorů nebo prolamování komunikace v dalších komunikačních platformách. Vedle těchto nástrojů existují i plošné nástroje sledování. V České republice jde např. o tzv. systém **data retention**. Konkrétně jde o to, že metadata o elektronické komunikaci, tedy například v případě mobilních telefonů údaje, o tom kdo, kdy a komu telefonoval, jak dlouho, za jakých zařízení a kde v té době tato zařízení byla. Údaje se ukládají ale třeba i o připojení na internet včetně připojení z mobilních telefonů, metadata o odesílaných e-mailech apod. Předmětné údaje jsou pak pro bezpečnostní složky uchovávány šest měsíců, kdy mají možnost si je o komkoli vyžádat například v souvislosti s vyšetřováním konkrétních trestných činů.

Důležitou kauzou, která upozornila na masové sledování občanů ze strany státu zejména při narušování důvěrnosti elektronické komunikace, byla odhalení bývalého konzultanta Národní agentury pro bezpečnost (NSA) a bývalého zaměstnance CIA Edwarda Snowdena, který v roce 2013 zveřejnil v deníku The Guardian množství utajovaných informací, které odhalily značný rozsah americké elektronické a telefonní špionáže zaměřené na sledování desítek milionů Američanů i vysokých politiků jiných zemí, například německé kancléřky Angely Merkelové.

Dalšími nástroji využívanými bezpečnostními složkami jsou například kamerové systémy na veřejných prostranstvích, včetně systémů s pokročilými funkcemi jako je rozpoznávání SPZ nebo rozpoznávání tváří. Systém s možností porovnávání tváří procházejících osob s databází osob hledaných či pohřešovaných je u nás využíván například na Letišti Václava Havla. Dystopický způsob využívání kamer na rozpoznávání tváří dnes můžeme vidět v **Číně**, kde jsou tyto kamery v milionových počtech používány nejen k potlačování opozice, ale i ke každodennímu sledování občanů a jejich případných prohřešků proti pravidlům. Tento systém je pak spojen se systémem **tzv. sociálního kreditu**, který se jednotlivcům zvyšuje či snižuje podle často zcela automatizovaných mechanismů a má na jejich život podle jeho výše pozitivní či negativní dopady (slevy na zboží, blokáce nákupu jízdenek apod.). Sociální systém jako takový pak slouží k další disciplinaci společnosti. Naopak opačný trend ukazují například některá americká města (např. San Francisco), která na svém území zakazují využívání kamer na rozpoznávání tváří.

Konflikt požadavku na ochranu bezpečnosti, života a zdraví s právem na ochranu soukromí, do něhož je zpracováním dat zasahováno, je dalším konfliktním polem souvisejícím s rozvojem nových technologií.

Proměny autorského práva

Dalším důležitým konfliktním polem, souvisejícím zejména s rozvojem internetu, možností kopírování a sdílení, jsou změny v ochraně autorských práv. Ruku v ruce s rozvojem sdílení na internetu šlo od dob,

kdy byl internet dán k veřejnému užití i pirátství, tedy nelegální šíření a kopírování autorských děl. Autorům, respektive držitelům práv, tak unikají možné zisky. Pirátství vyvolává reakci, kdy se držitelé práv snaží pirátství potírat (trestní stíhání, vymáhání náhrad škody, tlak na provozovatele webů, kde dochází k porušování autorských práv), případně se snaží ztráty kompenzovat jinak (např. plošné vybírání poplatků z prodaných paměťových nosičů).

Problémem boje s pirátstvím je ovšem jeho poměrně nízká efektivita a možné negativní dopady na některá další práva (právo šířit a přijímat informace, právo na soukromí). Příkladem může být obchodní dohoda ACTA, která v roce 2011 představovala jeden z prvních pokusů o mezinárodní regulaci tohoto problému.

Obchodní dohoda proti padělatelství (ACTA) vyvolala řadu kontroverzí včetně masových protestů v evropských státech i ČR. Na jejím základě měly být zavedeny opatření, která zasahovala do soukromí občanů (např. možnost prohlížet počítače na hranicích zda v nich není obsah porušující autorská práva nebo povinnost poskytovatelů internetových služeb předávat údaje o uživateli) nebo možnost omezovat přístup na internet v souvislosti s porušováním autorských práv.

Jedna z kritik dohody ACTA směřovala k tomu, že dohoda měla dle kritiků za cíl konzervovat tradiční pojetí autorských práv, které ovšem potřebuje redefinici s ohledem na rozvoj digitálních technologií. Na straně jedné je třeba zdůraznit negativní dopady pirátství na tradiční trh s autorskými díly, kdy došlo k zásadní proměně trhu s autorským obsahem – a to jak v oblasti kultury (hudba, film, literatura), tak pokud jde o tvorbu zpoplatněného mediálního obsahu. Zejména v posledních letech je ale zřejmé, že se rozvíjí **nové placené platformy** (Spotify, Netflix apod.), které uživatelé preferují před nelegálním kopírováním zcela dobrovolně, byť je otázkou, nakolik spravedlivě je rozdělován zisk mezi jejich provozovatele a autory či držitele práv.

Dalším důležitým trendem, jenž jde proti tradičnímu pojetí autorských práv, je skutečnost, že rozvoj internetu s sebou především přinesl obrovský růst dostupného autorského obsahu, který může být publikován mnohem jednodušeji, než tomu bylo dříve as podstatně menšími náklady. Vzhledem k tomu, že **autorskopravní ochrana vzniká automaticky zveřejněním díla**, tak se paradoxně tato úprava, která má za cíl chránit tvůrce děl může stát koulí na jejich noze. Zejména pokud jejich cílem je nikoli zisk, ale například co největší čtenost a rozšíření článku nebo co největší sdílení pořízeného videa či fotografie. Jednou z možných odpovědí na tyto potřeby jsou tzv. **veřejné licence** (nejrozšířenější jsou Creative Commons), kterými autor

dává najevo pomocí jednoduchých piktogramů připojených k dílu, co může kdokoli s jeho dílem dělat.

Důležitým milníkem na poli Evropské regulace bylo schválení Směrnice o autorském právu a právech s ním souvisejících na jednotném digitálním tr-

hu v roce 2019. Ta na evropské úrovni přináší některé důležité změny na poli autorských práv, když například rozšiřuje výjimky pro volné užití autorských děl. Na druhou stranu ale obsahuje i kontroverzní ustanovení, například zavádí povinnost provozovatelů některých webových služeb aktivně bránit nahrávání nelegálního obsahu, což může být reálně činěno pouze pomocí tzv. **upload filtrů**, které automatizovaně třídí nahrávaný obsah. Jejich použití přitom může vést k zásahům do svobody slova (při neoprávněném blokování legálního obsahu) nebo k zásahům do soukromí (při prohlížení nahrávaného obsahu). Směrnice byla do českého autorského zákona implementována na konci roku 2022.

Regulace obsahu versus svoboda slova

Svoboda slova je jedním ze základních lidských práv.⁴⁷ Má dvě složky, jednak právo informace šířit, jednak právo informace přijímat. Současně je přímo v Listině základních práv a svobod zakotven i zákaz cenzury.

Rozvoj internetu a bezbřehých publikačních možností s sebou přinesl zásadní výzvy i pro toto právo, které se nám proměnily v další konfliktní pole, na němž je potřeba vyřešit řadu otázek. Nakolik je možné regulovat obsah zveřejňovaný na internetu? A kdo by měl rozhodovat o tom, co se publikovat smí a co nesmí? Je třeba naopak chránit i před příliš invazivním mazáním obsahu? A jak by taková ochrana měla vypadat?

Faktem je, že na internetu se šíří obsah, který lze jednoznačně označit za **pro-
tiprávní**. Jde o obsah, jehož šířením se někdo může dopouštět trestného činu či přestupku. Může jít o šíření dětské pornografie, neoprávněné šíření autorsky chráněného obsahu, sdílení utajovaných skutečností ale i o neoprávněné sdílení osobních údajů nebo šíření pomluv.

Současně je sdílen obsah či informace, kterým se sice dotýčný nedopouští trestné činnosti, jejich šíření ale může mít negativní společenské dopady. Typicky jde o nepravdivé informace či informace vytržené z kontextu, jejichž cílem je zkreslit realitu a vyvolat v příjemci přesvědčení, že skutečnost je jiná, než je ve skutečnosti. Jde o **dezinformace**, které se ovšem často také zaměňují s **misinformacemi**, tedy nepravdivými informacemi šířenými nevědomky. Dezinformace mohou být distribuovány jak s nějakým širším cílem třeba ovlivnit volební rozhodování nebo i bez něj, čistě ve snaze ovlivnit názory příjemců.

To, že výše uvedené jevy mohou mít nějaké negativní dopady, ať už kriminální nebo v podobě destabilizace společnosti, je zjevné. Otázkou je, co s tím můžeme dělat a kam až v obraně proti těmto jevům můžeme zajít. V některých případech je obtížné odlišit, zda jde o tvrzení nepravdivá. Jindy vyvstává otázka, nakolik nepravda může mít skutečně nějaký negativní společenský dopad. A nad vším visí hrozba

⁴⁷ Podrobněji viz kapitolu 6. Lidská práva v digitální době se zaměřením na žurnalistiku.

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

toho, že pokud dáme někomu právo rozhodovat o tom, jaké informace jsou přípustné a jaké naopak mají být z veřejného diskurzu odstraňovány, tak na kolik už jde o zakázanou cenzuru a o ohrožení demokracie v souvislosti s nebezpečím zneužití takové moci.

Blokování obsahu může zajít až příliš daleko, kdy je obsah blokován v rozporu se zákonem a nepřiměřeně to pak zasahuje právě do svobody slova. Měly by tak existovat efektivní a hlavně rychlé mechanismy, jak se proti takovému nadměrnému blokování bránit.

V červenci 2021 rozhodl německý spolkový soudní dvůr o povinnosti společnosti Facebook obnovit příspěvky dvou uživatelů z roku 2018, které se týkaly migrační krize a byly smazány s odvoláním na porušení pravidel platformy. Důvodem byla skutečnost, že uživatelé nebyli o smazání příspěvků informováni, stejně tak nebyli informováni o důvodech smazání příspěvků a nebyla jim dána možnost odvolání.

Další otázkou pak je, kdo by měl být takovým regulátorem. V zásadě jsou dvě možnosti, buď to bude stát, který bude vynucovat na poskytovatelích internetových služeb, aby kontrolu obsahu prováděli. Nebo to budou přímo poskytovatelé služeb, kteří takto budou reagovat na dodržování či porušování uživatelských podmínek.

V praxi se ovšem ukazuje na tomto příkladě se ukazuje ale i další trend, a to je **prorůstání státní moci a moci velkých technologických společností**. Zejména provozovatelé sociálních sítí, ale i další technologické společnosti velmi ochotně spolupracovaly či spolupracují s bezpečnostními složkami při mazání problematického obsahu zejména na sociálních sítích. Ostatně jde o trend známý i z oblasti bezpečnostní (např. z kauzy E. Snowdena), kdy tyto společnosti často velmi úzce spolupracovaly s bezpečnostními složkami, kterým poskytovaly potřebná data, k nimž by se policie dostávala jen stěží. Příkladem takové spolupráce na neformálním základě je například i kauza blokace přístupu k proruským webům na počátku ruské invaze na Ukrajinu správcem české domény CZ NIC.

V únoru 2022 krátce po vpádu Ruska na Ukrajinu zablokoval správce národní domény CZ NIC osm dezinformačních webových stránek. Stalo se tak po konzultacích s bezpečnostními složkami i vládou ČR. Základním problémem ovšem bylo, že tento v ČR bezprecedentní krok neměl žádný právní základ, neopíral se o zákon ale ani o rozhodnutí žádného orgánu. Proto se na CZ NIC snesla kritika a obvinění z cenzury. Po sedmi měsících byla po neúspěšné výzvě vládě ze strany sdružení, že bude v blokaci pokračovat pouze pokud bude mít nějaký právní základ, blokace webů ukončena.

Základním problémem prorůstání moci státu a moci technologických společností je rozměňování odpovědnosti, riziko různých „protislužeb“ a možnost obcházení zákonných postupů bezpečnostními složkami.

Nakonec je třeba připomenout, že neexistuje jen černá a bílá, tedy blokovat nebo nechat být. Existují i další nástroje, jak se s dezinformacemi vypořádat. Důležitá je mediální výchova a trénování schopností vyhodnocovat kvalitu a pravdivost informací. Může jít o zakotvení různé úrovně povinnosti zveřejnit reakci na určitou informaci vedle této informace. Dále může jít i o opatření, která povedou skutečně k blokování pouze problematického obsahu, a ne celých webů. Česká republika v současnosti (leden 2023) připravuje zákonnou regulaci této oblasti. Právě teď se tak rozhoduje, jak bude systém do budoucna nastaven.

Technologie a proměny práce

Dalším důležitým trendem jsou změny na pracovním trhu v souvislosti s rozvojem digitálních technologií. Tyto změny jsou rychlejší, než kdykoli v minulosti a do budoucna budou klást velké nároky na zaměstnance a jejich flexibilitu, mohou ale vést i k zásadní proměně toho, co práce pro společnost a jednotlivce znamená, včetně mnohem masovější míry nezaměstnanosti nebo vypadávání určitých skupin osob dlouhodobě z trhu práce.

Klíčovými trendy je nahrazování lidské práce prací robotů či umělé inteligence, dále jde například o fenomén tzv. **platformové práce** (Šmejkalová, 2020). Důležitou změnou je ale i prostá možnost decentralizace kancelářských prací spojená s prací z domova. Tyto trendy na jednu stranu přinášejí vyšší efektivitu a nové způsoby profitu, na druhou stranu mohou ohrožovat tradiční vztahy v oblasti pracovního práva.

Digitalizace, využívání robotů, či umělé inteligence má už dnes vliv na **zaměstnanost**. Je zjevné, že tento vliv bude prudce narůstat, ale není úplně jasné, jaké tento vliv i v poměrně krátké době, bude mít důsledky pro zaměstnance. Predikce toho, jaký tento vliv na míru nezaměstnanosti bude, se ovšem dosti zásadně liší. Je velmi pravděpodobné, že velká část dnešních pracovních míst zanikne, budou nepochybně vznikat nová, nicméně je těžko předvídatelnou otázkou, pro kolik lidí, a nakolik budou lidé ze zaniklých pracovních míst schopni rekvifikovat se na místa nová. Na řadě pozic paralelně nepůjde o zánik pracovního místa, ale o proměnu náplně práce, což bude znamenat nutnost průběžného vzdělávání a vysokou flexibilitu. Pokud jde o strukturu ohrožených pozic, tak nejvíce pravděpodobné je ohrožení středně kvalifikovaných pozic, když málo kvalifikované a špatně placené se často nevyplatí takto racionalizovat. U vysoce kvalifikovaných zase bude pravděpodobně dlouho problém je efektivně nahradit.

Dalším trendem v oblasti pracovního trhu je již výše zmíněná tzv. **platformová práce**. Ta je založena v zásadě na zprostředkování kontaktu mezi konečnými zákazníky a pracovníky prostřednictvím různých více či méně sofistikovaných digitálních platform. Platformová práce nahrazuje dlouhodobější pracovní kontrakty, trh práce více otevírá, zásadní rizika však znamená pro pracovníky, kteří ztrácí význam-

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

nou ochranu ze strany pracovního práva. V případě platformových prací se zpravidla jedná o jednorázové práce. Naopak spolupráce s platformami má pro pracovníky déletrvající charakter, byť obvykle bez oboustranně svazujících závazků. Důvěra v dlouho-

dobém smluvním vztahu je nahrazována systémem hodnocení. Může jít o jednoduché administrativní úkony, ale i sofistikované práce jako je design, poskytování právních porad, softwarový vývoj nebo překlady. Typickým příkladem může být třeba služba Uber. Problémem zde může být, že ačkoli výkon práce může v podstatě odpovídat charakterem zaměstnaneckému poměru, tak ochrana těch „zaměstnanců“, kteří jsou ale z pohledu práva podnikatelé, je minimální. Toto sice může být vykoupeno slušnými výdělky či možností flexibility. To se však často týká pouze vysoce kvalifikovaných prací. Častým problémem u většiny ostatních je naopak nejistota a přetěžování.

Použité prameny a literatura:

Hanych, M. & Pivoda, M. (2017): Facebook, Twitter a YouTube jako garanti svobodného projevu? Kritika současného systému notice-and-takedown. *Revue pro právo a technologie* 2017, č. 16., s. 177-220. Dostupné z: <https://journals.muni.cz/revue/issue/view/16>

Matejka, J. (2013): *Internet jako objekt práva: hledání rovnováhy autonomie a soukromí*. Praha: CZ NIC 2013, ISBN 978-80-904248-7-6, dostupné z: https://knihy.nic.cz/files/edice/internet_jako_objekt_prava.pdf

Nogared, J. (2021): *Regulace strážců obsahu na internetu*. Praha: Fridrich Ebert Stiftung 2021, ISBN orig. 978-2-930769-48-6. Dostupné z: https://issuu.com/mdakademie/docs/211130_regulace_strazcu_obsahu_na_internetu_web

Polčák, R. (2012): *Internet a proměny práva*. Praha: Auditorium 2012, ISBN: 978-80-87284-22-3

Šmejkalová, K. (2020): *Společnost umělé inteligence, dopady a řešení*. Praha: Masarykova demokratická akademie 2020, ISBN 978-80-87348-77-2, dostupné z: https://issuu.com/mdakademie/docs/200331_spolecnostumeleintelligence_web_sob_fin_al

Zuboffová, S. (2022). *Věk kapitalismu dohledu*. Praha: Argo 2022. ISBN: 978-80-257-3936-5

Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Kolektiv autorů: Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří

Editor: Václav Moravec (IKSŽ FSV UK)

Autoři jednotlivých kapitol: Václav Moravec (IKSŽ FSV UK), Jan Vobořil (luRe),
Jan Cibulka (Český rozhlas), Alžběta Solarczyk Krausová (ÚSP AV ČR),
Adriana Dergam (PCMS)

Grafická úprava: Jaroslav Slanec

Vydáno: IKSŽ FSV UK (květen 2023)

Publikace slouží jako studijní materiál pro studenty a studenty IKSŽ FSV UK
a je výstupem projektu *Podpora lidských práv v digitální době* ([LP-HRMGSA-017](#)),
který je realizován od ledna 2022 do ledna 2024 díky podpoře v rámci
Programu Lidská práva financovaného z [Norských fondů](#) 2014-2021.

Norway
grants

Publikace „Žurnalistika v digitální době s lidskou tváří“ vznikla v rámci projektu *Digitální
doba s lidskou tváří* v létě 2023. Více informací o projektu na ddlt.iure.org.